

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

ANAYASAL BİR HAK OLARAK ÇEVRE HAKKI
ve
ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Levent MUTLU

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD.DOÇ.DR. ŞÜKRÜ NİŞANCI

KARS-2011

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Levent MUTLU tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan “**Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi**” adlı bu çalışma, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında yapılan tez savunması sınavı sonunda, jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Ünvanı, Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Adem Üzümcü

Yrd.Doç. Dr. Şükrü Nişancı (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Cavit Yeşilyurt

İmza

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **11/05/2011** tarih ve 2011/**08**/ sayılı kararıyla onaylanmıştır.

UYGUNDUR

08/06/2011

Doç. Dr. Selçuk Ural

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI: Tanım ve Terimler

1.1. İnsan Hakları

Kavramı.....	3
--------------	---

1.2.Çevre Hakkı

Kavramı.....	5
1.2.1. Çevre Hakkının Doğuşu	5
1.2.2. Çevre Hakkının Konusu	6
1.2.3. Çevre Hakkının Tarafları	8
1.2.3.1. Çevre Hakkının Sahipleri	8
1.2.3.2. Çevre Hakkını Sağlamakla Yükümlü Olanlar	9
1.2.3.3. Çevre Hakkı İhlalinden Sorumlu Olanlar	10

1.3. Bir Doğal Hukuk Kuralı Olarak Çevre

Hakkı.....	11
1.3.1.Doğal Hukuk Kavramı	11
1.3.1.1. Doğal Hukukun Tanımı	11
1.3.1.2. Doğal Hukukun Tarihi Gelişimi	12
1.3.1.2.1. Tabiat Felsefesine Dayanan Doğal Hukuk	12
1.3.1.2.2. Din Felsefesine Dayanan Doğal Hukuk	12
1.3.1.2.3. Aydınlanma Çağında Doğal Hukuk	15
1.3.1.3. Doğal Hukukun Temel Kavramları.....	15
1.3.1.3.1. Adalet.....	16
1.3.1.3.2. Özgürlük.....	16

1.3.1.4. Doğal Hukuk Pozitif Hukuk Ayrımı	17
1.3.2. Çevre Hakkının Doğal Hukukla İlişkisi.....	17
1.4. Çevre Etiği ve Çevre Hakkı.....	19
1.4.1. Etik Kavramı.....	20
1.4.2. Çevre Etiği Kavramı.....	20
1.4.3. Çevre Etiğinin Amacı	21
1.4.4. Çevre Etiğinin Türleri.....	22
1.4.4.1. Yirminci Yüzyıl Öncesi Çevre Etiği.....	22
1.4.4.1.1. İnsan Merkezli Etik	22
1.4.4.1.2. Acı Merkezli Etik.....	24
1.4.4.1.3. Canlı Merkezli Etik	24
1.4.4.2. Yirminci Yüzyıl Sonrası Çevre Etiği - Bütüncül Çevre Etiği-....	25
1.4.5. Çevre Etiğinin Çevre Hakkıyla İlişkisi.....	26
1.5. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerde Çevre Anlayışı ve Çevre Hakkıyla İlişkisi.....	27
1.5.1. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerde Çevre Anlayışı.....	27
1.5.1.1. Uzak Doğu Dinleri.....	27
1.5.1.2. İlahi Dinler.....	28
1.5.1.2.1. Musevilik ve Hristiyanlık.....	28
1.5.1.2.2. Müslümanlık.....	28
1.5.1.3. Kızıl Derililer ve Afrika Topluları.....	30
1.5.2. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerdeki Çevre Anlayışının Çevre Hakkıyla İlişkisi.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE POZİTİF HUKUKTAKİ YERİ

2.1. Çevre Hakkı Kavramının Doğuşunda Çevre Sorunlarının Etkisi	32
2.1.1. Çevre Sorunlarının Tarihi-Fikrî Arka Plânı.....	32
2.1.2. Günümüzün Başlıca Çevre Sorunları.....	33
2.2. Dünyada Çevre Hakkı Kavramının Doğuşu ve Gelişimi.....	35

2.2.1. Çevre Koruma Dernekleri	35
2.2.2. Çevre Bilincinin Gelişmesinde Etkili Olan Yayınlar ve Hareketler.....	36
2.2.3. Siyasî Partiler.....	38
2.2.4. Çevre Hakkı Kavramının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Temel	
Uluslararası	
Kaynaklar.....	40
2.2.4.1. Konferanslar ve Bildirgeler.....	40
2.2.4.1.1. Stockholm Konferansı.....	40
2.2.4.1.2. Dünya Doğa Şartı.....	42
2.2.4.1.3. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz).....	42
2.2.4.1.4 Rio Konferansı.....	43
2.2.4.2. Başlıca Uluslararası Sözleşmeler.....	44
2.2.4.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	44
2.2.4.2.2. Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri	
Bildirgesi	45
2.2.4.2.3. Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı.....	45
2.2.4.2.4. Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi.....	46
2.2.4.2.5. Avrupa Tek Senedi.....	46
2.2.4.2.6. Maastricht Anlaşması.....	47
2.2.4.2.7. Amsterdam Anlaşması.....	47
2.2.4.2.8. İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü.....	48
2.2.4.2.9. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	49
2.2.4.2.10. AARHUS Sözleşmesi	49
2.2.4.3. Başlıca Uluslararası Örgütler.....	50
2.2.4.3.1. Birleşmiş Milletler.....	50
2.2.4.3.2. Avrupa Birliği.....	51
2.2.4.3.3. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD).....	52
2.2.4.3.4. Dünya Bankası.....	53
2.2.4.3.5. Avrupa Konseyi	53
2.2.4.3.6. Kuzey Atlantik Paktı (NATO).....	54
2.2.4.4. Uluslararası Nitelikte Olan Başlıca Mahkeme Kararları	54
2.3. Çevre Hukukunun Temel İlkeleri	56

2.3.1. Önleme İlkesi.....	56
2.3.2. İşbirliği ve Eşgüdüm İlkesi.....	57
2.3.3. Entegrasyon İlkesi.....	57
2.3.4. Katılım İlkesi.....	58
2.3.5. Kirleten Öder İlkesi.....	59
2.3.6. İhtiyat İlkesi.....	60
2.4. Türkiye’de Çevre Hakkı Kavramının Doğuşu ve Gelişimi	61
2.4.1. Osmanlıdan Cumhuriyete Kadar Olan Dönem	61
2.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi.....	63
2.4.2.1. Belli Başlı Mevzuatlarda Çevre Hakkı	63
2.4.2.1.1. 1982 Anayasası.....	63
2.4.2.1.2. Çevre Kanunu.....	65
2.4.2.1.3. Orman Kanunu.....	66
2.4.2.1.4. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.....	67
2.4.2.1.5. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu.....	67
2.4.2.1.6. Kıyı Kanunu.....	67
2.4.2.1.7. Su Ürünleri Kanunu.....	68
2.4.2.1.8. Kara Avcılığı Kanunu.....	68
2.4.2.1.9. Millî Parklar Kanunu.....	68
2.4.2.1.10. İmar Kanunu	69
2.4.2.1.11. Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği.....	69
2.4.2.1.12. Toprak Kirliliğinin Kontrolü Ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik.....	70
2.4.2.1.13. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği	70
2.4.2.1.14. Diğer Mevzuatlar.....	70
2.4.2.2. Kalkınma Planlarında Çevre Hakkı.....	71
2.4.2.3. Avrupa Birliği İle Uyum Sürecindeki Uygulamalarda Çevre Hakkı.....	73
2.4.2.4. Bazı Mahkeme Kararlarında Çevre Hakkı	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇEVRE SORUNLARINI ÖNLEMEDE KURUMSAL BİR YAPI OLARAK
ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ VE
HUKUKİ YÖNÜ

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma	80
3.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi Kavramı	82
3.2.1. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Tanımı	82
3.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Doğuşu ve Gelişim Süreci	83
3.2.3. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Amacı ve İlkeleri	85
3.2.4. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Kapsadığı Konular	85
3.2.5. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Uygulama Alanı	86
3.2.6. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Aşamaları	87
3.2.6.1. Ön İnceleme Aşaması	87
3.2.6.2. Kapsam Belirleme Aşaması.....	88
3.2.6.3. Rapor Hazırlama Aşaması.....	89
3.2.6.3.1. Raporun İçeriğinin Belirlenmesi.....	89
3.2.6.3.2. Raporu Hazırlamakla Sorumlu Olanlar ve Yükümlülükleri..	90
3.2.6.4. Rapor İnceleme Aşaması.....	91
3.2.6.5. Karar Aşaması.....	92
3.2.6.6. Denetleme Aşaması.....	92
3.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi Konusunda Dünya'daki Başlıca Düzenlemelere Genel Bakış	93
3.3.1. ABD	93
3.3.2. Avrupa Birliği	95
3.4. Türkiye'de ÇED'in Gelişim Süreci ve Pozitif Hukuktaki Yeri	97
3.4.1. Doğuşu ve Gelişim Süreci	97
3.4.2. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği	99
3.4.2.1. Yönetmeliğin Amacı ve Kapsamı	99
3.4.2.2. ÇED Raporu Hazırlanmasının Gerekli Olduğuna Karar Verme	
Yetkisi ve Rapor Hazırlama Sorumluluğu.....	101
3.4.2.3. ÇED Raporu Hazırlanması Zorunlu Olan Projeler	102
3.4.2.4. ÇED Raporu Hazırlanmasının Aşamaları.....	103

3.4.2.4.1. EK-I Listesinde Yer Alan Projelere İlişkin ÇED Sürecinin Aşamaları.....	103
3.4.2.4.1.1. Çevresel Etki Değerlendirmesi Sürecinin Başlatılması ve Komisyonun Kurulması.....	103
3.4.2.4.1.2. Halkın Katılımı Toplantısı ile Komisyonun Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı	104
3.4.2.4.1.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporunun Bakanlığa Sunulması.....	105
3.4.2.4.1.4. Komisyon Tarafından ÇED Raporunun İncelenmesi...	106
3.4.2.4.1.5. Nihai ÇED Raporu ve İlgili Dökümanların Bakanlığa Sunulması ve Bakanlık Tarafından Rapor Hakkında Karar Verilmesi.....	107
3.4.2.4.1.6. İzleme ve Kontrol Aşaması.....	107
3.4.2.4.2. Seçme-Eleme Kriteri Uygulanan Projelere İlişkin ÇED Sürecinin Aşamaları.....	108
3.4.2.4.2.1. Başvuru ve İnceleme Aşaması.....	108
3.4.2.4.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir veya Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir Kararı Verilmesi.....	109
3.4.2.5. Çeşitli ve Son Hükümler.....	109
3.5. ÇED'in ve 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği'nin Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi.....	111
3.5.1. ÇED'in Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi.....	111
3.5.1.1. Doğal Hukuk Açısından ÇED.....	111
3.5.1.2. Çevre Etiği Açısından ÇED.....	115
3.5.1.3. Çeşitli İnanç Sistemleri Açısından ÇED.....	116
3.5.1.4. Çevre Konusundaki Temel Uluslararası Metinler Açısından ÇED.....	116
3.5.2. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliğinin Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi	120
3.5.2.1. Doğal Hukuk Açısından ÇED Yönetmeliği.....	120
3.5.2.2. Çevre Etiği Açısından ÇED Yönetmeliği.....	123
3.5.2.3. Çeşitli İnanç Sistemleri Açısından ÇED Yönetmeliği.....	123

3.5.2.4.Çevreyle İlgili Temel Uluslar arası Metinler Açısından ÇED Yönetmeliği.....	124
3.5.3. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği'nin Çevre Hakkı ile Bağdaşmadığı Düşünülebilecek Düzenlemeleri.....	125
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
ÖZGEÇMİŞ	138

ÖZET

Çevre; başta insan olmak üzere, bütün canlıların vazgeçilmez yaşam alanıdır. İnsanın sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi, sağlıklı bir çevreye bağlıdır. Bu nedenle, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı en temel haklardan biridir.

Çevre hakkı, ortaya çıkış dönemi dikkate alındığında, üçüncü kuşak haklar arasında yer almakla birlikte, birinci kuşak haklar arasında yer alan “yaşam hakkı”yla dolaylı şekilde ilgili bulunan bir haktır. Sağlıksız yaşam koşullarının insan hayatı üzerinde doğurduğu olumsuz etkiler göz önüne alındığında, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı anlamına gelen “çevre hakkı”nın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan, tabiata hükmetmeye dayalı dünya görüşü, 20.yüzyıla gelindiğinde önemli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çevre sorunları dünya kamuoyunda ilgi duyulan bir konu haline gelmiş, çevre koruma eksenli eserler yayınlanmış ve sivil toplum kuruluşları kurulmuştur. Bu gelişmeleri uluslararası alanda yapılan çeşitli organizasyonlar takip etmiş, bu bağlamda çevre koruma adına konferanslar tertiplenmiş, bildirimler hazırlanmış ve sözleşmeler imzalanmıştır.

Uluslararası alandaki bu çalışmalar, bir süre sonra çoğu ülkede çevreyle ilgili ulusal çalışmalara da yansımış, çevrenin korunması adına çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri de “Çevresel Etki Değerlendirmesi” ne ilişkindir. Çevre hukukundaki “önleme ilkesi” nin bir yansıması olan “Çevresel Etki Değerlendirmesi” sayesinde, çevre kirliliği ile daha doğmadan mücadele edilmiş olmaktadır. İnsanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarına imkan sağlayarak çevre hakkının teminine hizmet eden “Çevresel Etki Değerlendirmesi”, bu yönüyle, doğal hukukun, çevre etiğinin, dinlerin ve çevreyle ilgili temel uluslararası metinlerin amaçlarına da hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre hakkı, Doğal Hukuk, Çevre Etiği, Çevre Sorunları, Çevresel Etki Değerlendirmesi

ABSTRACT

Environment is an essential area of life for all life forms, particularly for human. Survive in a healthy way of man, depends on a healthy environment.

Therefore, the right to live in a healthy environment is one of the most basic rights.

The emergence period of "Environmental rights" is taken into account, it is a right that interest in with the indirect way "right to life" which is among the first-generation rights together exist in the third-generation rights. Given the Adverse effects on human life posed by unhealthy living conditions, environmental rights means that right to live in a healthy environment of the matter will be better understood. World view based on nature to rule appears by Industrial Revolution, by the 20th century led to the emergence of major environmental problems. Since the second half of the 20th century, environmental problems in world public opinion has become a topic of interest, environmental protection-oriented works was published and non-governmental organizations was established. This has followed the developments international arena in various organizations, organized conferences on behalf of environmental protection in this context, papers were prepared and signed contracts.

International studies in this area, after a while in most countries, was also reflected in national studies on environment and various legal arrangements were made for the protection of the environment. One of these regulations is related to "Environmental Impact Assessment". "Environmental Impact Assessment" which is a reflection of the "prevention principle" of the environmental law, allows struggling with the environmental pollution before it rises. "Environmental Impact Assessment" that services to provision of the environmental rights by allowing people to live in a healthy environment, in this regard services to purposes of the natural law, environmental ethics, religion and the fundamental international texts about the environment.

Key words: Environmental rights, Natural Law, Environmental Ethics, Environmental Impact Assessment

ÖNSÖZ

Günümüzün önemli bir sorunu olan çevre kirliliği, insan sağlığı üzerinde yarattığı tehlike ile en temel haklardan biri olan “yaşam hakkı”nı da sınırlandırmış olmaktadır. Bu nedenle “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” şeklinde tanımlayabileceğimiz çevre hakkı son derece önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle, çevre hakkının ne anlama geldiği, en temel haklardan biri olan “yaşam hakkı” ile ilgisinin ne olduğu, çevre hakkının olmadığı bir yerde “yaşam hakkı”nın da tam olarak güvence altında olmayacağı anlatılmak istenmiştir. Bu meyanda, doğal hukuk, çevre etiği, dinler ve çevreyle ilgili uluslararası temel metinlerin çevre hakkının başlıca meşruiyet kaynakları arasında oldukları anlatılarak, çevre hakkının ne derece meşru bir hak olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çevre hakkının meşruiyeti bu şekilde ortaya konulduktan sonra, çevre hakkının tesisine hizmet eden araçlardan biri olan “Çevresel Etki Değerlendirmesi” ile Türkiye’nin 17.07.2008 tarihli “Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği” nin, doğal hukuka, çevre etiğine, dinlere, ve çevreyle ilgili uluslararası temel metinlere ne derece uygun olduğunun tahlili yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında, fikirleri ve önerileriyle bana yardımcı olan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şükrü Nişancı’yla, tecrübelerini ve birikimlerini paylaşarak bana her zaman destek olan sevgili eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Kars, 2011

Levent Mutlu

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AARHUS** : Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Çevresel Konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme Sözleşmesi)
- ÇED** : Çevresel Etki Değerlendirme
- FAO** : Food and Agriculture Organisation (Gıda ve Tarım Teşkilatı)
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
- NEPA** : National Environmental Policy Act (Ulusal Çevre Politikası Yasası)
- OECD** : Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
- UNEP** : *United Nations Environment Programme* (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
- UNESCO** : United Nations Educational (Milletlerarası Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı)
- WHO** : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
- s.** : Sayfa

GİRİŞ

Her geçen gün daha da artan çevre sorunları ve bu sorunların çevre üzerinde yol açtığı tahribat göz önüne alındığında, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ne derece önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. “Sanayi Devrimi” ile başlayan yeni dünya düzeninde, doğal kaynakların sınırsızca tüketilebileceği düşüncesi, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çevre sorunlarının, insan hayatıyla birlikte tüm canlılar üzerinde yarattığı risklerin anlaşılmasıyla birlikte, başta Batılı ülkeler olmak üzere, bir çok ülkede çevreyi korumaya yönelik yayınlar yapılmaya başlanmış, sivil toplum kuruluşları kurularak, belli bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulan bu kamuoyunun da etkisiyle, bir süre sonra, çevre koruma konusunun devletler düzeyinde ele alındığı uluslararası çalışmalar yapılmış, çevre koruma adına belli kararlar alınmıştır. Çevre koruma adına yapılan bu çalışmalar, ülkelerin çevre mevzuatlarının şekillenmesinde önemli rol oynamış, çevre koruma adına bir çok yasal düzenlemenin yapılmasında esin kaynağı olmuştur.

Bugün bir çok ülkenin çevre mevzuatları arasında yer alan, çevre koruma araçlarından biri de “çevresel etki değerlendirmesi” (ÇED) dir. Bu çalışmada; doğal hukuk, çevre etiği, dinler, çeşitli toplumların kültürleri ve çevreyle ilgili temel uluslararası metinler açısından “çevre hakkı” ele alınıp, ÇED’in, çevre hakkının tesisine ne derece hizmet ettiği anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken, çevre hakkının, genel kavramlardan özel düzenlemelere doğru tahlili yapılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, çevre hakkının temel bir insan hakkı olduğu, hukukun evrensel ilkeleriyle ilişkilendirilerek teorik olarak ele alınmış, daha sonra da uluslararası anlaşmalar, kanunlar ve yönetmelikler düzeyine inilerek, çevre hakkının tesisine hizmet eden araçlar anlatılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde; çevre hakkının temel insan hakları arasında yer aldığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken; doğal hukukun, çevre etiğinin, dinlerin ve çeşitli toplumlara ait kültürlerinin çevreye verdiği değer belirtilerek, çevre hakkının meşrûyeti bu kriterler ışığında değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde; çevre hakkının pozitif hukuktaki yerini almasına giden süreç anlatılmıştır. Bu süreçte, çevre sorunlarının insan sağlığı üzerinde doğurduğu

etkilerin, çevre hakkının öneminin anlaşılmasında oynadığı rol vurgulandıktan sonra, çevre hakkı bilincinin doğmasında etkili olan yayınlar, sivil toplum kuruluşları, siyasî partiler ile çeşitli uluslararası çalışmalar anlatılmıştır. Uluslararası düzeydeki bu çalışmalar; konferanslarla bildirgeler, uluslararası sözleşmeler, uluslararası örgütler ve uluslararası nitelikteki mahkeme kararları bağlamında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise; doğal hukuk, çevre etiği, dinler, çeşitli toplumların kültürleri ve çevreyle ilgili temel uluslararası metinler bağlamında, ÇED'in, çevre hakkının tesisinde ne derece yeterli bir araç olduğu tahlil edilmeye çalışılmıştır. ÇED'in bu şekilde tahlili yapıldıktan sonra, Türkiye'nin ÇED yönetmeliğinin bu kriterler ışığında tahlili yapılarak, yönetmeliğin; doğal hukuka, çevre etiğine, dinler ile çeşitli toplumların kültürlerinin çevreyle ilgili yaklaşımlarına ve çevreyle ilgili temel uluslararası metinlere ne ölçüde uygun olduğu ortaya konulmak istenmiştir.

Sonuç bölümünde ise; çevre hukukunun temel ilkelerinden olan “önleme ilkesi” nin bir gereği olarak, ÇED'in, çevre hakkının tesisi adına önemli bir araç olduğu, Türkiye'nin ÇED yönetmeliğinin, çevre hakkını tesis yolunda daha iyi bir yönetmelik olabilmesi ve keyfî uygulamaların önüne geçilmesi adına bazı düzenlemeler yapılması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI: Tanım ve Terimler

Çevre hakkı kavramını anlatmaya başlamadan önce, çevre hakkının bir üst başlığı olan, “insan hakları” kavramına kısaca değinmekte fayda vardır.

1.1. İnsan Hakları Kavramı

“İnsan hakları”; evrensel, mutlak, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, kişiliğe bağlı haklar olup, insana sırf insan oluşu nedeniyle tanınan, kaynağını hukuktan veya sözleşmeden değil, ahlakîlikten alan haklardır. Evrensel bir niteliğe sahip olup, yer, zaman ve kişiye göre değişiklik göstermeyen insan hakları, insan onurunun korunmasına hizmet eder.¹

Kökenleri İlkçağ metinlerine kadar uzanan insan hakları kavramının evrensel anlamda zenginleşmeye başlaması 17.yüzyılda, uluslararası hukukta yerini almasıyla 2. Dünya Savaşı’ndan sonra mümkün olmuştur.²

İnsana devlet dışında ilk defa manevi bir değer tanıyarak, bütün insanların eşit ve kardeş oldukları fikrini yaymaya çalışan “Stoa Felsefesi”, insan hakları kavramının en eski kaynaklarından. Ancak, Stoacılık ruh asaletine ve yüceliğine dayanan bir ahlak felsefesi olup, insan hakları kavramını siyasal açıdan ele alarak değerlendirmiş bir düşünce akımı değildir. Stoa Felsefesi devletin her şeyin üstünde olmadığını, devletin kanunlarının üstünde, bütün insanların akıl yoluyla kavrayabilecekleri bir tabii kanun bulunduğunu ileri sürmüştür.³

Ortaçağda, Aquino’lu Thomas’ın en iyi yönetim şekli olarak kabul ettiği ılımlı monarşide, kişilere zulme karşı direnme hakkı tanıyan düşünceleri ve Padova’lı Marsilius’un halkın doğrudan doğruya veya temsilcileri vasıtasıyla kanunların yapılışına katılması gerektiği şeklindeki düşüncesi ile vicdan hürriyeti konularındaki

¹ Nihat Bulut, **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, On İki Levha, İstanbul, 2009, s.10-11.

² Murat İri, **İnsan Hakları Bir Gündelik Hayat Pratiği**, İstanbul, Alfa, 2006, s.10-11.

³ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, Yetkin, 1993, s.18-19.

düşünceleri, fert-devlet ilişkilerinde Eskiçağ'a oranla fert lehine nisbî bir yumuşama getirmiştir.⁴

17. yüzyıla gelinceye kadar, insanın değerini ve saygınlığını belirten çeşitli düşünceler ortaya atılmışsa da, insan hakları konusunda sistemli bir doktrin oluşturulamamıştır. Bu yüzyılda “tabiat hali” hipotezinden hareket ederek, siyasal topluluk olan devletin kuruluşunu “sosyal sözleşme”ye dayandıran ve insanların devlet tarafından dokunulamayacak tabî haklara sahip olduklarını belirten teori, başta John Locke olmak üzere Puffendorf, Wolf, Blackstone, Burlamaqui, Vattel gibi yazarlar tarafından işlenmiş ve geliştirilmiştir.⁵

“Fransız İhtilali”nden sonra gelişen “ferdiyetçi doktrin” insan haklarını “tabiat hali” ve “toplum sözleşmesi” teorilerinden bağımsız olarak ele almış, insanın yaradılışı gereği, irade sahibi tek gerçek varlık olması nedeniyle kişi hak ve hürriyetlerine sahip olduğunu savunmuştur.⁶

İnsan hakları kavramının teoriden uygulamaya geçişinde 1776 tarihli “Virginia Haklar Bildirisi” ile “Amerikan Bağımsızlık Bildirisi” ve 1789 tarihli “Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi” önemli bir yere sahiptir. Ancak bunlardan çok daha önce 1215 yılında İngiltere’de uygulamaya konulan ve kralın yetkilerini baronlar lehine daraltan “Magna Carta Libertatum” (Büyük Hürriyet Fermanı) ile kralın yetkilerini kanunla sınırlandırarak kişi haklarını gittikçe genişleten 1628 tarihli “Petition of Rights”, 1679 tarihli “Habeas Corpus Act”, 1689 tarihli “Bill of Rights” ve 1701 tarihli “Act of Settlement” isimli kanunlar, insan hakları konusunda yeterli bir doktrin oluşmamışken ortaya çıkmaları yönüyle farklı bir özelliğe sahiptirler.⁷

İnsan hakları, günümüze kadar olan gelişim süreci içerisinde üç dönem geçirerek bugünkü haline ulaşmıştır. Birinci dönem 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Hak Bildirgeleriyle başlamış, insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu kişi haklarına siyasal iktidarın ve üçüncü kişilerin müdahale edemeyeceğini öngörmüştür. 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıl ortalarına kadar devam eden dönemde “ikinci kuşak haklar” olarak anılan, kişilere eğitim, sağlık, çalışma koşulları ve sosyal

⁴ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s.24-27.

⁵ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s.31-37.

⁶ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s.39-40.

⁷ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s.41-45.

güvenlik gibi konularda yeni haklar getiren bir kısım düzenlemeler anayasalarda yerini almaya başlamıştır. 2.Dünya savaşından sonra 1945 yılında yürürlüğe giren “Birleşmiş Milletler Şartı” ve 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ile başlayarak günümüze kadar gelen yeni dönemde, insan hakları kavramı hem uluslararası bir boyut kazanmış hem de çevre, barış, gelişme ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakları şeklinde “üçüncü kuşak haklar” olarak anılan yeni haklar ortaya çıkmıştır.⁸ Bunlar arasına ilerleyen zamanlarda “Bilgi Edinme ve Enformasyon Hakkı” da eklenmiştir.⁹

1.2. Çevre Hakkı Kavramı

1.2.1. Çevre Hakkının Doğuşu

Çevre hakkı insan haklarının gelişim sürecinde, bu sürece dahil olan en son grup içerisinde yer alan, “dayanışma hakları” olarak da adlandırılan, üçüncü kuşak haklar arasındadır. Çevre hakkının, kronolojik olarak son grup haklar arasında yer alması, ihlale uğraması halinde sonuçlarının genellikle uzun vadede ortaya çıkması nedeniyle önemi gerektiği gibi anlaşılammıştır. Ne zamanki ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma gibi büyük çevre sorunları ortaya çıkıp başta insan olmak üzere tüm canlı varlığın sağlığı ve hayatı tehlike altına girmiş, çevre hakkının önemi de daha iyi anlaşılmaya başlamıştır.

Günümüzde tartışmaların odağında olan bir çok çevresel konu, 2. Dünya Savaşından sonra dikkat çekici bir biçimde hızlanan modern endüstriyel gelişmelerle doğrudan ilgilidir. Sanayinin gelişmesiyle artan üretim süreci, tarımsal araştırmalarda ortaya çıkan binlerce yeni sentetik kimyasallar ve yeni teknolojiyle birlikte artan enerji kullanımı, çevre kirleticilerinin açığa çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁰

Çevre hakkına evrensel düzeyde ilgi duyulması 20.yüzyılda başlamıştır. Genel anlamda, insan haklarını koruyarak dünya üzerindeki hayat şartlarının daha iyi

⁸ İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, Ankara, İmge, 1996, s.10-11.

⁹ Ruşen Keleş, Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, Ankara, İmge, 2002, s.71-75.

¹⁰ Theodore D. Goldfarb, **Taking Sides**, The Dushkin Publishing Group Inc., Guilford, 1993, s.105.

olmasını kolaylaştıran çevre hakkı, günümüze gelinceye kadar çevre hukukunun temel parçalarından biri haline gelmiştir.¹¹

Teknolojinin ve buna paralel olarak da kentleşmenin hızla gelişmesi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanlığın dikkatini çevre sorunlarına çekmeye başlamıştır. Çevrenin korunması 1960'lara gelinceye kadar ulusal ve uluslararası düzeyde ilgi duyulan bir alan olmamışken, bugün birçok ülkede, çevre konusunda önemli kurumlar kurulmakta, mevzuatlar yeniden düzenlenmekte, uluslararası örgütler kurulmakta, uluslararası bir çevre hukuku oluşmakta¹² ve bu gelişmelerle çevre hakkı bilinci de toplumda yerleşmeye başlamaktadır.

Çevre lehine yapılan mücadeleler, çevre ve sınıflar arasında ortaya çıkan çatışmadan doğmuştur.¹³ Çevre hakkı konusundaki ilk önemli girişim 1969 yılında ABD'de "Ulusal Çevre Politikası Yasası" (National Environmental Policy Act-NEPA-)nın hazırlanmasıyla olmuştur. Bu dönemde çevre hakkının federal anayasada düzenlenmesi yönündeki istekleri, Fransa ve Almanya'daki çevreci partilerin önem kazanmasıyla birlikte gelişen talepler takip etmiştir. Çevre hakkının varlığını ortaya koymak açısından "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"ne ve "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"ne ek protokoller konulması yönündeki öneriler konuya uluslararası bir yön kazandırmıştır. 1972 tarihli "Stockholm Bildirgesi" çevrenin korunmasını "eşitlik" ve "özgürlük" gibi temel insan haklarıyla bağlantı kurarak ele alan, çevre hakkı konusunda uluslararası ilk önemli belge olmuştur.¹⁴

1.2.2. Çevre Hakkının Konusu

Konu ögesi, korunması gereken çevresel değerlerin neler olduğunu ifade eder.¹⁵

Çevre hakkının konusu, çevrenin korunması ve geliştirilmesidir. Konu; çevrenin korunması ve geliştirilmesi olduğuna göre, çevre hakkının konusuna nelerin

¹¹Chen Demin, Dong Zhengai, "Environmental Rights: on the Perspective of Harmonious Development between Human Beings and Nature", **China Population, Resources and Environment** Volume 18, Issue 1, 2008, s.189-192.

¹² Ruşen Keleş, **İnsan Hakları Armağanı**, "Çevre sorunları ve Çevre Hakları" Ankara, Doğan, 1978, s.79.

¹³ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.25.

¹⁴ Nühket Turgut, **Çevre Hukuku**, Ankara, Savaş, 2001, s.132-133.

¹⁵ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.58.

dahil olduğunu belirlemek açısından, çevre kavramının neyi ifade ettiğini anlamakta fayda vardır.¹⁶ Çevre kavramı, çevre sorunlarının giderek artmasına göre değişiklik gösteren bir kavramdır.¹⁷ “Sanayi Devrimi”nden günümüze kadar geçen dönem içerisinde, hava, toprak, su kirliliği ve bu kirliliğin oluşturduğu tehlike, çevre sorunları olarak görülürken, günümüzde kirlenme dışındaki pek çok sorun da çevre sorunu olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Bazı canlı türleriyle doğal kaynakların yok olması, küresel ısınma ve açlık, silahlanma ve savaşlar, nükleer enerjinin ortaya çıkardığı radyasyon, asit yağmurları, gecekondulaşma ve sağlıksız kentleşme gibi sorunlar da günümüzde çevre sorunları olarak görülmekte olup¹⁹, çevre hakkının konusuna girmektedirler.

Çevre hakkının konusunu, insan ve diğer canlıların etkileşim içerisinde yaşadıkları “yaşam çevresi” olarak tanımlamak da mümkündür. Bu yaşam çevresinin öğeleri ise “insanlar”, “hayvanlar ve bitkiler”, “insan ve diğer canlılarla etkileşim içinde bulunan doğal kaynaklar” ve “insan yapımı fiziki çevre ile canlı ve cansız varlıkların ilişkilerini düzenleyen-ekosistem-²⁰”dir.²¹

Çevre kavramının değişik disiplinlerde farklı anlamlarda kullanıldığına şahit olmak da mümkündür. Örneğin klasik ekonomiye göre, insanın yararlanmasına açık alanlar çevre olarak kabul edilmekte, buzullar ve okyanuslar gibi insan yararlanmasına açık olmayan alanlar çevre olarak kabul edilmemektedir. Bu anlayışa göre hava ve su sömürülmesi gereken bedava kaynaklardır.²²

Çevre hakkının konusu aynı zamanda çevre hukukunun da konusudur. Çevre hukuku; çevreyi koruyucu ve iyileştirici kurallar bütünü olduğundan, çevre hakkının konusuna giren unsurlar çevre hukuku tarafından korunan unsurlardır. “Doğa hukuku”, “kültürel, kırsal ve kentsel çevrenin korunması”, “kirlenme ve verilen zararlara ilişkin hukuksal düzenlemeler” çevre hukukunun alanına giren başlıca üç konu olup çevre hakkının da konusunu oluşturmaktadırlar.²³

¹⁶ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.79.

¹⁷ Muhammet Uşak, **Çevre Bilimi**, Ankara, Anı, 2007, s. 3-4.

¹⁸ Kemal Görmez, **Çevre Sorunları**, Ankara, Nobel, 2007, s.9.

¹⁹ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.30-38.

²⁰ Ekosistem: İnsan ve diğer canlıların bir arada doğa ile uyum ve denge içinde yaşayabilmeleri için varolan şartların tamamıdır.(Görmez, **Çevre Sorunları**, s.5-6)

²¹ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.82.

²² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.80.

²³ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.60-61.

Doğa Hukuku; hayvan türleriyle doğal türlerin korunmasına hizmet eder. Hayvan türlerini korumada ön plana çıkan husus avlanmayla ilgili olup kara ve su hayvanlarının avlanma kurallarını düzenlemektir. Doğal türlerin korunmasında ise orman, dağ ve kıyıların korunması söz konusudur. Kültürel, kırsal ve kentsel çevrenin korunması olan ikinci konu; kültürel miras olan tarihi eserlerle bunların bulunduğu alanların korunması, ziraî faaliyetlerin düzenlenmesi ile kentleşmenin planlanmasına ilişkindir Çevre kirlenmesi ve çevreye verilen zararlara ilişkin hukuki düzenlemeler ise üçüncü konuyu oluşturup çevreyi kirletmeye elverişli olan kuruluşların ve yapıların denetlenmesiyle ilgili bulunmaktadır.²⁴

1.2.3. Çevre Hakkının Tarafları

1.2.3.1. Çevre Hakkının Sahipleri

Çevre hakkının sahipleri arasında ilk sırada gelen bireylerdir. Herkes doğuştan gelen bir hak olarak, ırk, cinsiyet, din, siyasal görüş ayrımı yapılmaksızın çevre hakkına sahiptir.²⁵

Dünyadaki çeşitli anayasa hükümlerine baktığımızda, çevre hakkının anayasal bir hak olarak bireylere tanındığı görülmektedir. Örneğin 1976 Portekiz Anayasası'na 1982 yılında eklenen: “Herkes, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir insan çevresi hakkına ve onu koruma ödevine sahiptir” hükmü, bütün bireylerin çevre hakkı sahibi olduklarını göstermektedir. 1978 İspanyol Anayasası'nın: “Herkes, kişinin gelişmesi için uygun olan bir çevreden yararlanma hakkına ve onu koruma ödevine sahiptir” şeklindeki hükmü ile 1979 Peru Anayasası'nın: “Herkes, sağlıklı, ekolojik olarak dengeli ... bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.” şeklindeki hükmü, bütün bireylerin çevre hakkı sahibi olduklarını göstermektedir.²⁶

Benzer şekilde Pennsylvania Anayasası'ndaki: “Kişiler; temiz hava, temiz su ve çevrenin doğal peyzajla ilgili, tarihsel ve estetik değerlerinin korunması hakkına sahiptir.” şeklindeki hükümden de, bireylerin çevre hakkına sahip oldukları

²⁴ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.61-72.

²⁵ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.83

²⁶ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.83-84.

anlaşılmaktadır.²⁷ Bir çok devletin anayasalarındaki düzenlemelere benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" şeklindeki 56.maddesinde de bireyler çevre hakkının sahipleri olarak kabul edilmiştir.²⁸

Kamusal ve özel kuruluşlar ile topluluklar da çevre hakkının sahipleri arasındadır. Çeşitli anayasalardaki, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu şeklindeki ifadelerden, kamusal ve özel kuruluşlarla toplulukların da bu hakka sahip oldukları anlaşılmaktadır. Anayasalarda geçen herkes ibaresi, sadece bireyleri değil, birey topluluklarıyla, tüzel kişiliğe sahip kamusal ve özel kuruluşları da kapsamaktadır. Çevre hakkının yararlanıcıları arasında, bireysel topluluklar ve tüzel kişilerin de bulunmaları, bunların da çevre hakkının sahipleri arasında kabul edilmelerini gerektirmektedir.²⁹

Çevre sorunlarının uluslar arası bir boyut kazandığı durumlarda, hak talebi, artık bir devlet tarafından başka bir devlete yöneltildiğinden, devletler ve halkların da çevre hakkı sahibi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Uluslararası sularda yapılan nükleer denemeler, kirli hava ve suyun bir ülkenin sınırlarını aşarak bir başka ülkeyi etkilemesi gibi durumlarda, çevre hakkının devletler arası bir konuya dönüştüğü görülecektir.³⁰

Çevre hakkının sahipleri arasında son olarak gelecek kuşakları da göstermek mümkündür. "Birleşmiş Milletler" bünyesinde kurulan, "Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü" tarafından 1987 yılında yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporun ekinde: "devletlerin çevreyi ve doğal kaynakları bugünkü ve gelecek kuşakların yararına olarak kullanması ve koruması gerektiği" hususundan bahsedilerek, gelecek kuşaklar da çevre hakkının sahipleri arasında gösterilmektedir.³¹

1.2.3.2. Çevre Hakkını Sağlamakla Yükümlü Olanlar

Çevre hakkının sahipleri, genellikle çevre hakkının sorumlularıdır. Hak, ödev de doğurduğundan, bir hakka sahip olanların, belli ölçüde sorumluluklarının da

²⁷ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.58.

²⁸ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.83-84.

²⁹ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.84-85.

³⁰ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.86.

³¹ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.87.

olması kaçınılmazdır. 1982 tarihli “Dünya Doğa Şartı” insanın doğanın bir parçası olduğu ilkesinden hareketle, bireyi bu şart hükümlerine uygun davranmakla yükümlü kılmıştır. Bu yükümlülük, 1990 yılında düzenlenen, “Çevre Hukuku Dernekleri Dünya Toplantısı”nda kabul edilen “Limoges Bildirgesi”nin 18.maddesinde de: “Bugünkü kuşakların, gelecek kuşaklara bugünkünden düşük olmayan bir biyolojik çeşitlilik ve zenginliği güvenceye alan nitelikte toprağı devretme görevi bulunmaktadır.” şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde TC Anayasası’nın 56. maddesi sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı herkese bir hak olarak vermişken, aynı ölçüde bir sorumluluk da yükleyerek çevreyi korumanın devletin ve vatandaşların görevi olduğunu belirtmiştir.³² Söz konusu düzenlemelerden anlaşılacağı üzere, birey, kendi çevre hakkını talep edebileceği gibi, çevre hakkının korunması adına belli ölçüde sorumluluk altında da bulunmaktadır.

Birey gibi, tüzel kişilerle topluluklar ve devlet de , çevre hakkının sahipleri olduğu kadar bu hakkın korunmasıyla da görevlidirler. Özellikle devletin çevre hakkının yararlanıcısı olmaktan ziyade koruyucusu olmak şeklindeki rolü daha anlaşılır bir durumdur.³³

1.2.3.3. Çevre Hakkı İhlalinden Sorumlu Olanlar

Çevre hakkı sahiplerinin haklarına aykırı hareket ederek, çevreye zarar veren kişi ve kurumlar çevreye verilen zararın sorumlularıdır. Çevre hukukundaki “kirliten öder” ilkesi ile “kusursuz sorumluluk” ilkesi sorumluluğun tayininde belirleyici rol oynamaktadırlar.³⁴

Kirliten öder ilkesi, “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü” (Organisation for Economic Cooperation and Development-OECD-)’nün 26 Mayıs 1972 tarihindeki toplantısında aldığı bir tavsiye kararıyla ortaya çıkmıştır. OECD bu ilkeyi: “Kirlitenin çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliği önleme ve kontrol önlemlerinin masraflarına katlanması” şeklinde tanımlamaktadır. Tanımda üç temel unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kirliliğin önlenmesi ve kontrolü için gerekli olan önlemlerin

³² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.88-89.

³³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.89-90.

³⁴ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.78.

masraflarına kirletenin katlanması, ikincisi; kirliliğin önlenmesi ve kontrolü için gerekli olan önlemlerin kamu otoritelerince belirlenmesi, üçüncüsü ise; kamu otoritelerinin gerekli önlemleri belirlerken, çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlama ölçütünü hareket noktası olarak almasıdır. Türkiye'nin Çevre Kanunu'nda da, OECD'nin tanımına uygun olarak: "Kirlenmenin önlenmesi, sınırlandırılması ve mücadele için yapılan harcamaların kirleten tarafından karşılanması esastır..." hükmüne yer verilmiştir.³⁵

Kusursuz sorumluluk ilkesi de sorumluluğun tayininde belirleyici olan bir diğer ilkedir. Türkiye, ABD ve Fransa kusursuz sorumluluğu esas alan belli başlı ülkelerdir. Bu ilkeye göre çevreyi kirletenler, bu eylemleri nedeniyle kusurlu olup olmadıklarına bakılmaksızın sorumludurlar. Eylemleri sonucu, doğrudan veya dolaylı olarak, çevre kirliliğine sebep olan gerçek veya tüzel kişiler, gerekli önlemleri almış veya belli yasaklara uymuş olsalar bile verdikleri zarardan sorumludurlar. Zarar verici eylemde hukuka aykırılık bulunmasa bile, zararın doğmasıyla sorumluluk da doğmaktadır.³⁶

1.3. Bir Doğal Hukuk Kuralı Olarak Çevre Hakkı

1.3.1. Doğal Hukuk Kavramı

1.3.1.1. Tanım

"Doğal Hukuk; insan davranışlarına ilişkin olarak, evrende, doğada, insan doğasında rasyonel bir düzenin var olduğunu ve bu düzenin ilkelerinin insan aklı ile keşfedilebileceğini kabul eden felsefi yaklaşım olarak kabul edilebilir"³⁷ Doğal hukuk; ulaşılmaması ideal olan hukuk olup her zaman yürürlükte.³⁸ Bu tanımlardan yola çıkarak, yaşama hakkı, kanun önünde eşitlik, irade özgürlüğü, kendini savunma hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel hakların, insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu haklar olduğu, dolayısıyla bu haklara saygı duymanın doğal

³⁵ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.223-224.

³⁶ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 79-81.

³⁷ Cennet Uslu, **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Ankara, Liberte, 2009, s.38.

³⁸ Bilge Öztan, **Medeni Hukukun Temel Kavramları**, Ankara, Turhan, 2002, s.17.

hukukun bir gereği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu haklara sahip olmanın herhangi bir ön şartı olmayıp insan olmak yeterlidir. Bu haklara her insanın sahip olması gerektiği fikri insan aklının ve vicdanının gereğidir.

1.3.1.2. Tarihi Gelişim

1.3.1.2.1. Tabiat Felsefesine Dayanan Doğal Hukuk

Eski Yunan ve Roma Uygarlıkları döneminde geçerli olan bu anlayışa göre, doğada büyük ve şaşmaz bir düzen vardır. Her şey bu mükemmel düzen içinde doğar, büyür ve ölür. İnsan ve hukuk doğanın bir parçası olarak, hukuki olaylar da doğa olaylarının bir parçası olarak görülmektedir. Romalı ünlü hukukçu Ulpianus'a göre doğal hukuk; doğanın insanlara öğrettiği hukuk olup sadece insanlara değil tüm canlılara özgü olan bir hukuktur. Ona göre dürüst ve namuslu yaşamak, kimseye zarar vermemek ve herkese kendisine ait olanı vermek başlıca doğal hukuk kurallarındandır. Ciceron'a göre asıl kanun doğru akıldır. Bu kanun tabiata uygun, her yerde var olan, değişmez, ezeli ve ebedî bir kanundur. Tanrının emri gereği ne halkın ne de senatonun kaldıramayacağı bu kanun, Roma'da ne ise Atina'da da odur. "Aileye ve vatana saygı borcu", "hizmetimizde bulunanlara karşı minnet borcu", "büyüklere karşı saygı", "haksızlığa karşı savunma" ve "sözünde durma" gibi kurallar belli başlı doğal hukuk kuralları olup, bugün de yarın da aynı şekilde kalacaktır.³⁹

1.3.1.2.2. Din Felsefesine Dayanan Doğal Hukuk

Ortaçağ'da geçerli olan doğal hukuk anlayışıdır. Eski Yunan ve Roma Uygarlıklarındaki doğa kavramının yerini artık Tanrı kavramı almıştır. Bu anlayışa göre doğayı da yaratan Tanrı, her olay gibi hukukî olayları da kendi iradesiyle gerçekleştirmektedir. Hukuku Tanrı yaratmıştır ve bu hukuk her zaman her yerde geçerlidir. Bu kurallar Tanrı'nın emri oldukları için "iyi" olan kurallar olup, bunları

³⁹ Ernst Hirsch, **Hukuk Felsefesi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Vakfı Banka ve Ticaret Enstitüsü, 2001, s.76-78.

eleştirmek Tanrı'nın emrine karşı gelmek olacağı için dinden çıkmakla eş değer sayılmıştır.⁴⁰

Musevîlik inancına göre; Tanrı Musa peygambere, Sina Dağı'nda tanrısal hukuk diye adlandırılan ve özünde doğal hukuk kurallarını barındıran emirleri vahyetmiştir. Bu hukuk, Yahudi topluluklarının sosyal düzenine ilişkin, devlet tarafından konulan yazılı hukuk kurallarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴¹ Tevrat'ta geçen bu kurallardan bazıları; “adam öldürmemek”, “hırsızlık yapmamak”, “zina etmemek”, “yalan yere tanıklık yapmamak”, “komşusunun malına ve karısına göz dikmemek” gibi kurallardır.⁴²

Ortaçağ Avrupa'sının Hıristiyan geleneğinde, doğal hukuk tanrısal iradenin ürünü olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre; tanrısal düzen, insan ürünü düzenle kesin olarak çeliştiğinden, “insan yapımı yasalar”, “doğal yasalar”, “tanrısal yasalar” ve “ebedi yasalar” şeklinde bir yasalar hiyerarşisi oluşturulmuştur.⁴³

İslam inancında, evrensel normlar olan doğal hukuk kuralları, İslam'ın tek tanrıci sisteminden beslenmiştir.⁴⁴ İslam dininin iki ana gayesi vardır. Birincisi, tek olan Allah'a inanarak ona ibadet etmek, ikincisi de Allah'ın bütün yarattıklarına, özellikle de insana iyi davranarak, şefkat ve merhamet göstermek. İslam dininde haklar iki kısma ayrılmaktadır. İlki Allah'ın hakkı, diğeri ise insanların haklarıdır. İslam inancında bu husus kul hakkı olarak ifade edilmiş, kul hakkıyla Allah'ın karşısına çıkılmaması öğütlenmiştir. Bu hususa dikkat çekmesi açısından Hz. Muhammed'in şu uyarısı son derece önemlidir: “Kıyamet gününde mutlaka haklar sahiplerine verilecektir. Hatta boynuzlu koyundan, boynuzsuz koyunun hakkı bile alınacaktır.”⁴⁵

İslam dininin en çok önem verdiği hakların başında, bir doğal hukuk kuralı da olan “yaşama hakkı” gelir. Kuran'da geçen: “Kim bir mümini kasten öldürürse cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.” ayeti, yaşama hakkının önemine

⁴⁰ Hirş, **Hukuk Felsefesi**, s.78-79.

⁴¹ Roman A. Tokarczyk, Çev. Sururi Aktaş, “Sosyal Düzenin Evrensel Temeli Olarak Doğal Hukuk” <http://hukuk.ertzincan.edu.tr/dergi/makale/1997-16.pdf> (10 Mayıs 2010)

⁴² Hirş, **Hukuk Felsefesi**, s.79.

⁴³ Roman A. Tokarczyk, Çev. Sururi Aktaş, “Sosyal Düzenin Evrensel Temeli Olarak Doğal Hukuk” <http://hukuk.ertzincan.edu.tr/dergi/makale/1997-16.pdf> (10 Mayıs 2010)

⁴⁴ Roman A. Tokarczyk, Çev. Sururi Aktaş, “Sosyal Düzenin Evrensel Temeli Olarak Doğal Hukuk” <http://hukuk.ertzincan.edu.tr/dergi/makale/1997-16.pdf> (10 Mayıs 2010)

⁴⁵ “İslamiyet İnsan Haklarına Büyük Önem Vermişdir” <http://www.diyaret.gov.tr/yayin/basiliyayin/yweboku.asp?sayfa=26&yid=25> (10 Mayıs 2010)

verilen değeri göstermektedir. İslam'ın yaşama hakkına verdiği önemin bir yansıması olarak, kadın hakları konusunda getirdiği yenilikler de doğal hukuka son derece uygundur. Bu konuda Kuran'da geçen: “ Ey insanlar, kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah emaneti olarak aldınız ve onları Allah'ın kelimesi ile kendinize helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.” ayeti kadın haklarına verilen önemi yansıtmaktadır. Hırsızlık ve dolandırıcılığı yasaklayan ayetlere örnek olarak: “Ey müminler, aranızda karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali müstesna, mallarınızı haksız ve haram yollarla yemeyin” ayetiyle, “Kim haksız olarak başkasına ait yerden bir şey alırsa, kıyamet gününde hakkı olmadığı halde aldığı yer ile yedi kat yere batırılır.” ayetini göstermek mümkündür.⁴⁶

İslam dini, din ve vicdan özgürlüğü konusunda da önemli esaslar getirmiştir. Örneğin, Kuran'da geçen: “Dinde zorlama yoktur” ayetiyle, “Ey Muhammed, öğüt ver, sen öğüt vericisin, onların üzerinde bir zorba değilsin” ayeti doğal hukuka son derece uygun hükümlerdir.⁴⁷

Çin düşünce geleneğinde, bir çok kavram doğal hukukla özdeş kabul edilmiş, bu kavramlar, doğal hukukun dinsel olarak kavramlaşmasını sağlamışlardır. “Tao”, “lei”, “tao-lei”, “tien-lei” gibi kavramlar birer doğal hukuk kavramlarıdır. Tao'da yazılı olan düzen, insanı cennete götürecek olan düzen olup, doğal hukuka uygun yaşamak, tao'daki düzene uygun yaşamakla özdeştir.⁴⁸ Tao düşüncesindeki; “iyilere karşı iyilik yapmak, iyi olmayanlara karşı yine iyilik yapmak, böylece her şeyin iyi olmasını sağlamak” ve “bütün canlılara merhamet etmek” şeklindeki ilkeler⁴⁹, doğal hukukun özüne uygun ilkelere örnek olarak gösterilebilir.

Budist-Hint düşüncesinde de, “hoşgörü”, “bilgi edinme özgürlüğü”, “düşünce ve vicdan özgürlüğü” ile “toplumsal yaşama hakkı” gibi kavramlar⁵⁰ doğal hukukla özdeş olan kavramlardır.

⁴⁶ “İslamiyet İnsan Haklarına Büyük Önem Vermişdir” <http://www.diyaret.gov.tr/yayin/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=26&yid=25> (10 Mayıs 2010)

⁴⁷ “İslamiyet İnsan Haklarına Büyük Önem Vermişdir” <http://www.diyaret.gov.tr/yayin/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=26&yid=25> (10 Mayıs 2010)

⁴⁸ Roman A. Tokarczyk, Çev. Sururi Aktaş, “Sosyal Düzenin Evrensel Temeli Olarak Doğal Hukuk” <http://hukuk.erzincan.edu.tr/dergi/makale/1997-16.pdf> (10 Mayıs 2010)

⁴⁹ “Taoizm-İnanç Esasları ve Ahlak Anlayış”, <http://dunyadinleri.com/taoizm.html> (10 Mayıs 2010)

⁵⁰ Halil İbrahim Aydınli-Veyssel Ayhan, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması” C.Ü. İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi, Sayı 1, (2004) s.69.

1.3.1.2.3. Aydınlanma Çağında Doğal Hukuk

Aydınlanma çağında hukuk kurallarının kaynağı “tabi hâl” ve “toplum sözleşmesi” kavramlarıyla açıklanmaktadır. Buna göre insan, zorlu tabiat şartları karşısında bütün sorunlarına tek başına karşı koyamayacağından, bunu diğer insanlarla bir arada yaşamak suretiyle aşabilecektir. Bir arada yaşamak ise belli özgürlüklerden fedakarlık yapmayı gerektirmektedir. Böylece insan belli özgürlüklerinden fedakarlık yaparak güvenliğini garanti altına almış olmaktadır. Özgürlük karşılığında, güvenliğin temin edildiği bu anlaşmaya “toplum sözleşmesi” denilmektedir. Hukuk kurallarının kaynağı da bu anlaşmaya dayanmaktadır. Artık bu kurallar insan aklının eseri olup, doğa ve Tanrı kaynaklı değildir. İnsan aklı ve insan doğası ise sabit olup, her zaman ve her yerde, herkes için aynıdır. O halde, doğal hukuk kuralları da aynı insan aklının ürünü olduğundan her zaman ve her yerde aynıdır. Bu anlayışa göre, doğal hukuk kurallarının neler olduğu, tabi hâlde insanların hangi haklara sahip olduklarının bilinmesiyle anlaşılır. İnsan aklı tabi hâlde yaşayan soyut bir insanın hangi haklara sahip olduğunu düşünerek bulabileceğine göre, doğal hukuk kurallarının neler olabileceğini de bulabilecektir. Fransız İhtilali’nden sonra ilan edilen “İnsan Hakları Bildirgesi”ndeki, “özgürlük”, “eşitlik”, “mülkiyet”, “güvenlik”, “baskıya direnme hakkı”, “egemenliğin millete ait oluşu” gibi ilkeler, bu düşünceler ışığında belirlenmiş doğal hukuk kaynaklı ilkelerdir.⁵¹

1.3.1.3. Doğal Hukukun Temel Kavramları

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren siyasi otorite ve diğer egemen güçlerin kendi dünya görüşlerine göre belirledikleri hukuk ve adalet anlayışına karşı, insanlık yürürlükteki hukukun üstünde, değişmez kurallar içeren bir adalet anlayışı peşinde koşmuştur. Doğal hukuk okulu, her insanın doğuştan belli haklara sahip olduğu ve bu hakların adalet kavramı içerisinde yer alan “eşitlik” ile “özgürlük” esasları üzerinde temellendiği varsayımına dayanmaktadır. Adaletin asıl içeriğini oluşturan eşitlik

⁵¹ Hirş, **Hukuk Felsefesi**, s.80-84.

ancak özgür bir ortamda anlam ifade eder. Bu nedenle “adalet” ve “özgürlük” doğal hukukun iki temel kavramıdır.⁵²

1.3.1.3.1. Adalet

Platon’a göre adalet; ideler evrenindeki diğer hakikatler gibi, insanın üstünde, aşkın, soyut akılla kavranabilir bir hakikattir. İnsanoğlunun görevi bu evrendeki değerleri gerçeğe dönüştürmektir. En üstün değerlerden biri olan adalet, Tanrı’dan hemen sonra gelmekte olup “salt” iyiyi ifade etmektedir. Aristo’ya göre adalet; eşitlik esasına, Stoa felsefesine göre de; iyi ve ahlaklı davranma esasına dayandırılmalıdır. Ulpianus, onurlu yaşayarak herkese hakkını vermeyi, rasyonalist doğal hukuk temsilcilerinden Groitus ise, hakka saygı duyup ahde vefa göstermeyi adaletin temel unsurları arasında saymışlardır. Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma şeklindeki adalet anlayışı da bir diğer rasyonalist hukuk temsilcisi olan Thomasius’un adalet tanımıdır.⁵³

Adaleti erdem anlamında tanımlamak da mümkündür. Erdem; kişinin sürekli haklı olana yönelip, hakkı yerine getirmek için herkese kendisine düşeni vermek uğrunda düşünce ve çabasıdır. Buna göre adalet; hakikat severlik, yardım severlik gibi diğer erdemlerle iç içe bulunur ve kişinin karakter değerini belirtir.⁵⁴

Adalet hakkında yapılan tüm bu tanımlardan yola çıkarak, adaletin, doğal hukukun egemen kılınmasında önemli bir unsur olduğu, adaletin olmadığı yerde doğal hukuktan da bahsedilemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.3.1.3.2. Özgürlük

Doğal hukuka göre herkes özgür ve eşit olup, kimse bir başkasının özgürlüğüne, hayatına ve mülkiyetine zarar veremez. Herkesin her istediği şeyi yapması anlamına gelmeyen özgürlük, bireyin kişiliğini, eylemlerini ve mülkiyetini hukuk kuralları çerçevesinde tanzim edebilmesi için, başkalarının keyfi isteklerinden

⁵² Niyazi Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, İstanbul, Beta, 1988, s.52.

⁵³ Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, s. 54-56.

⁵⁴ Vecdi Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, Filiz, 2001, s.37.

bağımsız olması anlamına gelmektedir. Doğal hukuk bu anlamda özgürlüğün teminatıdır.⁵⁵

1.3.1.4. Doğal Hukuk Pozitif Hukuk Ayrımı

Doğal hukuk; her zaman ve her toplumda, doğruluğu ve gerekliliği kabul edilen bir hukuk olmasına rağmen, pozitif hukuk; belli bir toplumda belli bir zamanda yürürlükte olan hukuktur. Pozitif hukukun içeriği insanlar tarafından belirlenerek, zamana ve şartlara göre yeniden düzenlenebilir. Bu hukuk, ülkeden ülkeye değişebileceği gibi, aynı ülkede zaman içerisinde de değişiklik gösterebilir.⁵⁶ Doğal hukuk, aklın ulaştığı üstün değerleri ve adaleti ifade eder. Güçlü bir etik değer boyutuna sahip olan doğal hukukun özü, salt “adalet” idesidir. Doğal hukuk ilkeleri, insan doğası gibi değişmez nitelikli ilkeler olup, pozitif hukuka yol gösterici, yön belirleyici bir rehber konumundadır. Bu nedenle pozitif hukukun meşrûyeti, doğal hukuka uygunluğu ölçüsündedir.⁵⁷

1.3.2. Çevre Hakkının Doğal Hukukla İlişkisi

Çevre hakkının bir doğal hak olup olmadığının tespiti için, doğal hukuk ve doğal hukukun temel kavramları olan adalet ve özgürlük konusunda tarih boyunca çeşitli düşünürlerin yapmış oldukları tanımlarla, çevre hakkı konusunda 20.yüzyıldaki bazı uluslararası metinlerdeki ifadelerden yola çıkarak bir sonuca varmak mümkündür.

Romalı hukukçu Ulpianus; dürüst ve namuslu yaşamayı, kimseye zarar vermemeyi, herkese kendisine ait olanı vermeyi, Ciceron; aileye ve vatana saygı borcunu, haksızlığa karşı savunmada bulunmayı doğal hukuk kuralları arasında saymışlardır. Ciceron'a göre doğal hukuk kuralları, Tanrı'nın emri gereği ne halkın ne de senatonun kaldırabileceği kurallar olup, Roma'da ne ise Atina'da da odur. “Fransız İnsan Hakları Bildirgesi” ile benimsenen doğal hukuk kaynaklı ilkeler ise;

⁵⁵ Neşet Toku, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, Ankara, Liberte, 2003, s.73-74.

⁵⁶ Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, s.44-45.

⁵⁷ Bahir Güneş Türközer, “Sosyolojik Hukuk Düşüncesinin Oluşumu”, <http://w3.gazi.edu.tr/web/bahir/sosyolojik.pdf> 14 Mayıs 2010

“özgürlük”, “eşitlik”, “mülkiyet”, “güvenlik” ve “baskıya direnme hakkı” gibi ilkelerdir.⁵⁸

Platon; doğal hukukun temel kavramlarından birisi olan adaletin soyut akılla kavranabilir bir hakikat olduğunu, Tanrı’dan hemen sonra gelerek “salt iyi”yi ifade ettiğini, Aristo; adaletin eşitlik esasına, Stoa Felsefesi de; iyi ve ahlaklı davranma esasına dayandığını belirtmiştir. Rasyonalist doğal hukuk akımı temsilcilerinden Grotius; hakka saygı duyup, ahde vefa göstermeyi adaletin temel unsurları arasında saymış, Thomasius ise; sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma şeklinde bir adalet anlayışı benimsemiştir.⁵⁹

Doğal hukukun bir diğer temel kavramı olan özgürlük konusunda ise John Locke; özgürlüğün herkesin her istediğini yapması anlamına gelmeyip, bireylerin kişiliğini, eylemlerini ve mülkiyetini hukuk kuralları çerçevesinde tanzim edebilmesi için, başkalarının keyfi isteklerinden bağımsız olması anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Çevre hakkı konusunda, uluslar arası düzeydeki ilk önemli belge olan 1972 tarihli “Stockholm Bildirgesi”nde; “İnsanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitedeki bir çevrede, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel haklarına sahiptirler...” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. “Stockholm Bildirgesi”nden daha sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun almış olduğu 1990 tarihli bir kararda; “Bütün bireylerin, sağlık ve refahları için, elverişli bir çevrede yaşamaya hakları olduğu” ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanarak, 1998 yılında imzaya açılıp 2001 yılında yürürlüğe giren, “Çevresel Konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalete Erişme” (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters-AARHUS-) sözleşmesiyle: “...şimdiki ve gelecek kuşakların her mensubunun sağlık ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak için garanti altına alınması gerektiği” kabul edilmiştir.⁶¹

⁵⁸ Hirş, **Hukuk Felsefesi**, s.76-78.

⁵⁹ Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, s.54-56.

⁶⁰ Toku, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, s.73-74.

⁶¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.144-146.

1972 tarihli “Stockholm Bildirgesi”, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1990 tarihli kararı ve 2001 tarihinde yürürlüğe giren “AARHUS Sözleşmesi” bir bütün olarak ele alındığında, hepsinin ortak amacının, insana sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, çevre hakkının en genel ifadeyle, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğal hukuk ve doğal hukukun temel kavramları olan adalet ve özgürlük konusunda, Ulpianus, Ciceron, Platon, Aristo, Stoacılar, Grotius, Thomasius, John Locke ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi’nin ortaya koymuş olduğu düşüncelerden, doğal hukukun amacının, insan haklarına uygun yaşam koşullarının ölçüsünü ortaya koyarak, bu doğrultuda bir yaşam olanağı sağlamak için pozitif hukuka yol göstermek olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Doğal hukukun amacıyla, çevre hakkının amacı karşılaştırıldığında, her ikisinin amacının da, Ulpianus’un ifadesiyle; “herkese kendisine ait olanı vermek” olduğu anlaşılmaktadır. Doğal hukuk, adalet ve özgürlük konularında çeşitli düşünürler ve fikir akımlarının ortaya koyduğu “hakka saygı duymak”, “iyi ve ahlaklı davranmak”, “kendisine yapılması istenmeyen şeyi başkasına yapmamak”, “kimseye zarar vermemek”, “eşitlik” ve “özgürlük” gibi ilkelerin, çevre hakkının korunmasında da geçerli olan ilkeler olduğu, çevre hakkı ihlalleriyle söz konusu ilkelerin bir veya birden fazlasının da ihlale uğrayacağı, dolayısıyla çevre hakkının da bir doğal hak olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.4. Çevre Etiği ve Çevre Hakkı

Çevre hakkının, çevre etiği ile ilişkisinin belirlenmesinde, hakkın kaynağının tespit edilmesi önemli bir yere sahiptir. Bir hakkın, hak olarak kabul edilebilmesi için, o hakkın gerekçesi veya o hakla ulaşılacak istenen amaç belirleyici bir rol oynamaktadır. Gerekçe veya ulaşılacak istenen amaç ne derece meşru ise, hak da o derecede meşrudur. Bu nedenledirki çevre hakkının gerekliliği ve meşruiyetinin anlaşılmasında, çevre etiğinin anlamı ve amacının anlaşılması önemli bir yere sahiptir.

1.4.1. Etik Kavramı

Stoacılar'ın "erdem", Epikür'ün "sağduyu" olarak nitelendirdikleri etik, Yunanca ethos sözcüğünden türemiş olup, "davranış biçimini ifade eden karakter" anlamına gelmektedir. Etik kavramı, kullanım amacına göre çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Kavramın üç temel kullanım alanı vardır. Felsefe alanında; "iyi" ye yönelik davranışları, halk nazarında; "ahlak" kavramını, sosyal bilimler açısından da; toplumca kabul edilen ve ihlali halinde yaptırım sonucu olan davranış modelini ifade eder. Bu üç temel kullanım alanından yola çıkarak bir tanım yapmak gerekirse, etik; ahlakla birlikte gelenek ve göreneği de içine alacak şekilde, toplumca kabul edilmiş davranış kurallarıyla, hukukun dayanağı olan "doğru" ya yönelik eylemleri oluşturan davranış modelini ifade eder.⁶² Etikle ilgili bir çok tanım bulunmakla birlikte, tanımların hepsinde ortak olan ana düşünce: "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" düşüncesidir.⁶³

1.4.2. Çevre Etiği Kavramı

Çevre etiği kavramı, insanın doğayla ilişkisinin ve doğaya karşı sorumluluğunun nasıl olması gerektiğini sorgulayarak, doğru davranışın ne olduğunu belirlemeye çalışan felsefenin bir alt dalıdır. Geleneksel etik kavramı 2500 yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen, çevre etiği 1960'lı yılların sonundan itibaren gelişmeye başlamış, 1970'li yıllarda Roma Kulübü'nün ekolojik kriz konusunda yaptırmış olduğu araştırmalar da bu gelişime katkı sağlamıştır.⁶⁴

Kant'ın, herkesin kendisine davranılmasını istediği biçimde, başkalarına davranması gerektiğini benimseyen felsefi anlayışı, çevre etiğinin gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir. Gelecek kuşakların çıkarlarının da hesaba katılması gerektiğini düşünen Kant'a göre, kaynakların adaletli olarak paylaşımı ve mekanın barışçı bir biçimde kullanılması gerekmektedir.⁶⁵

⁶² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s. 181-183.

⁶³ Kriton Curi, **Environmental Ethics**, "Environmental Exploitation and Environmental Ethics", Boğaziçi University Institute of Environmental Sciences, İstanbul, 1996, s.263.

⁶⁴ Selim Kılıç, **Çevre Etiği**, Ankara, Orion, 2008, s. 32-33.

⁶⁵ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, Ankara, İmge, 2009, s.274.

Çevre etiği, dünyadaki ekolojik bütünlüğün korunmasına yönelik değer ve davranışların bir ürünü olup, insanın çevre konusundaki ideal davranış modelini belirler. Çevre etiği, çevreyle ilgili insan davranışlarına belirli sınırlamalar getirmektedir. Çevre etiğinin getirdiği bu sınırlamalar bazen yasalarda da yer bulmakta, ihlali halinde cezaî yaptırımlarla sonuçlanmaktadır.⁶⁶

Çevre etiğinin sınırlarının belirlenmesinde bazı sorulara verilecek cevapların belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Örneğin, insanın kendisine olduğu kadar hayvanlara, bitkilere ve doğaya karşı sorumluluğunun bulunup bulunmadığı, bu sorumluluğun sınırlarının ne kadar olduğu, doğanın da kendisine ait bazı haklarının olup olmadığı, kısa süreli ekonomik çıkarlar için bitki ve hayvan türlerinin feda edilip edilemeyeceği gibi sorular belirleyici bir özelliğe sahiptir.⁶⁷

Çevre etiğinin önemli bir özelliği de, kendini ifade etme ve haklarını arama özelliğine sahip olmayan çevrenin ve gelecek kuşakların haklarını korumaya çalışmaktır.⁶⁸

1.4.3. Çevre Etiğinin Amacı

Çevre etiğinin amacı; doğayı koruyarak insanın mutlu olmasını sağlamaktır. Bu açıdan genel etikle çevre etiği aynı amacı taşımaktadır. Çevre etiği, herkesin kendi yaşamında ve birbirleriyle bağlı ortak yaşamında, başarılı ve mutlu olmalarını sağlamak için, doğayı korumaya yönelik normlar ve prensipler koymayı amaçlar.⁶⁹ Çevre etiğinin korumayı amaçladığı üç temel alan vardır. Bunlar; çevrenin korunması, hayvanların korunması ve bütün olarak doğanın korunmasıdır. Çevrenin korunması doğada insan kaynaklı olan her türlü kirlenmeye ve bozulmaya karşı gerekli tedbirleri almayı, hayvanların korunması hayvanların acı çekmesini ve işkence görmesini engelleyecek önlemler almayı, doğanın korunması ise, insanın doğadan yararlanmasında gerekli olan bilgilerin aktarılmasıyla doğal yaşam alanlarının korunmasını amaçlar.⁷⁰

⁶⁶ R.P. Misra, **Environmental Ethics**, "Interdependence of Environmental Ethics and Jurisdiction Relationships", Boğaziçi University Institute of Environmental Sciences, İstanbul, 1996, s.94.

⁶⁷ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.34-35.

⁶⁸ Kriton Curi, **Environmental Ethics**, "Environmental Exploitation and Environmental Ethics", s.263.

⁶⁹ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.37.

⁷⁰ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.38.

1.4.4. Çevre Etiğinin Türleri

1.4.4.1. Yirminci Yüzyıl Öncesi Çevre Etiği

1.4.4.1.1. İnsan Merkezli Etik

İnsanın, doğanın efendisi konumunda olduğunu savunan bu etik anlayışa göre; doğada sadece insanın değeri vardır. Sadece insana değer atfedilmesinin dayanağı, insanın akıl sahibi bir varlık olup, belli ahlaki özelliklere sahip olmasındandır. Bu etik anlayışın başlıca tartışma konuları, insanın doğaya müdahalesinin haklı olup olmadığı, doğa karşısında doğru ya da yanlış bir adaletten bahsedilip bahsedilemeyeceği, doğaya müdahalenin insana ne kadar yarar ya da zarar getireceğidir.⁷¹

Bu görüşü savunan ilk düşünürlerin başında Protogoras gelmektedir. Protogoras'a göre; her şeyin ölçüsü olan insan, yaratılışın merkezi ve amacıdır. Her şey insan için bir araç olup onun amaçlarına hizmet etmek için yaratılmıştır.⁷²

Aristo'ya göre; bitkiler hayvanlar uğruna, hayvanlar da insanlar uğruna vardır. Hiçbir şeyi amaçsız yapmayan doğa, her şeyi insan uğruna yapmıştır. Thomas Aquinas da ilahi düzene göre hayvanların insanlar tarafından kullanılmaları için yaratıldığını, zaten Tanrı'nın da Nuh peygambere hitaben: “yeşil bitkiler gibi, tüm etleri size verdim” diyerek bitkilerin ve hayvanların insanlar için yaratıldığını belirttiğini ileri sürmüştür. Aristo ve Aquinas'ın bu düşüncelerinden anlaşılmaktadır ki, her ikisi de insanın doğaya karşı ödevlerinin, doğaya olan gereksinmelerinden doğduğunu savunmaktadır.⁷³

İnsan merkezli çevre etiğinde, bitkiler, hayvanlar ve cansız varlıklar insana hizmet ettikleri sürece var olma hakkına sahiptirler. Bu nedenle merkez olarak doğa değil insan ele alınmakta, doğanın değeri insana sağladığı fayda ile orantılı olarak artmaktadır. Doğanın faydaları ise, ekonomik, ekolojik ve estetik faydalar olarak kabul edilmektedir. Hava, su, petrol ve ilaç gibi ihtiyaçlar ekonomik faydayı, gelecekte insana herhangi bir faydası dokunabilecek ekolojik türlerin korunması

⁷¹ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.40.

⁷² Kılıç, **Çevre Etiği**, s.60.

⁷³ Joseph R. Des Jardins, **Çevre Etiği**, Çev.Ruşen Keleş, Ankara, İmge, 2006, s.200.

ihtiyacı ekolojik faydayı, ruh dinginliğinin ve insan psikolojisinin gelişmesi için doğal güzelliklere olan ihtiyaç ise estetik faydayı ifade etmektedir.⁷⁴

İnsanın akıl sahibi olması nedeniyle diğer bütün canlılardan farklı ve öncelikli olduğu düşüncesi, bu yaklaşımın dayandığı temel düşüncelerdendir. Bu nedendir ki insan, amaçlarına ulaşmak ve ortaya çıkan çeşitli sorunlarla baş edebilmek için, doğadaki kaynakları yoğun olarak kullanma hakkına sahiptir. İnsan merkezli yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Kant'a göre; sadece akıl sahibi varlıkların bir amacı olabileceğinden, gerçekte bir nesne olan hayvanlara karşı insanın doğrudan herhangi bir ahlakî sorumluluğu yoktur.⁷⁵

Kant, "Etik Üzerine Dersler" adlı eserinde, insanoğlunun doğaya karşı ödevlerinin dolaylı olduğunu, aslında doğaya karşı ödevlerinin başka insanlara ve gelecek kuşaklara karşı ödevler olduğunu belirterek, sadece insanların ahlakî ilgiye lâyık olduğunu savunmuştur.⁷⁶

İnsan merkezli çevre etiğinin benimsenmesinde etkili olan bir başka düşünür de Descartes'tir. Descartes'e göre; bütün gerçeklik, kafalar ve vücutlar olarak iki temele indirgenebilir. Descartes, zihinsel alanın bilinci kapsadığını, vücut alanının ise fizikî alanı kapsadığını, fizikî alanın bilincin dışında olduğunu ifade ederek hayvanların ve bitkilerin birer makineden, "düşüncesiz kaba yaratıklardan" ibaret olduklarını ileri sürmüştür.⁷⁷

İnsanoğlunun doğaya hükmetme hırsı sonucu dünyanın giderek daha çok yaşanmaz bir hale gelmesi ve batı toplumunun içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler insan merkezli etik yaklaşımın sorgulanmasına yol açmıştır. Batı dünyasında giderek artan çevre kirlenmeleri, türlerin yok oluşu, nüfus artışı, kapitalist üretim biçimi, teknolojik gelişmelerin yol açtığı kaygılar, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunlar, insan merkezli etikten kopuşu doğuran sebepler arasında yer almıştır.⁷⁸

⁷⁴ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.53-54.

⁷⁵ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.56-57.

⁷⁶ Jardins, **Çevre Etiği**, s.201.

⁷⁷ Jardins, **Çevre Etiği**, s.201-202.

⁷⁸ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.115-117.

1.4.4.1.2 Acı Merkezli Etik

Acı hissetme özelliği olan bütün yaşamın, özellikle de hayvanların, çeşitli haklara sahip olmaları gerektiğini savunan bu düşüncenin ilk temsilcisi olarak kabul edilen kişi Jeremy Bentham'dır(1742-1832). Acı merkezli etik; hayvanların da insana benzer bir hayat sürmeleri nedeniyle acı çekebileceklerini, bu nedenle hayvanların acı verecek şekilde kullanılmasından kaçınılması gerektiği düşüncesine dayanır.⁷⁹

Bu etik yaklaşıma göre; acıyı hissetme özelliğine sahip bütün varlıklar ahlakî bir değere sahip olduklarından çeşitli haklara sahip olmalıdırlar. Bu etik türünde hayvanlara karşı eziyet yasaklanarak, insanların hayvanlara karşı sorumlu olduklarının kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır.⁸⁰

1.4.4.1.3. Canlı Merkezli Etik

Canlı merkezli etik, tüm yaşamın ahlakî bir değere sahip olduğu varsayımına dayanır. Bu etik kuramında, hayatının büyük bir bölümünde Afrika'nın ücra köşelerindeki topluluklara sağlık hizmeti götüren Albert Schweitzer'in (1875-1965) "yaşama saygı" ilkesi önemli bir yere sahiptir. Çağdaş sanayi toplumu, yaşamın iyiliğini doğanın iyiliğinde gören dünya görüşünden uzaklaşarak, doğayı değerlerden bağımsız, mekanik bir güç olarak dikkate aldığından, etik ile doğayı birbirinden ayırmıştır. Schweitzer'in etik düşüncesi ise doğa ile etik arasındaki bağı yeniden kurmayı amaçlamıştır.⁸¹

Canlı merkezli çevre etiği; insan merkezli çevre etiğinin, doğada yalnızca insanların değeri bulunduğu şeklindeki görüşüne karşı çıkarak, bütün canlılar topluluğunun belli bir değeri ve belli hakları olduğu düşüncesini esas alır.⁸²

Canlı merkezli etik, bitkiler de dahil olmak üzere, acıyı hisseden veya hissetmeyen bütün canlıların, kendi varlıklarını korumada bilinçsiz de olsa bir çıkarı

⁷⁹ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.156 .

⁸⁰ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.40.

⁸¹ Jardins, **Çevre Etiği**, s.264-265.

⁸² Keleş-Ertan , **Çevre Hukukuna Giriş**, s.193.

olduğunu kabul eder. Bu anlayışa göre, doğada yaşayan bütün canlılar, herhangi bir işlevi üstlenmeksizin değerlidir.⁸³

1.4.4.2. Yirminci Yüzyıl Sonrası - Bütüncül Çevre Etiği-

Bütüncül çevre etiğine göre; canlı-cansız ayrımı yapılmaksızın, dünyadaki bütün varlıklar sırf var olmaları nedeniyle değerlidirler. İnsan merkezli etikte, insan doğanın merkezinde görülürken, bütüncül çevre etiğinde doğanın bir parçası olarak görülmektedir. Bir bütün olarak kabul edilen doğaya, insanın amaçlarına hizmet edip etmediğine bakılmaksızın değer verilmektedir.⁸⁴

Çevre merkezli etik, bireysel olmaktan çok, bütüncül bir etikdir. Canlı ve cansız bütün varlıkları tek tek değil bir bütün olarak ele almaktadır. Bu bağlamda çevre merkezli etik savunucularının, “canlı merkezli yaklaşımların ağaçları seyretmekle yetinip, ormanı göremedikleri” şeklindeki düşünceleri, felsefi yaklaşımlarını izah etmek açısından önemli bir ifadedir.⁸⁵

Bütüncül etiğin önde gelen temsilcilerinden ikisi Aldo Leopold ve Arne Naess'dir.⁸⁶

Leopold'e göre; toprağın kullanımı sadece ekonomik açıdan değil, etik ve estetik açıdan da doğru bir kullanım olmalıdır. “Toprak etiği” olarak adlandırılan bu yaklaşımda, doğal kaynakların değiştirilmesi, işletilmesi ve kullanılmasında bir sakınca görülmemekte, fakat insan dışındaki varlıkların da özsel bir değere, doğal ortamlarında sürekli var olma hakkına sahip oldukları kabul edilmektedir. İnsanın diğer varlıkları kullanması, onları bir araç olarak kullanmak veya sömürmek değil, birlikte yaşama, işbirliği ve yardımlaşma olarak görülmektedir.⁸⁷

Toprak etiği savunucuları, insanın doğaya karşı bir sorumluluğu olduğunu, doğanın kendi başına bir değer taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Leopold'e göre bu etiği benimseyen insan, kendisini gezegenin egemeni veya en güçlü türü olarak görmeye

⁸³ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.161-162.

⁸⁴ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.183.

⁸⁵ Jardins, **Çevre Etiği**, s.298-299.

⁸⁶ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.194.

⁸⁷ Hasan Ünder. **Çevre Felsefesi**, Ankara, Doruk, 1996, s.209.

son vererek, toprağa bağı olan topluluğun sade ve katılımcı bir üyesi olarak görmeye başlar.⁸⁸

Bütüncül etiğin önde gelen diğere temsilcisi Naess, 1973 yılında, “derin ekoloji” kavramını ortaya atarak, bu alandaki yaklaşımların isim babalığını yapmıştır. Derin ekoloji; çevre kirliliğinin sadece insan sağlığı üzerindeki etkilerini değil, yaşamın bütünü üzerindeki etkilerini değerlendirerek, kirliliğin derin nedenleriyle mücadele eder. Bitkileri, hayvanları ve doğal kaynakları insanların kullanımı için bir araç olarak görmeyen derin ekoloji, bütün yaşam formlarının ihtiyaçlarını dikkate alır.⁸⁹ Derin ekoloji hareketi, ciddi çevre sorunlarına yol açmış olan değerlerin ve yaşam biçiminin sorgulanması üzerinde yoğunlaşır.⁹⁰

1.4.5. Çevre Etiğinin Çevre Hakkıyla İlişkisi

Çevre etiğinin, çevre hakkıyla ilişkisinin belirlenmesi için, çevre etiğinin amacı ile çevre hakkının amacının karşılaştırılmasında fayda vardır.

Çevre etiğinin amacı, doğayı koruyarak insanın mutlu olmasını sağlamaktır. Çevre etiği bu amacı, doğayı korumaya yönelik normlar ve prensipler koyarak yerine getirmeye çalışır.⁹¹

İnsan merkezli çevre etiğinde, bitkiler, hayvanlar ve cansız varlıklar, insana hizmet ettikleri sürece var olma hakkına sahiptirler. Doğa, insana ne kadar faydalı ise o kadar değerli kabul edilmektedir. Doğanın, ekonomik, ekolojik ve estetik faydaları onu değerli kıldığından, insanın doğaya saygı duyup onu koruması gerekmektedir.⁹²

Acı merkezli ve canlı merkezli çevre etiğine göre; Batı’da giderek artan çevre kirlenmeleri, türlerin yok oluşu, nüfus artışı, kapitalist üretim biçimi, teknolojik gelişmelerin yol açtığı kaygılar, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunlar insanoğlunun doğaya hükmetme hırından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle doğa, sırf insana hizmet ettiği için değil, tüm hayvanların ve bitkilerin ahlakî değeri olduğu için korunmalıdır.⁹³

⁸⁸ Harun Tepe, “Çevre etiği: Toprak Etiği mi Yoksa İnsan Etiği mi” **Felsefelogos**, Sayı 6, (1999), s.47.

⁸⁹ Ünder, **Çevre Felsefesi**, s.195-197.

⁹⁰ Tepe, “Çevre etiği: Toprak Etiği mi Yoksa İnsan Etiği mi”, s.47.

⁹¹ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.37.

⁹² Kılıç, **Çevre Etiği**, s.53-54.

⁹³ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.115-117.

Bütüncül çevre etiğine göre ise doğa; insan, canlı, cansız ayrımı yapılmaksızın sırf var olmaları nedeniyle bir bütün olarak değerlidir ve bu nedenle korunmalıdır.⁹⁴

Görüldüğü üzere bütün etik yaklaşımlarda farklı gerekçelerle de olsa doğanın korunması hedeflenmektedir. Böylece gerekçeleri ne olursa olsun, bütün etik yaklaşımların doğanın korunması suretiyle insanın mutluluğuna hizmet ettiği düşünülebilir.

İnsanların onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitedeki bir çevrede yaşama hakkını ifade eden 1972 tarihli “Stockholm Bildirgesi”, bütün bireylerin sağlık ve refahları için elverişli bir çevrede yaşamaya hakları olduğunu ifade eden 1990 tarihli BM kararı, şimdiki ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının korunması gerektiğini ifade eden 2001 tarihli “AARHUS Sözleşmesi”nden⁹⁵, çevre hakkıyla ulaşılmak istenen amacın, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğu anlaşılmaktadır.

Çevre etiğinin amacı ile, çevre hakkının amacı karşılaştırıldığında, çevre etiğinin doğanın korunması suretiyle, insanın mutluluğuna hizmet etme işlevi ile, çevre hakkının, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına hizmet eden işlevinin aynı noktada birleştikleri anlaşılmaktadır.

1.5. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerde Çevre Anlayışı ve Çevre Hakkıyla İlişkisi

1.5.1. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerde Çevre Anlayışı

1.5.1.1. Uzak Doğu Dinleri

Tabiatı kutsal gören uzak doğu dinlerinin çevreye karşı önemli bir duyarlılığı bulunmaktadır. Hinduizm ve Budizm’de varlığı bütün aleme yayılmış bir Tanrı anlayışı vardır. Bu anlayışa göre her şey Tanrı’dan çıkar ve Tanrı’da bir araya gelir. Evrenle Tanrı’yı tek bir bütün olarak kabul eden bu anlayışın bir sonucu olarak bütün

⁹⁴ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.183.

⁹⁵ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.132-133.

varlıklara derin bir saygı duyulmakta olduğundan, insanın imtiyazlı bir konumu bulunmamaktadır.⁹⁶

Konfüçyüs düşüncesi dünyayı bir ev, bütün varlıkları da bu evin halkı olarak kabul etmektedir. Konfüçyüsçü düşüncede, insan doğa ilişkisi haklardan çok doğa üzerine kurulu olup, insanla doğa arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığı gibi, doğaya yabancılaşma da yoktur.⁹⁷

1.5.1.2. İlahi Dinler

1.5.1.2.1. Musevilik ve Hıristiyanlık

Musevilik ve Hıristiyanlığın kutsal kitaplarında, insanların çevrelerini temiz tutmak ve iyi kullanmakla yükümlü oldukları belirtilmektedir.⁹⁸

İncil’de yer alan, Tanrı’ya saygılı olmanın, onun yarattıklarına da saygılı olmayı gerektirdiği yönündeki ayetler, Hıristiyanlığın tabiata verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.⁹⁹ Hıristiyan teolog ve yazarların bir çoğuna göre, İncil’de yer alan “Ve Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu” ayeti, insanın Tanrı’nın yarattığı varlıklara bakmak ve korumakla yükümlü olduğunu göstermektedir. Buna göre, insan dünyadaki varlıkların sahibi olmayıp, onları korumakla yükümlü bir emanetçidir. Tanrı’nın yarattıkları üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisi olmayan ve eylemleri sınırlandırılmış olan insan, diğer varlıkların kaderinden sorumludur.¹⁰⁰

1.5.1.2.2. Müslümanlık

İslam dini, varlık hiyerarşisinde, insanın Allah’tan sonra geldiği, eşref-i mahluk olup Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu düşüncesini esas alır. İslam’a göre yer ve gökte olan her şey insanın hizmetine sunulmuştur. Ancak insan doğa

⁹⁶ Cihan Okuyucu, “Rumi’de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı” <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

⁹⁷ Cihan Okuyucu, “Rumi’de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı” <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

⁹⁸ Ruşen Keleş-Can Hamamcı-Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, Ankara, İmge, 2009, s.251.

⁹⁹ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.279.

¹⁰⁰ Ünder, **Çevre Felsefesi**, s.146.

karşısında sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Çünkü, doğa insanın değil, Allah'ın mülküdür. İnsan doğadan yararlanırken Allah tarafından konulan düzene saygılı davranmak zorundadır. İslam'da doğa Allah'ın eseri ve ayeti olarak görüldüğünden, doğayı korumak Allah'ın eserini korumak olarak anlaşılmıştır.¹⁰¹

İslam'ın çevre anlayışına göre, topraktan yaratılıp yine toprağa dönecek olan insan, aynı maddeden yaratıldığı dünyayı ve ona ait her şeyi korumak zorundadır. İnsan varlık aleminin en seçkin varlığı olup, doğal dengeyi korumakla görevlidir.¹⁰²

Müslümanlıkta çevrenin korunmasına ve doğal değerlere saygı gösterilmesine ilişkin olarak, hem Kuran'da, hem de Hz. Peygamberin söz ve davranışlarında çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin, Kuran'da geçen: “O, göğü yükseltmiştir, dengeyi koymuştur. Artık dengeye tecavüz etmeyin. Dengeyi doğru tutun. Dengeyi bozmayın.” ayeti, insanın doğayı korumak, ekolojik dengenin bozulmasını önlemekle yükümlü olduğu, aksi takdirde insanın bundan zarar göreceğini belirtmektedir. Hz. Peygamberin çevre konusunda ortaya koyduğu ilkelere örnek olarak da; ormanların, bitkilerin, hayvanların korunmasından, sit alanlarının belirlenmesine kadar değişen pek çok konu gösterilebilir.¹⁰³ Hayvanların boş yere öldürülmemesi, aç ve susuz bırakılmaması, yük hayvanlarına fazla yük yüklenmemesi, kuş yuvalarının bozulmaması, kurbağa ve hüdhd gibi doğal dengenin korunmasında önemli rolü olan hayvanların öldürülmemesi, zevk ve spor için ava çıkılmaması yönündeki hadisler, İslâmın çevreye ve hayvanlara verdiği önemi ve çevre anlayışını göstermesi açısından önemlidir.¹⁰⁴ Bir hadiste Hz.Peygamber: “Elinizde bir ağaç fidanı varsa kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek kadar vaktiniz varsa mutlaka dikin”, başka bir hadiste de: “Her kim, boş, kuru ve çorak bir yeri ihya edecek olursa, bu amelinden dolayı Allah tarafından mükafatlandırılır. İnsan ve hayvan ondan faydalandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır.” diyerek ağaç dikmenin önemini belirtmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Cihan Okuyucu, “Rumi’de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı” <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

¹⁰² Kerim Aytekin, **İslam'ın Bakışıyla Ekoloji Çevre Sorunları ve Kent Hayatı**, Gülhane, İstanbul, 2008, s.11-12.

¹⁰³ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.277.

¹⁰⁴ Ünder, **Çevre Felsefesi**, s.151-154.

¹⁰⁵ İbrahim Sarıçam, **H. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004, s.331-332.

1.5.3. Kızıl Derililer ve Afrika Topluları

İnsanı tabiatın sahibi değil, parçası olarak gören Kızılderililer, tabiatı kutsal görerek ona büyük bir değer vermişlerdir.¹⁰⁶ Bir Kızılderili reisi olan Seattle'ın, 1845 yılında topraklarını satın almak isteyen ABD Başkanına gönderdiği mektupta: “Beyaz adam anası olan toprağa ve kardeşi olan gökyüzüne, alınıp satılacak, işlenecek, yağmalanacak gözüyle bakar. Onun bu ihtirasıdır ki toprakları çölleştirecek ve her şeyi yiyip bitirecektir... Şu gerçeği iyi biliyorum; bu dünyadaki her şey bir ailenin bireylerini birbirine bağlayan kan gibi ortaktır ve birbirine bağlıdır” şeklindeki ifadeleri, Kızılderili toplumlarının tabiatı bir ana, kendilerini de tabiatın bir parçası olarak kabul ettiklerini göstermektedir.¹⁰⁷

Afrika toplumlarında da, Kızılderililer'deki anlayışa benzer bir tabiat anlayışı bulunmakta olup, “Bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu çocuklarımızdan ödünç aldık” şeklindeki Afrika atasözü, Afrikalılar'ın tabiata korumacı bir yaklaşımla baktıklarını göstermektedir.¹⁰⁸

1.5.2. Çeşitli İnanç Sistemlerinde ve Kültürlerdeki Çevre Anlayışının Çevre Hakkıyla İlişkisi

Hinduizm ve Budizm'de varlığı bütün aleme yayılmış bir Tanrı anlayışı vardır. Bu anlayışa göre her şey Tanrı'dan çıkar ve Tanrı'da bir araya gelir. Evrenle Tanrı'yı tek bir bütün olarak kabul eden bu anlayışın bir sonucu olarak bütün varlıklara derin bir saygı duyulmakta olduğundan, insanın imtiyazlı bir konumu bulunmamaktadır. Konfüçyüs düşüncesi dünyayı bir ev, bütün varlıkları da bu evin halkı olarak kabul etmektedir. Konfüçyüsçü düşüncede, insan doğa ilişkisi haklardan çok doğa üzerine kurulu olup, insanla doğa arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığı gibi, doğaya yabancılaşma da yoktur.¹⁰⁹

¹⁰⁶ İbrahim Uslu, **Çevre Sorunları**, İstanbul, İnsan, 1995, s.9.

¹⁰⁷ Oktay Ekinci, **İnsan Hakları ve Çevre**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1994, s.35.

¹⁰⁸ Uslu, **Çevre Sorunları**, s. 9.

¹⁰⁹ Cihan Okuyucu, “Rumi'de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı” <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

Hıristiyan teolog ve yazarların bir çoğuna göre, insan dünyadaki varlıkların sahibi olmayıp, onları korumakla yükümlü bir emanetçidir. Tanrı'nın yarattıkları üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisi olmayan ve eylemleri sınırlandırılmış olan insan, diğer varlıkların kaderinden sorumludur.¹¹⁰

İslam'a göre, insan doğa karşısında sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Çünkü, doğa insanın değil, Allah'ın mülküdür. İnsan doğadan yararlanırken Allah tarafından konulan düzene saygılı davranmak zorundadır. İslam'da doğa Allah'ın eseri ve ayeti olarak görüldüğünden, doğayı korumak Allah'ın eserini korumak olarak anlaşılmıştır.¹¹¹

İnsanı tabiatın sahibi değil, parçası olarak gören Kızılderililer, tabiatı kutsal görerek ona büyük değer vermişler, tabiatı gelecek kuşakların emaneti gibi gören Afrikalılar da tabiatı korumacı bir yaklaşım benimsemişlerdir.¹¹²

Görüldüğü üzere, hem Uzakdoğu dinleri, hem ilahi dinler, hem de Kızılderili ve Afrika toplumlarının kültürleri, tabiata derin anlamlar yükleyerek tabiata saygı duyulması ve tabiatın korunması gerektiği fikrinde buluşmaktadırlar. Uzakdoğu dinleriyle, Kızılderili ve Afrika toplumlarının kültürlerinde, felsefî bir yaklaşımın ve ahlakî bir anlayışın sonucu olarak, ilahî dinlerde ise Tanrı buyruğunun bir gereği olarak tabiata saygı duyulması ve korunması gerektiği savunulmaktadır. Gereçekleri ne olursa olsun, bütün dinlerle, Kızılderili ve Afrika toplumlarının kültürlerinin, tabiatın korunması noktasında birleştikleri, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olarak adlandırabileceğimiz çevre hakkının korunmasına da hizmet ettikleri, böylelikle çevre hakkının meşruîyet kaynakları arasında oldukları sonucuna ulaşmak mümkündür.

¹¹⁰ Ünder, **Çevre Felsefesi**, s.146

¹¹¹ Cihan Okuyucu, "Rumi'de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı" <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

¹¹² Uslu, **Çevre Sorunları**, s.9.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE POZİTİF HUKUKTAKİ YERİ

Çevre hakkının gelişim sürecinin daha iyi anlaşılması açısından, çevre sorunlarına ve bu sorunların çevre hakkının gelişiminde oynadığı role kısaca değinmekte fayda vardır.

2.1. Çevre Hakkı Kavramının Doğuşunda Çevre Sorunlarının Etkisi

2.1.1. Çevre Sorunlarının Tarihi-Fikrî Arka Plânı

Çevre sorunları, Avrupa'da yaşanan bilimsel devrim, aydınlanma çağı ve sanayi devriminin sonucu olarak doğmaya başlamıştır. Ortaçağda bilginin amacı, tabiat olaylarını açıklamaktan ibaretken, 17.yüzyıldan itibaren tabiatı değiştirmek ve ona hakim olmak şeklinde değişmiştir. 16. ve 17.yüzyıllara kadar egemen olan organik dünya görüşünün yerini, bu yüzyıllardan sonra mekanik dünya görüşü almaya başlamış, bunun sonucu olarak da doğaya hakim olma düşüncesi gelişmiştir. Copernicus'le başlayıp, Galileo, Bacon, Descartes ve arkasından da Newton'la devam eden bu süreçte, kartezyen düşünce¹¹³ egemen olmaya başlamış, insanın görevi dünya nimetlerini sömürerek yaşamak olarak algılanmış, bilimin dinden tamamen ayrılmasıyla, bilimsel bir devrim yaşanmış ve modern bilim doğmuştur.¹¹⁴

Bilimsel devrimi takip eden aydınlanma çağında, özellikle J.Locke ve Montesquieu'nun düşünceleri önemli sonuçlar doğurmuştur. Locke'un insanın mülkiyetini çoğaltmasının önemine ilişkin düşüncesi ile Montesquieu'nun insanın doğayı istediği gibi biçimlendirebileceği yönündeki düşüncesi, bireyciliğin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁵

Bilim alanında yaşanan bu önemli devrimle, bilim kâr getiren bir sektör haline gelmiş, yeni teknolojilerin ve mâmüllerin üretilmesi amacıyla endüstrinin

¹¹³ Kartezyen Düşünce: Avrupa'da 16.yüzyıldan sonra yaşanan bilimsel devrimle birlikte, bilimin dinden tamamen koparak, aklın egemen olması sonucunda, doğayı sömürülecek bir meta olarak gören düşünce biçimi (Kemal Görmez, **Çevre Sorunları**, Ankara, Nobel, 2007, s.21-22).

¹¹⁴ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.21-22.

¹¹⁵ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.24.

hizmetine girmiştir. Böylelikle bilim endüstrileşmiş ve sanayi devrimine giden süreçte önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁶

Sanayileşmenin gerektirdiği iş gücü, kentlerin hızla büyümesini, büyüme ise hızlı nüfus artışını doğurmuş, bu durum “insan-çevre-toplum” dengesini olumsuz yönde etkileyerek, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁷

Sanayi devrimiyle, daha az maliyetle daha çok üretmek hedeflenmiş, bunun sonucu olarak da tabiata karşı büyük bir yağmalama başlamıştır. Adam Smith “Milletlerin Zenginliği” adlı eseriyle, kapitalizmin teorisyenliğini yapmış, zenginliği insan emeği ve sınırsız olarak kabul ettiği doğal kaynaklar olarak algılamıştır. 18.yüzyılla birlikte kâr ve büyüme amacıyla hareket eden bir iktisadi anlayış gelişmiş, sınırsız kabul edilen tabiat hızla tüketilmeye başlamış, bu sürecin sonunda da çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır.¹¹⁸

2.1.2. Günümüzün Başlıca Çevre Sorunları

Hava, toprak ve su kirliliği dar anlamda çevre sorunları olup, çevre kirliliği olarak da adlandırılmaktadır. Hava kirlenmesi, özellikle sanayi devriminden sonra, enerji üretiminin yoğunlaşmasıyla artmıştır. Toprak kirlenmesi, ilaçlama, gübreleme, sanayi atıklarının karışımı ve erozyon gibi sebeplerle, su kirlenmesi ise suyun içerisine organik, inorganik, radyoaktif veya biyolojik maddelerin karışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Su kirliliği, suda yaşayan canlıların yok olmasına yol açtığı gibi, deniz ve kıyı kirlenmesini de beraberinde getirmektedir.¹¹⁹ Hava kirliliği, toprak ve su kirliliğinden farklı olarak daha hızlı yayılma özelliğine sahiptir. Rüzgarların etkisiyle, hızla hareket eden hava içerisinde bulunan kirlilik, kısa zamanda farklı ülkeleri de etkisi altına alabilmektedir.¹²⁰ Hava kirlenmesine, genellikle kömür, petrol ve doğal gaz gibi yakıtların yanmasıyla havaya karışan artıklar neden olmaktadır. Kömür veya petrolün kullanıldığı termik santraller, rafineriler, kara taşıtlarının egzoz gazları, evlerde ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar başlıca kirlenme

¹¹⁶ Uslu, **Çevre Sorunları**, s.78.

¹¹⁷ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.92.

¹¹⁸ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.25-27.

¹¹⁹ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.31-33.

¹²⁰ Fehmi Yavuz, **Çevre Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s.38.

unsurlarıdır.¹²¹ Hava, toprak ve su kirliliği dışında, insanlığın bugün yüz yüze olduğu, daha büyük etkileri olan geniş anlamda çevre sorunları da bulunmaktadır.¹²² Ozon tabakasının incilmesi, radyoaktif kirlilik, erozyon, ormanların yok olması ve gürültü kirliliği geniş anlamda çevre sorunları olup¹²³, bunlar arasına iklim değişikliği, sera etkisi, küresel ısınma ve asit yağmurlarını da katmak mümkündür.¹²⁴

Sera etkisi iklim değişikliğini doğuran faktörlerin başında gelir. Atmosferde toplanan sera gazları adı verilen bir takım gazlar, aynen bir seranın duvarını oluşturan camlar gibi, güneş ışınlarını atmosferden içeriye geçirip, ısının uzaya kaçmasını engelleyerek, dünya ısısının artmasına neden olup, küresel ısınmanın ortaya çıkmasında en önemli rolü oynamaktadırlar.¹²⁵ Özellikle fosil yakıtların yakılması sonucu atmosferde artış gösteren karbondioksit miktarı, yeryüzü tarafından geri yansıtılan güneş ışınlarının bir bölümünü emerek, önemli bir sera etkisi oluşturmaktadır.¹²⁶

Radyoaktif maddelerin havaya, suya ve toprağa karışmasıyla ortaya çıkan radyoaktif kirlenme de önemli çevre sorunları arasındadır. Nükleer enerji santrallerinde oluşan radyoaktif atıklar, nükleer denemeler ve nükleer silah üretimi radyoaktif kirlenmeye yol açan etkenlerdir. Radyoaktif maddelerden yayılan elektronlar, toprağa, suya, havaya, bitkilere, besin zinciri yoluyla hayvanlara ve insanlara hızla ve kolayca geçerek büyük tehlike oluşturmaktadırlar.¹²⁷

Bir başka önemli çevre sorunu ise ozon tabakasının incelmesidir. Atmosferin stratosfer katmanında yer alan ozon tabakası, güneşten gelen ultraviyole ışınlarını süzerek, zararlı ışınların daha alt tabakalara geçmesini engellemektedir. Spreylerin ve deodorantların yapımıyla, klimalar ve buz dolaplarında kullanılan floroklorokarbon denilen gazlar, ozon tabakasının incelmeye neden olarak, önemli bir çevre sorununa yol açmaktadırlar.¹²⁸

¹²¹ Emrullah Güney, **Çevre ve İnsan**, İstanbul, Çantay, 2003, s.131.

¹²² Görmez, **Çevre Sorunları**, s.33.

¹²³ Aziz Türkoğlu-Hulusi Çokadar-Kudret Gezer, **Çevre Bilimi**, "Çevre Sorunları" Ankara, Anı, 2007, s.91-95.

¹²⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.5-7.

¹²⁵ Yılmaz Muslu, **Ekoloji ve Çevre Sorunları**, İstanbul, Aktif, 2000, s.249.

¹²⁶ Uslu, **Çevre Sorunları**, s.23.

¹²⁷ Hasan Ertürk, **Çevre Bilimleri**, Bursa, Ekin, 2009, s.103.

¹²⁸ Güney, **Çevre ve İnsan**, s.138.

2.2. Dünyada Çevre Hakkı Kavramının Doğuşu ve Gelişimi

Sanayi devrimiyle ortaya çıkan yeni dünya düzeni, beraberinde bir takım çevre sorunlarının doğmasına da yol açmış, 1960'lı yıllara gelindiğinde çevre sorunlarına dikkat çekmek ve çevreyi korumak amacıyla yoğun bir çevre koruma hareketi başlamıştır. Çevre bilincini yerleştirmek açısından önemli bir dönem olan 1960'lı yıllarda, çevre örgütleri kurulmaya, çevreyle ilgili önemli yayınlar çıkarılmaya başlamıştır. Çevre örgütleri ve çevre konusunda çıkarılan yayınlar, çevre koruma konusunda önemli bir kamuoyu oluşturarak, uluslararası toplantıların düzenlenmesi ve yeşil siyasi partilerin kurulmasına giden süreçte önemli bir rol oynamışlardır.

2.2.1. Çevre Koruma Dernekleri

Çevre bilincinin gelişip yaygınlaşmasında, sanayi devriminin ekolojik denge üzerinde yol açtığı olumsuzlukların büyük rolü bulunmaktadır. Bu nedenle çevrenin korumasına yönelik ilk çabalar, sanayi devriminin belli bir olgunluğa ulaştığı 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan dernekler ve gruplar, doğanın güzelliklerinin tanınması ve korunması amacıyla hareket eden “romantik” nitelikli gruplardır. İngiltere’de 1857 yılında kurulan Alpçilik Kulübü, 1865 yılında kurulan Açık Alanları Koruma Derneği ile Kraliyet Kuşları Koruma Derneği, ABD’de 1876 yılında kurulan Apalachian Dağcılık Kulübü ile Portland Dağcılık Kulübü, 1885 yılında kurulan Ulusal Audubon Topluluğu ile 1892 yılında kurulan Sierra Kulüp bu yönde kurulan ilk örgütlerdir.¹²⁹

19. yüzyılın sonlarında kurulmaya başlayan çevre örgütleri, 1960'lı yıllara gelindiğinde yeni bir boyut kazanmış, korumacı çevre anlayışı, yerini “yeni ekolojik yönelim”e bırakmıştır. Korumacı çevre anlayışı, mevcut toplumsal-siyasal düzeni ve onun normlarını benimseyerek, toplumun hakim değerlerini sorgulayıcı bir tutum içinde olmamışken, yeni ekoloji hareketi, özellikle ileri sanayi toplumlarında görülen, nükleer enerji, sanayi kirliliği, asit yağmurları gibi çevre sorunlarının, mevcut toplumsal sistemle ilişkisi olduğunu düşünerek, yeni bir toplum modeli

¹²⁹ Tuncay Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, Ankara, Lotus, 2008, s.601.

geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Çevre koruma anlayışında görülen bu değişimle birlikte, 1969 yılında “Yeryüzü Dostları” 1971 yılında da “Greenpeace” çevre örgütleri kurulmuştur.¹³⁰ 1970 yılında kurulan Roma Kulübü de çevre sorunlarına dikkat çekmek için önemli çalışmalarda bulunmuştur.¹³¹ Bu üç çevre örgütü dışında, çevre alanında önemli çalışmaları bulunan başka örgütler de bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; Uluslararası Ekolojik Tarım Hareketleri Federasyonu, Alternatif Teknolojiler Merkezi, Çevre Haberleri Merkezi, Conservation International, World Forestry Center, Earth Watch Institute, Climate Action Network Europe, Bird Life International gibi örgütlerdir.¹³²

2.2.2. Çevre Bilincinin Gelişmesinde Etkili Olan Yayınlar ve Hareketler

1960’lı yıllardan itibaren, çevre bilincinin gelişmesine kaynaklık eden önemli eserler yayınlanmıştır. Bu eserler, siyasi bir perspektife sahip olmamakla birlikte, kamuoyunun ilgisini çevre sorunlarına çekmeyi başarmışlardır. Rachel Carson’ın 1962 yılında yayınlanan “Sessiz Bahar” adlı eseri, birçok araştırmacı tarafından “ekolojik devrim”in başlangıcı sayılmaktadır. Carson bu eserinde, DDT ve diğer kimyasalların, bir kasabadaki insanların ve hayvanların ani ölümlerine yol açışını, kötümser bir senaryoyla dile getirerek, büyük bir yankı uyandırmıştır.¹³³ Bu kitapta, insanın teknolojik gelişiminin bilinmeyen yanları açığa çıkarılmış, özellikle sanayi ülkelerinde olmak üzere, insanoğlunun yaptıklarına devam etmesi durumunda, gelecekte varolma mücadelesi vermek zorunda kalacağı olgusu işlenmiştir. İnsanın evrenin bir parçası olduğu, onun varlık koşullarını anlayarak ona uygun hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir.¹³⁴

Carson’ın eseri dışında çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlamış olan diğer eserler de bulunmaktadır. Bunların başlıcaları, Barry Commoner’in “Science and Survival” (1960), Paul Ehrlich’in “The Population Bomb” (1968), Garet Hardin’in

¹³⁰ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.602.

¹³¹ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.255.

¹³² Nilgün Tatar-Şaşmaz Ören, **Çevre Bilimi**, “Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar ve Faaliyetleri”, Ankara, Anı, 2007, s.177-180.

¹³³ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.603-604.

¹³⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.10-11.

“Ortak Varlıkların Trajedisi” (1968), ve Howard Odum’un “Environment, Power and Society” (1971) adlı eserleridir.¹³⁵

Doğa bilimciler tarafından yayınlanan bu eserlerden sonra, sosyologların ve filozofların katılımıyla çevre konusundaki tartışmaların kapsamı da genişlemeye başlamıştır. Bahro ve Nader gibi yazarlar, çevre sorunsalının sosyo-politik yanı üzerinde durarak, “kirlenler” kavramını ele almış, kendi şahsî çıkarları için tüm dünyayı feda eden büyük şirketlerin durumlarını gözler önüne sermişlerdir. Filozoflar ise, çevre sorunsalının bir başka boyutu olan çevre etiği üzerinde durmuşlardır. Bu alanın önde gelen temsilcilerinden Aldo Leopold’un çalışmaları, insan dışındaki varlıklara da haklar tanınması yolunda önemli bir köşe taşı olmuştur.¹³⁶

İlerleyen dönemde, çevre sorunlarının derinleşmesiyle birlikte, ekolojik temaları ön plâna çıkartan çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bunlar arasında yer alan, Roma Kulübü tarafından hazırlatılan “Büyümenin Sınırları”, E.Goldsmith’in “Yaşam Şablonu” ve E.F.Schumacher’in “Küçük Güzeldir” isimli çalışmaları, modern çevreciliğin ilke ve fikirlerinin yorumlandığı çalışmalardır.¹³⁷ Schumacher’in söz konusu çalışmasında çağdaş sanayi ve nükleer enerji hakkındaki şu düşünceleri ekolojik yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir: “Çağdaş sanayinin en çarpıcı yönü, çok fazla şey istemesine karşın, çok az şey yaratmasıdır. Çağdaş sanayinin verimsizliliği, insanın olağan hayalgücü sınırlarını bile aşan bir ölçüye ulaşmaktadır. Bu yüzden de verimsizliğin farkına varılmamaktadır.”¹³⁸ “Havanın, suyun ve toprağın iyonlaştırıcı radyasyonla kirlenmesi yanında, havanın baca dumanlarıyla bozulması ne önem taşır? Bildiğimiz hava ve su kirlenmesinin zararlarını küçümsemek istemiyorum; ama boyutsal farkları da görmemiz gerekir. Radyoaktif kirlenme insanoğlunun şimdiye dek bilip tanıdığıyla oranlanamayacak kadar büyük boyutlu bir tehlikedir. Hatta şu bile sorulabilir: Radyoaktif partiküllerle dolu olacak olduktan sonra, temiz hava üzerinde direktmenin anlamı nedir? Hava korunabilse bile, sular ve toprak zehirlendikten sonra ne anlamı kalır bunun?”¹³⁹

¹³⁵ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.603-604.

¹³⁶ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.11-12.

¹³⁷ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.604-605.

¹³⁸ E.F.Schumacher, **Küçük Güzeldir**, Çev.Osman Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları, 2002, s.88.

¹³⁹ Schumacher, **Küçük Güzeldir**, s.106.

Daha sonraki yıllarda Roma Kulübü tarafından hazırlatılan, “Dönüm Noktasında İnsanlık” ile Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu tarafından hazırlatılan “Ortak Geleceğimiz” isimli çalışmaların da, çevre bilincinin gelişmesi adına önemli işlevleri olmuştur.¹⁴⁰

1960’lı yılların son dönemlerinde başlayan ekolojik bilinçlenme, 1970’li yıllarda kitlesel harekete dönüşmeye başlamıştır. 1970’li yıllarda yaygınlaşmaya başlayan silahsızlanma ve savaş karşıtı hareketlerle, kadın hareketlerinin içinde çevre sorunlarının da yer bulmaya başlaması, 1970’li yılların başında, dünya ölçeğinde yaşanan enerji krizi ve çevre sorunlarının günlük hayatın bir parçası haline gelmesi, 1968 öğrenci hareketleri sonrasında, öğrenci kitlelerinin büyük bir oranda ekolojik mücadeleye katılması, ekolojik bilinçlenmenin kitleselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Ekoloji hareketi, 1975-1985 döneminde, siyasi gündemi zorlayıcı, hatta zaman zaman belirleyici bir hal alarak en etkin dönemini yaşamıştır. Ekoloji hareketinin göstermiş olduğu bu ilerleme, önce Almanya’da daha sonra da İngiltere, Fransa, İsviçre ve Belçika’da siyasi partilerin kurulmasıyla gelişimini sürdürmüştür.¹⁴¹

2.2.3. Siyasî Partiler

Batı Avrupa’daki çevreci hareketin talepleri ile, geleneksel siyasî partilerin uyuşmazlığı, bu talepleri karşılayacak yeşil partilerin kurulmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, 1973 yılında İngiltere’de “Ekoloji Partisi” adıyla ilk yeşil parti kurulmuştur. Yeşil partiler ilk başarıyı Fransa’da yerel hükümete seçilerek göstermişler, bunu 1979 yılında İsviçre’de, 1981 yılında Belçika’da ulusal parlamentoya giren yeşil partiler izlemiş, ses getiren ilk başarı ise, 1983 seçimlerinde Almanya’da federal parlamentoya giren Alman yeşil partisi “Die Grünen” nin başarısı olmuştur. İngiltere’nin seçim sistemi nedeniyle, parlamentoya giremeyen İngiliz yeşil partisi ise, 1989 yılında yapılan seçimlerde %15 oy alarak, bugüne kadar en çok oy alan yeşil parti olmuştur.¹⁴² İlerleyen yıllarda İsveç, İrlanda, Avusturya, Lüksemburg ve Hollanda’da kurulan yeni partilerle, Avrupa’da iyice yaygınlaşmaya

¹⁴⁰ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.604-605.

¹⁴¹ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.603-608.

¹⁴² Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.609.

başlayan yeşil partiler, 1979 yılında bilgi alışverişi yapmak, 1984 yılında da ortak bir manifesto geliştirmek ve ortak eylemler plânlamak için bir koordinasyon grubu kurmuşlardır.¹⁴³

1980 yılında kurulan Alman yeşil partisi “Die Grünen”in omurgasını, anti-nükleer hareket, Üçüncü Dünya Dayanımcıları, kadın ve barış hareketi, Ortodoks olmayan sol gruplar, gençlik hareketi, vatandaş insiyatifleri ve toplumsal hareketlerin eylemcileri oluşturmuştur. Parti, en önemli başarısını, 1983 yılında yapılan genel seçimlerde, federal meclise 27 temsilci göndererek elde etmiştir. Ekoloji, toplumsallık, taban demokrasisi ve şiddet karşıtlığı bu partinin dört temel ilkesi olup, ilk kez Avrupa Parlamento’su seçimlerinde kullanılmıştır.¹⁴⁴

Yeşil politikanın Fransa’daki temsilcileri ise, “Les Verts” ve “Generation Ecologie” isimli partilerdir. “Les Verts”, 1974 yılından itibaren gelişme gösteren ekolojist hareketlerin, 1984 yılında birleşmesiyle oluşmuş, “Generation Ecologie” ise 1990 yılında kurulmuştur. Özerklik, dayanışma ve ekoloji, “Les Verts”in üç temel ilkesi olup, özgürlük, savunma sisteminde köklü değişiklikler, alternatif kalkınma modelleri, katılımcı demokrasi, şiddete başvurmayan bir sivil savunma, çalışma sürelerinin azaltılması, göçmenlerle ilgili alternatif politikalar, üçüncü dünya ile dayanışma, alternatif enerji ve teknoloji programlarının geliştirilmesi savundukları başlıca politikaları oluşturmaktadır.¹⁴⁵

Avrupa’nın ilk yeşil partisi olan İngiltere’deki “Green Party”nin parti programı olarak benimsediği konular arasında, nükleer enerji ve silahlanma karşıtlığı, yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesi, organik tarım yöntemlerinin kullanılması, siyasî otoritelerin ve kurumların ölçeklerinin küçültülmesi gibi konular başta gelmektedir.¹⁴⁶

¹⁴³ Jonathon Porrit, **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı, 1989, s.26.

¹⁴⁴ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.610.

¹⁴⁵ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.613-614.

¹⁴⁶ Önder, **Siyaset**, “Yeşil Siyaset”, s.616.

2.2.4. Çevre Hakkı Kavramının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Temel Uluslararası Kaynaklar

Çevre hakkı kavramının kurumsallaşmasında, bir takım uluslararası kaynakların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bular, çevre sorunlarına dikkat çekerek, çevre bilincinin yerleşmesini ve çevre için alınacak önlemlerin hayata geçirilmesini sağlamak açısından önemli işlevleri olan kaynaklardır. Bu kaynakları, konferanslarla bildireler, sözleşmeler, örgütler ve mahkeme kararları olarak, başlıca dört grup halinde toplamak mümkündür.

2.2.4.1. Konferanslar ve Bildireler

2.2.4.1.1. Stockholm Konferansı

1972 yılında İsveç'te yapılan Stockholm Konferansı, çevre konusunda uluslararası düzeyde yapılan ilk çevre toplantısıdır. 113 ülkenin katıldığı toplantı sonrasında "Stockholm Bildirgesi" adıyla yayımlanan bildiride, insan-çevre ilişkileri, insan etkinliklerinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri, ülkelerin ekonomik gelişme sorunları, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, uluslararası örgütlerle uluslararası hukuk gibi konulara değinilerek, uluslararası dayanışma ve işbirliğinin önemi vurgulanmıştır¹⁴⁷. 26 maddeden oluşan bildirinin ilk maddesinde: "İnsanın; hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak temel hakkıdır. İnsanın bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, kolonial veya diğer biçimlerde baskı, yabancı hakimiyetini destekleyen, sürekli kılan politikalar mahkum edilmiştir ve terk edilmelidir."¹⁴⁸ denilerek, insanların onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için elverişli bir çevrede yaşama temel hakkına sahip oldukları, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma ve iyileştirme konusunda bir sorumlulukları bulunduğu

¹⁴⁷ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.212-213.

¹⁴⁸ <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, 2 Aralık 2010

belirtilmiştir.¹⁴⁹ İnsanın doğa karşısındaki tutumunun kesinlikle değişmesi gerektiğini belgeleyen Stockholm Bildirgesi,¹⁵⁰ hukuki açıdan bağlayıcılığı olan bir belge olmamakla birlikte, bildirmede benimsenen bazı ilkelerin kısa zamanda ulusal düzeydeki hukuki metinlerle, uluslararası sözleşmelere girmesi, politik açıdan önemli bir belge olduğunu göstermektedir.¹⁵¹

Stockholm Konferansında, Stockholm Bildirgesi dışında kabul edilen bir başka metin de “Eylem 21” adlı metindir. Bu metinde de, insan çevresinin, şimdiki ve gelecek kuşaklar için korunup geliştirilmesi gerektiği fikri vurgulanmaktadır.¹⁵²

Stockholm Konferansı, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerin bir araya gelerek çevre sorunlarını tartıştığı bir toplantıdır. Konferansta, çevre sorunlarının giderilebilmesi için, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması, çevrenin korunmasının kalkınmayı yavaşlatmak için bir bahane olarak kullanılmaması gerektiği tartışılmış, çevre koruma çalışmalarının, kalkınmayı engelleyici bir şekilde olmaması gerektiği fikri benimsenmiştir.¹⁵³ Çevre sorunlarının kaynağı konusunda, konferans genel sekreterinin gelişmiş ülkelerle ilgili şu sözleri son derece önemlidir: “...Kendi halkının ve bütün insanlığın yararına olarak çevre sorunlarını azaltmak, kontrol altına almak için en büyük sorumluluğun sanayileşmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu açıktır. Dünyamızdaki çevre sorunlarının büyük bir kısmının ortaya çıkmasına, gelişmiş ülkelerin faaliyetleri neden olmuştur ve bu ülkeler, bu sorunlarla uğraşmak için gerekli olan kaynaklara fazlasıyla sahiptirler.”¹⁵⁴

Konferansın en önemli sonucu, farklı siyasal rejimlere ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin, insan sağlığı için bir ön koşul olarak, ortak bir sorumluluğa sahip olduklarını benimsemeleridir. Stockholm Bildirgesinde belirtilen; sağlıklı ve insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşama ilkesinin, çevreyle ilgili ulusal ve uluslararası bir çok belgeye girmesi, bu bildirgenin “çevre hakkı” konusunda uluslararası düzeydeki ilk ve en önemli belge olduğunu göstermektedir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.212-213.

¹⁵⁰ Yavuz, **Çevre Sorunları**, s.21.

¹⁵¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.59.

¹⁵² Turgut, **Çevre Hukuku**, s.59.

¹⁵³ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.323

¹⁵⁴ Güney, **Çevre ve İnsan**, s.224.

¹⁵⁵ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.324.

2.2.4.1.2. Dünya Doğa Şartı

Zaire devlet başkanının girişimleriyle, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1982 yılında kabul edilmiştir. Bu anlaşma, devletlerin gelecek kuşaklara ve doğaya karşı yükümlülüklerinin, uluslararası hukuk kurallarına yansıtılması yolunda önemli bir girişimdir. Anlaşmanın önsözünde, insanoğlunun doğanın bir parçası olduğu belirtilerek, her türlü yaşam şeklinin insana sağladığı faydaya bakılmaksızın değerli olduğu felsefesi benimsenmiştir.¹⁵⁶ Dünya Doğa Şartı'nın kabul edilmesinden bir kaç ay önce, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Yürütme Kurulunun 1982 yılındaki özel statülü toplantısında konuşan Zaire devlet başkanı Mobutu, konuşmasında: “Orman kanununun geçerli olduğu günler bitti. Dünyadaki tüm sorumlu insanların, kişisel çıkarları adına dünyayı kirletmek ve tahrip etmek için duraksamayacak doymak bilmez akbabalara karşı, yaşadıkları yer kadar küresel mirası savunmak görevi de vardır.” diyerek¹⁵⁷ çevrenin gelecek kuşaklar açısından önemini vurgulamıştır. Anlaşmanın önsözünde benimsenen bu felsefe, çevre etiği türlerinden, “bütüncül çevre etiği” ile paralellik göstermektedir. Bu etik türünde de, insan doğanın bir parçası kabul edilmekte, çevre, insana sağladığı faydaya bakılmaksızın değerli kabul edilmektedir.

Uygarlığın köklerinin doğada olduğuna değinilen bildiride, insanların doğa ile uyum içinde yaşamaları halinde, yaratıcılıklarını geliştirme, dinlenme ve eğlenme olanağına sahip olacakları belirtilmektedir. Bugünkü ve gelecek kuşaklar açısından, türlerin ve ekosistemlerin korunmasının önemine değinilen bildiride, “sürekli ve dengeli gelişme” kavramının önemi belirtilmiştir.¹⁵⁸

2.2.4.1.3. Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz)

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından, 1987 yılında hazırlanan bir rapordur. Komisyona o dönem başkanlık eden Norveç başbakanı

¹⁵⁶ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.62.

¹⁵⁷ Marc Pallemarts, Çev. Bülent Duru, “Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı”, <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/durustockholm.pdf>, 3 Aralık 2010

¹⁵⁸ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.213-214.

Brundtland'dan ismini alan rapor, "Ortak Geleceğimiz" adıyla yayımlanmıştır. Bu raporun çıkış noktası, çevre ile kalkınma arasında var olduğu varsayılan uyumsuzluğun, dengeli ve sürekli gelişme olarak adlandırılan yöntemle giderilebileceği fikridir.¹⁵⁹

Rapor, çevre sorunlarının nedenlerini, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler bakımından irdeleyerek, sorunların çözümü için bu ülkelere düşen görevleri ve işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Raporun bir diğer önemli yanı, "sürdürülebilir kalkınma" kavramını resmî bir metinde tanımlamasıdır.¹⁶⁰

Raporda, "sürdürülebilir kalkınma" kavramı, "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak" biçiminde tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, yaşam kalitesini sürdürülebilir bir biçimde artırmayı hedefleyen, insan yönlü bir kavram olup, yaşam kalitesi artırılırken, doğanın yaşam kaynaklarını sunma kapasitesinin de artırılmasını öngörmektedir.¹⁶¹

Brundtland Raporu'nun ekleri arasında yer alan, "Çevrenin Korunmasına, Sürekli ve Dengeli Gelişmeye İlişkin Tüzel İlkeler" adlı belgenin ilk maddesinde, bütün insanların kendi sağlık ve esenlikleri için yeterli bir çevreye hakları olduğu vurgulanarak, çevre hakkına verilen önem ortaya konmuştur.¹⁶²

2.2.4.1.4. Rio Konferansı

Rio Konferansı, Birleşmiş Milletler tarafından 1992 yılında, Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen bir konferanstır. Konferans sonrasında yayınlanan bildirgenin başlangıç kısmında geçen: "Rio de Janeiro'da 3-14 Haziran 1992'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, 16 Haziran 1972'de Stokholm'de kabul edilmiş olan Birleşmiş Milletler Konferansı İnsan Çevresi Bildirisi'ni tekrarlayarak ve bunun üzerine inşa etme gayretiyle...bildirmektedir

¹⁵⁹ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.214-215.

¹⁶⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.62 .

¹⁶¹ Hülya Demir, "İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma", <http://kongreikt.ege.edu.tr/cd/pdf/36.pdf>, 18 Kasım 2010

¹⁶² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.215.

ki”¹⁶³ şeklindeki ifadeden, konferansın 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansında ele alınan konuları değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Konferansta, yaşam kalitesinin ve insan sağlığının geliştirilmesi, atmosferin, biyolojik çeşitliliğin, tatlı su kaynaklarının, arazi kaynaklarının ve denizlerle kıyı alanlarının korunması gibi oldukça farklı konularda değerlendirmeler yapılmıştır. Konferans sonunda “Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu” ile, “Gündem 21” ve “Orman İlkeleri” isimli bildiriler yayımlanmış, “İklim Değişikliği Sözleşmesi” ile “Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır.¹⁶⁴

Rio Deklarasyonu, ülkelerin, çevre ve kalkınma konularındaki hak ve yükümlülüklerini belirleyen 27 ilkeden oluşmakta olup, birinci ilkede insanların sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezinde olduğu, sağlıklı ve verimli bir hayat hakkına sahip oldukları belirtilmektedir.¹⁶⁵

İklim Değişikliği Sözleşmesi, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan karbondioksit ve diğer gazların atmosfere salınımını belli bir seviyeye çekmeyi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, ulusal ve uluslar arası biyolojik çeşitliliklerin korunmasını, Gündem 21 çevre-kalkınma ilişkisi konularında belli prensiplere uyulmasını sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁶⁶ Orman İlkeleri ise, tüm coğrafi bölgelerdeki ormanların, yönetimi, korunması ve geliştirilmesine ilişkin ilkeleri belirlemektedir.¹⁶⁷

2.2.4.2. Başlıca Uluslararası Sözleşmeler

2.2.4.2.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Konseyinde 4 Kasım 1950 tarihinde kabul edilen, “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi”, çevre hakkına doğrudan değinmemişse de, sözleşmenin güvence altına aldığı temel haklar arasında çevrenin de güvence altına

¹⁶³ “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu” <http://www.gezeganimiz.com/riodektr.asp>, 2 Aralık 2010

¹⁶⁴ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.331-332.

¹⁶⁵ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.333.

¹⁶⁶ Güney, **Çevre ve İnsan**, s.226-228.

¹⁶⁷ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.339.

alındığı, söz konusu temel hakların çevre hakkını da kapsadığı düşünüldüğünde, bu sözleşmenin dolaylı da olsa çevre hakkının tesisine hizmet ettiği söylenebilir.¹⁶⁸

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 2.maddesinde kabul edilen yaşama hakkı, sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkını da kapsamakta olup, yaşama hakkının kullanılabilmesi, sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkının varlığını gerekli kılmaktadır. Tehlikeli boyutlara ulaşan çevre kirliliği karşısında hiçbir önlem almadan yaşamak mümkün olmayacağı için, yaşama hakkının temel taşı olan sağlıklı ve düzenli bir çevrenin kullanılabilir hale getirilmesi son derece önemlidir. Tüm temel hak ve özgürlüklerin kaynağı olan yaşama hakkının kullanılabilir olması, yaşamın temelini oluşturan sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkının sağlanmasıyla mümkün olabilecektir.¹⁶⁹

Sözleşmeyle ayrıca İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kurulmuş olup, uluslar üstü bir konumu bulunan mahkemece verilen kararların sözleşmeye taraf olan devletler için bağlayıcı bir özelliği bulunmaktadır. Çevre hakkını da tüm insan hakları gibi mahkeme güvencesi altına alan¹⁷⁰ bu gelişme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin önemli bir özelliğidir.

2.2.4.2.2. Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi

1983 yılında kabul edilen, “Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi”, çevre hakkı konusunda 6 Asya devleti için bağlayıcı kolektif bir sorumluluk öngörmektedir. Bildirgeye göre gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamasını sağlamak için doğal kaynakları korumak, çevre ve atmosferi kirlilemeden kullanmak devletlerin ödevi sayılmıştır.¹⁷¹

2.2.4.2.3. Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı

1986 yılında yürürlüğe giren, “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı” ile bütün halkların gelişmelerine uygun, tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına

¹⁶⁸ Selim Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı 2, (2001), s.139.

¹⁶⁹ Ersan Şen, **Çevre Ceza Hukuku**, İstanbul, Kazancı Hukuk, 1994, s.35-37.

¹⁷⁰ Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.139.

¹⁷¹ Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.139.

sahip oldukları belirtilerek, çevre hakkı gelişmenin vazgeçilmez koşulu olarak kabul edilmiştir.¹⁷² Şart'ın dikkat çeken yönlerinden birisi, çevre hakkının bireysel değil kolektif bir hak olarak tanınması gerektiğine vurgu yapmasıdır.¹⁷³ Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı, çevre hakkını diğer haklarla, özellikle de dayanışma hakları kapsamında, ulusal, bölgesel ve uluslar arası boyutlarda belirlemektedir.¹⁷⁴

2.2.4.2.4. Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi

1969 yılında imzalanan Amerika İnsan Hakları Sözleşmesine, 1988 yılında eklenen bir ek protokol ile çevre hakkı da sözleşme kapsamına alınmış, bu husus sözleşmenin ilgili maddesinde: “taraf olan devletler sağlıklı çevre hakkını tanır” şeklinde ifadesini bulmuştur.¹⁷⁵ Sözleşmenin özelliği, çevre hakkını birey hakkı olarak ele alan ilk uluslar arası anlaşma olmasıdır.¹⁷⁶

2.2.4.2.5. Avrupa Tek Senedi

Norveç başbakanı Bruntland'ın başkanlığında, 1987 yılında hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” isimli rapor, bir çok ülkede olduğu gibi, Avrupa Birliği'nde de büyük ses getirmiş, raporda çevrenin önemine ilişkin olarak belirtilen hususlar, Avrupa Birliği'nin çevre konusunda harekete geçmesinde ve kurucu anlaşmalara çevre başlığını eklemesinde etkili olmuştur.¹⁷⁷

1987 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Tek Senedi” ile Avrupa Birliğinin kuruluş anlaşması olan Roma Anlaşmasına çevreyle ilgili yeni bir başlık eklenmiştir. Çevre kalitesinin korunup geliştirilmesi, insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların akılcı kullanılmasının sağlanması hükümlerini içeren bu düzenlemeyle,

¹⁷² Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.139.

¹⁷³ A.Baran Dural, Eko-Kalkınmada İnsan Merkezli Politika “Türkiye’de Çevreci Harekete Sağlanan Destek ve Yeşil Siyaset”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, (2008), s.197.

¹⁷⁴ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.137.

¹⁷⁵ Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.139.

¹⁷⁶ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s.137

¹⁷⁷ Recep Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005, s.90.

birliğin kuruluş anlaşmasında değişiklik yapılmış ve topluluk konseyine çevrenin korunması konusunda tedbir alma ve üst düzeyde koruma yetkisi verilmiştir.¹⁷⁸

Tek Senedi'nin önemi, Avrupa Birliği'nin çevre politikasını, ilk defa resmî bir belgede tanımlıyor olmasıdır.¹⁷⁹

2.2.4.2.6. Maastricht Anlaşması

Maastricht Anlaşması, çevre konusunda Tek Senedi ile yapılan düzenlemeleri geliştirici, Tek Senedi'nin devamı mahiyetinde kabul edilebilecek bir anlaşma olup, bu anlaşmayla çevre, birliğin görevleri içine alınmış ve birlik, çevre konusunda daha etkin bir konuma kavuşmuştur.¹⁸⁰

1992 yılında Hollanda'nın Maastricht kentinde yapılan toplantıda, Avrupa Birliğinin kuruluş anlaşması olan Roma Anlaşmasına, çevreyle ilgili yeni maddeler eklenmiştir. Bu maddeler; çevre kalitesinin korunması, aynen muhafaza edilmesi ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların temkinli ve akılcı kullanılması, bölgesel ya da dünya düzeyinde ortaya çıkan çevre sorunlarına karşı koymayı hedefleyen önlemlerin uluslararası düzeyde geliştirilmesi şeklindedir. Aralık 1991'de imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasıyla, çevreye saygılı bir sürdürülebilir gelişme amaçlanmıştır.¹⁸¹

2.2.4.2.7. Amsterdam Anlaşması

Avrupa Birliği'nin çevre konusunda üye devletlere karşı daha etkin hale gelmesini sağlamak ve çevre koruma önlemlerinin Avrupa Birliği politikalarının tanım ve uygulamalarıyla bütünleştirilmesini sağlamak amacıyla, birliğin kuruluş anlaşmasında değişikliğe gidilmesi ihtiyacı üzerine Amsterdam Anlaşması imzalanmıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ Salih Batal, "Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özelliği" http://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm#_ftn25 16 Kasım 2010

¹⁷⁹ Sevim Budak, **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, İstanbul, Buke, 2000, s.273-274.

¹⁸⁰ Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları**, s.92.

¹⁸¹ Salih Batal, "Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özelliği" http://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm#_ftn25 16 Kasım 2010

¹⁸² Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları**, s.95.

Avrupa Birliğine üye devletler arasında yapılan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşmasıyla, Avrupa Birliğinin gelecekteki gelişiminin, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin yüksek düzeyde korunması ilkesine bağlı olduğu belirtilmiştir.¹⁸³

2.2.4.2.8. İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü

Rio Konferansı sırasında imzalanan ve daha sonra 50 ülke tarafından onaylanarak 1994 yılında yürürlüğe giren İklim Değişikliği Sözleşmesi'yle, özellikle endüstrileşmiş ülkelerin yarattıkları çevre sorunları nedeniyle alınması gereken önlemler belirtilerek, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan karbondioksitin atmosfere salınımının azaltılması ve bu konuda gelişmekte olan ülkelere yeni finansman kaynakları oluşturulması amaçlanmıştır.¹⁸⁴

Sözleşme metninde: “İş bu sözleşmeyle taraflar, yeryüzü iklimindeki değişikliğin ve bunun zararlı etkilerinin insanlığın ortak kaygısı olduğunu kabul ederek, insan faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazları yoğunluklarını arttırmakta olduğu, bu artışların doğal sera etkisini yükselttiği ve bunun yeryüzü sathında ve atmosferde ek bir ortalama sıcaklık artışı ile sonuçlanacağı ve doğal ekolojik sistemlere ve insanlığa zarar verici etki yapabileceği endişesiyle...aşağıdaki konularda anlaşmaya varmışlardır” denilerek sözleşmenin amacı belirtilmiştir.¹⁸⁵

Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik olarak, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi kapsamında 1997 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde imzalanmış bir anlaşmadır. Bu protokolü imzalayan ülkeler, başta karbondioksit olmak üzere sera etkisine neden olan diğer gazların salınımını azaltmaya veya bunu yapamıyorsa salınım ticareti yoluyla haklarını arttırmaya söz vermişlerdir. Protokol, ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki düzeylere düşürmelerini gerekli kılmaktadır. 1997'de imzalanan protokol, 2005'te yürürlüğe girebilmiştir. Çünkü, protokolün yürürlüğe girebilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'daki emisyonlarının (atmosfere saldıkları karbon miktarının) yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması gerekmektedir ve bu orana ancak 8 yılın sonunda Rusya'nın katılımıyla ulaşılabilmektedir. Kyoto

¹⁸³ “Türkiye AB ilişkileri”, http://www.did-cevreorman.gov.tr/sayfa_detay.asp?id=40 20 Kasım 2010

¹⁸⁴ Güney, **Çevre ve İnsan**, s.226.

¹⁸⁵ http://unfccc.int/files/cc_inet/information_pool/application/pdf/rec_turkey_fccc_kp.pdf

Protokolü şu anda yeryüzündeki 160 ülkeyi kapsamakta ve bu ülkelerin sera gazı salınımları, dünyadaki toplam salınımın %55'inden fazlasını oluşturmaktadır. Protokole taraf olan ülkeler gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki gruba ayrılmış, gelişmiş ülkeler Ek-1 adlı listede, gelişmekte olan ülkeler ise Ek-2 adlı listede belirtilmiştir. Buna göre, Ek-1 ülkeleri 2008 ile 2012 yılları arasında sera gazı salınımlarını 1990 yılı seviyesinin %5 altına çekmeyi taahhüt etmişlerdir. Ek-2 ülkelerinin ise sera gazı salınım yükümlülüğü bulunmamakta ancak her yıl salınım raporu verme yükümlülükleri bulunmaktadır.¹⁸⁶

2.2.4.2.9. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Dünyadaki biyolojik çeşitliliğin korunması konusu, Rio Konferansı'nda ele alınan konulardan birisi olması nedeniyle, konferans sırasında 164 ülke arasında imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile çeşitli düzeylerdeki biyolojik kaynakların korunarak, bunlara yönelik tehditlerin giderilmesi, izinsiz kullanımların önlenmesi, bunun için az gelişmiş ülkelere finansman ve teknoloji alanında kaynak sağlanması amaçlanmaktadır.¹⁸⁷

2.2.4.2.10. AARHUS Sözleşmesi

BM Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve 2001 yılında yürürlüğe giren, “Çevresel Konularda Bilgi ve Belge Edinme, Karar Alınmasına Katılım ve Adalet Erişme” (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters-AARHUS-) sözleşmesinin birinci maddesi, şimdiki ve gelecek kuşakların her mensubunun sağlık ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak için sözleşmenin kapsadığı hakların garanti altına alınması gerektiğini düzenlemiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ <http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/kyoto.htm>, 2 Aralık 2010

¹⁸⁷ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.339.

¹⁸⁸ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.146.

2.2.4.3. Başlıca Uluslararası Örgütler

2.2.4.3.1. Birleşmiş Milletler

Çevre sorunlarının algılanmasında ve uluslararası iş birliğinin geliştirilmesinde en etkin kurumların başında Birleşmiş Milletler Örgütü gelmektedir.¹⁸⁹ Birleşmiş Milletler Örgütü, “tek bir dünya”ya sahip olduğumuz gerçeğinden yola çıkarak, hangi çatışma içerisinde olurlarsa olsunlar, bütün ulusları çevre konusunda işbirliği içerisinde ortak hareket etmeye davet etmiştir. Örgütün çevreye yönelik en önemli faaliyetleri, 1972 yılındaki Stockholm Konferansı, 1992 yılındaki Rio Konferansıdır. Söz konusu konferanslar, çevre sorunları konusunda devletler arası işbirliğinin gelişmesine katkı sağladığı gibi, çevre sorunlarının uluslararası iş birliği içerisinde çözülebileceğinin dünya kamuoyunca benimsenmesinde de etkili olmuşlardır.¹⁹⁰ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1990 tarihli bir kararında da: “bütün bireylerin, sağlık ve refahları için, elverişli bir çevrede yaşamaya hakları olduğu” belirtilerek, çevre hakkının önemi vurgulanmıştır.¹⁹¹

Birleşmiş Milletler, çevreyle ilgili faaliyetlerini, örgüt bünyesinde kurulmuş olan, UNESCO (Milletlerarası Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı), UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı), WHO (Dünya Sağlık Teşkilatı) ve FAO (Gıda ve Tarım Teşkilatı) gibi yan kuruluşlar eliyle sürdürmektedir.¹⁹²

Bu yan kuruluşlardan biri olan UNEP’in uluslararası çevre politikalarının belirlenmesindeki etkinliği, 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansından sonra artmaya başlamıştır. 1972 yılından bu yana, UNEP tarafından, uluslararası işbirliği gerektiren çeşitli konularda, global çevresel uygulamalar yapılmaktadır. Örneğin 1976 yılında, ozon tabakasının delinmesi en önemli beş problemten birisi olarak belirlenmiş ve bu konuda Washington D.C.’de bir toplantı düzenlenmiştir. UNEP, biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim değişikliği konularında da benzer bir rol oynayarak bu konulardaki çeşitli bilimsel çalışmalara destek olmuştur. 1970 ve

¹⁸⁹ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.356.

¹⁹⁰ Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.143

¹⁹¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.145.

¹⁹² Görmez, **Çevre Sorunları**, s.112.

1980 lerdeki başlıca çevresel toplantılar, UNEP tarafından desteklenen görüşmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Bu toplantılardan bazıları; 1972 yılında düzenlenen çöplerin neden olduğu deniz kirlenmesinin önlenmesi, 1973 yılında düzenlenen nesli tükenmekte olan türler, 1985 yılında düzenlenen ozon tabakasının korunması (Vienna Toplantısı), 1987 yılında düzenlenen ozon tabakasına zarar veren maddeler (Montreal Protokolü), 1989 yılında düzenlenen zararlı atıkların sınır ötesi hareketlerinin kontrolü konularında yapılmış olan toplantılardır.¹⁹³

2.2.4.3.2. Avrupa Birliği

Kurucu anlaşmalarında çevreyle ilgili herhangi bir madde bulunmayan Avrupa Birliği, 1986 yılında imzalanarak 1987 yılında yürürlüğe giren “Tek Senedi” ile “çevre” başlığı adı altında çevre konusunu da kurucu anlaşmaya dahil etmiştir. İlerleyen yıllarda, sanayinin neden olduğu zararların oluşturduğu kamuoyunun etkisiyle, çevre konusu Avrupa Birliği’nin temel konularından birisi haline gelmiştir.¹⁹⁴

Tek Senedi, Avrupa Birliği’nin çevre politikasına resmî bir tanımlama getirerek, topluluk çevre hukukuna ilk kez açık ve muğlak olmayan bir hukuki temel sağlamıştır. Tek Senedi ile Avrupa Birliği’ni kuran Roma Anlaşması’na eklenen yeni maddeler, 130R, 130S, 130T ve 100A maddeleridir. Bu maddelerle, çevre politikasının hedef ve prensipleri tanımlanmış, oybirliği ile karar alma yerine nitelikli çoğunlukla karar alma getirilmiş, üye devletler Avrupa Birliği standartlarından saparak, çevre konusunda daha sıkı tedbirler almakla yetkilendirilmişlerdir.¹⁹⁵

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması, çevre konusunda Tek Senedi ile yapılan düzenlemeleri geliştirici bazı değişiklikler getirmiştir. Bu değişikliklerle, topluluğun çevre politikasındaki hedefleri, çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların temkinli

¹⁹³ Gareth Porter-Janet Welsh Brown, **Global Environmental Politics**, Westview Pres, San Francisco, 1991, s.48-49.

¹⁹⁴ Pervin Dedeler Bezirci, **Avrupa Birliği Sürecinde Çevre**, İstanbul, Tasam, 2005, s.145.

¹⁹⁵ Budak, **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, s.273-274.

ve rasyonel kullanımı, bölgesel ve global çevre sorunlarının ortadan kaldırılması için uluslararası seviyede alınacak olan tedbirlerin desteklenmesi olarak belirlenmiştir.¹⁹⁶

Avrupa Birliği'nin çevre politikasındaki başlıca hedefleri; önceden önleme ilkesi, kirleten öder ilkesi ve çevre politikasını diğer politikalarla bütünleştirme ilkesi olup, Maastricht Anlaşmasıyla da, bölgesel ve küresel çevre sorunlarıyla mücadele için uluslararası önlemler geliştirilmesi de birliğin hedefleri arasına alınmıştır. Avrupa Birliği'nin çevreye ilişkin düzenlemelerinde, ilki 1973 yılında kabul edilen eylem plânlarının önemli bir yeri vardır. 1973 ile 2010 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve toplam 6 tane olan bu eylem plânlarında, yaşam kalitesinin artırılması, kirliliğin ve gürültünün önlenmesi amaçlanmış, çevresel etki değerlendirmesi ve temiz teknolojiler konusu ele alınmış, çevre politikalarıyla, tarım, sanayi, turizm, enerji ve ulaşım politikaları arasındaki uyum ve eşgüdümün gelişmesi hedeflenmiştir. Avrupa Birliği, 1972 ve 1992 yılları arasında, özellikle, hava, su, toprak, katı atıklar, kimyasallar, çevresel etki değerlendirmesi, biyoteknoloji ve doğanın korunmasıyla ilgili 200 mevzuat çıkararak¹⁹⁷ çevre hukukunun gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır.

2.2.4.3.3. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)

1970 yılında çevreyle ilgili çalışmalar yapmaya başlayan OECD, bu konudaki faaliyetlerini, Çevre Komitesi, Tarım Komitesi, Balıkçılık Komitesi, Sanayi Komitesi, Enerji Komitesi gibi komiteleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. OECD'nin çevre sorunlarıyla ilgili olarak başlıca çalışma konuları, çevre yönetimiyle ilgili sorunları belirleyerek çözüm yolları konusunda tavsiyelerde bulunmak, üye ülkelerin çevre politikalarında uyum sağlamak, ulusal çevre politikalarının uygulanmasına katkıda bulunmak, üye ülkelerce uygulanacak çevre önlemleri konusunda danışmanlık yapmak, çevre kalitesi ve doğal kaynak yönetimi konusunda politika geliştirmek, çevrenin geliştirilmesi, doğal kaynakların daha iyi yönetilmesinin yollarını geliştirmektir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Budak, **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, s.309.

¹⁹⁷ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.231.

¹⁹⁸ Şevket Özdemir, **Temel Ekoloji Bilgisi ve Çevre Sorunları**, Ankara, Hatiboğlu, 1997, s.204.

2.2.4.3.4. Dünya Bankası

Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere uzun vadeli borç veren uluslar arası bir kuruluş olup, çevre sorunlarına ilgi duymaya başlaması 1987 yılında yayınlanan “ortak geleceğimiz” adlı rapordan sonra olmuş, çevre sorunları konusunda bankanın politikasını, plânlamasını ve araştırma çalışmalarını yönlendirmek amacıyla bir “Çevre Bölümü” kurulmuştur.¹⁹⁹

Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinin, çevre ile ilgili sorunlarında bazen proje üretmek, bazen de mali kaynak sağlayarak yardımcı olmaktadır. Bu kentlerin Dünya Bankası tarafından ilgi gören sorunları, ulaşım, konut ve kent hizmetleri ile ilgili sorunlardır. Dünya Bankası’nın, Ankara’nın hava kirliliğinin ölçülmesi için hazırlanan bir projeye finansman sağlaması, çevre sorunlarına verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir örnektir.²⁰⁰ Kirliliğin önlenmesi, yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi, hem çevreyi koruyan projelerin hem de ekonomiyi geliştiren projelerin birlikte sürdürülmesi amacıyla²⁰¹ Türkiye’de 1998 yılında kabul edilen “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Plânı” da yine Dünya Bankası tarafından sağlanan finansmanla hazırlanmıştır.²⁰² Dünya Bankası ayrıca Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın yan kuruluşlarından biri olan UNEP’e de malî kaynak sağlamaktadır.²⁰³

2.2.4.3.5. Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyi, 1960’lı yılların başında, çevre kirliliği ile mücadele etme sorumluluğunu hissederek, ilk harekete geçen kuruluşlardan birisi olmuştur.²⁰⁴

Avrupa Konseyi, çevre kirliliği ile mücadelesini, Konsey bünyesi içerisinde kurulan komiteler vasıtasıyla yerine getirmektedir. Bu amaçla 1962 yılında “Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması İçin Avrupa Uzmanlar Komitesi” ile, 1964 yılında

¹⁹⁹ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.357.

²⁰⁰ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.113.

²⁰¹ Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları**, s.199.

²⁰² Nesrin Algan, “Türkiye’de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış”, **Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, s.228.

²⁰³ Porter- Brown, **Global Environmental Politics**, s.48-49.

²⁰⁴ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.362

“Su Kirliliği Komitesi” kurulmuştur. Ayrıca 1970 yılında yayınlanan bir bildiriyle çevre koruma ilkeleri belirlenmiştir. Konsey’in çevreyle ilgili başlıca çalışma alanlarını; yaban yaşamı, flora-fauna, ekonomi-çevre ilişkisi, özel koruma alanları, çevre plânlama ve tarihî çevre koruma konuları oluşturmaktadır.²⁰⁵

2.2.4.3.6. Kuzey Atlantik Paktı (NATO)

1991 yılında Nato Konseyi tarafından, ittifakın ortak güvenliği için çevre sorunlarıyla da mücadele edilmesi gerektiği fikrinin benimsenmesiyle, çevre sorunlarıyla mücadele, Nato’nun da ilgi alanına girmiştir.²⁰⁶

2.2.4.4. Uluslararası Nitelikte Olan Başlıca Mahkeme Kararları

Çevre kirliliğine sebep olan kişi veya kurumlara açılan bir takım davalarla, çevre hakkı kavramı mahkeme kararlarına da konu olmuştur. Bu davalarda mahkemeler, çevre kirliliğinin önlenmesi veya etkilerinin ortadan kaldırılması için çevre hakkı kavramı ekseninde çeşitli kararlar vermişlerdir.

Uluslararası nitelikteki mahkeme kararlarının ilki “Trail Smelter” davasıdır. Davanın konusu, Kanada’da faaliyet gösteren Trail Smelter isimli bir fabrikanın çıkarmış olduğu kükürt gazının, Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılmakta olan tarım ve ormancılık faaliyetlerine zarar vermesi nedeniyle, gerekli önlemlerin alınması talebine ilişkindir. Bu maksatla her iki ülke arasında 1933 yılında imzalanan anlaşmayla bir hakem mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme verdiği kararda Kanada’yı sorumlu bulmuş ve devletler hukuku alanına bugün de geçerli olan şu ilkeyi kazandırmıştır: “...uluslar arası hukuk ilkeleri uyarınca...hiçbir devlet topraklarını, başka topraklar üzerinde veya başkalarının malları veya kişilerine duman yoluyla zarar verilebilecek biçimde kullanamaz ve kullanılmasına izin veremez; böyle bir sonuç önemli olmalı ve inandırıcı biçimde kanıtlanmalıdır.”²⁰⁷

²⁰⁵Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.461-462.

²⁰⁶Kent Hughes Butts, **Nato’nun Avrupa Çevre Güvenliğine Katkıları**, Çev. Fikret Hakküden-Mesut Hakkı Çaşın-Hakan Akgül, Ankara, Genel Kurmay, 1998, s.3.

²⁰⁷ Özden N. Sav, **Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları**, “Devletin Çevre Zararlarından Doğan Uluslararası Sorumluluğu: Uluslararası Gelenek Hukuku ve Yargı Kararlarına Genel Bakış”, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara, 1986, s.137.

Bir diğ er dava ise İspanya ile Fransa arasında Carol nehri nedeniyle görülen “Lac Lanoux” davasında verilen karardır. Davanın konusu, Fransa’dan geçerek İspanya’ya devam eden Carol nehri üzerinde, Fransa’nın bir hidro-elektrik santrali yapmak istemesi ve İspanya’nın kendi haklarının ihlal edileceğ i gerekçesiyle bu santrale karşı çıkmasıdır. Hakem Mahkemesi tarafından görülen bu davada mahkeme, İspanya’yı haklı çıkaracak şekilde, ortaklaşa kullanılan bir doğal kaynağın kirlenmesinden, buna sebep olan ülkenin sorumlu olacağını belirtmiştir.²⁰⁸

Uluslararası hukuk açısından bir diğ er önemli dava da “Korfu Kanalı” davasıdır. Davanın sebebi, Arnavutluk karasularında seyretmekte olan İngiliz gemilerinin mayınlara çarpması sonucu zarar görmesi ve İngiltere’nin bu olaydan Arnavutluk’u sorumlu tutmasıdır. Bu davada Uluslararası Adalet Divanı verdiğ i kararla kirliliğ e sebep olanın zarardan sorumlu olduğ una karar vererek Arnavutluk’u sorumlu tutmuştur.²⁰⁹

Çevre hakkına verdiğ i önemi göstermesi açısından, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından verilen Lopez Ostra v. Spain kararını da burada belirtmekte fayda vardır. Dava; Lopez Ostra isimli davacının, evinden birkaç metre ileride bulunan çöp arıtma tesisinin kendisine verdiğ i zarar nedeniyle, belediyenin etkin önlem almaması nedeniyle açılmıştır. Mahkeme 1994 yılında verdiğ i kararda; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin özel hayatın ve aile hayatının korunmasını düzenleyen 8.maddesinin davalı tarafından ihlal edildiğ ine hükmetmiştir. Kararda kasabanın çöp arıtma tesisinden elde ettiğ i ekonomik yarar ile davacının sözleşmeden kaynaklanan hakları arasında adil bir dengenin kurulamadığı na vurgu yapılmıştır.²¹⁰

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesine dayanarak verdiğ i bir başka karar da, Bergama’daki altın madeniyle ilgili karardır. Davanın konusu, Bergama’da bir altın arama şirketinin siyanürle altın arama talebinin hükümetçe kabul edilmesi üzerine, altın madenin bulunduğu iki köy halkından 315 kişinin haklarının ihlal edildiğ ini iddia etmeleridir. Mahkeme 2006 yılında verdiğ i kararla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin, özel ve aile

²⁰⁸ Özden N. Sav, **Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları**, s.138.

²⁰⁹ Kılıç, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, s.141.

²¹⁰ Noyan Özkan, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara, 2006, s.63.

hayatının korunmasını düzenleyen 8.maddesi gereğince, davacıların haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme kararında, devletin, çevre ve ekonomi politikasına ilişkin karmaşık sorunları irdelemesi gerektiğinde, öncelikle çevre ve kişi haklarını ihlal edebilecek faaliyetlerin etkilerinin araştırılarak önlenmesini ve böylece birbirleriyle çatışan çeşitli menfaatler olduğunda bir dengenin sağlanmasının gerektiğini belirtmektedir.²¹¹

Görüldüğü üzere, çevre hakkı uluslararası hukukun güvencesi altında olup, ihlali halinde mahkemelerce buna sebep olan kişinin veya devletin sorumluluğuna hükmedilebilmektedir.

2.3. Çevre Hukukunun Temel İlkeleri

Çevre hukukunun gelişmesi ve bağımsız bir hukuk dalı haline gelmesinde, çevre hukukunun temel ilkelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. “Önleme”, “İşbirliği ve Eşgüdüm”, “Entegrasyon”, “Katılım”, “Kirleten Öder” ve “İhtiyat” ilkelerinden oluşan söz konusu ilkeler, evrensel ve bölgesel düzeylerdeki bildirge, tavsiye kararı, direktif ve sözleşmelerle, ulusal düzeylerdeki plân ve program gibi metinler ve hukukî düzenlemelerin hazırlanmasında bir kılavuz işlevi görmektedirler.²¹²

2.3.1. Önleme İlkesi

Önleme ilkesi, özü itibariyle çevre hukukunun en önemli ilkesidir. Önleme ilkesi ortaya çıkmadan önce çevre sorunlarıyla mücadelede kullanılan yöntem, bir çevre sorunu doğduktan sonra giderilmesine çalışmak olup, sorunun doğmadan önce önlenmesi gibi bir düşünce bulunmamaktaydı. Özellikle uzun vadede ortaya çıkan sorunlar da olabileceğinin ve bu sorunların çıktıktan sonra giderilmesinin mümkün olmadığını anlaşılmasıyla birlikte, çevre sorunlarına henüz doğmadan önlem alınmasının ne derece önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği

²¹¹ <http://www.cmo.org.tr/index.php/yargi/aihm-kararlari/586-oeckan-ve-derler-tuerkye-davasibavuru-no4677199-09-Aralik-2010>

²¹² Turgut, **Çevre Hukuku**, s.201-202.

tarafından hazırlanan bütün çevre eylem programlarında, önleme ilkesinin önemine vurgu yapılmıştır.²¹³

Çevre sorunlarının ortaya çıkmasını engelleyerek, çevreyi daha iyi koruma anlayışına dayanan önleme ilkesi, “korumak tedavi etmekten iyidir” mantığına dayanmaktadır. Bu ilkeye göre, çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra, bu sorunları gidermek için yapılacak çalışmaların maliyeti, önleme çalışmalarının maliyetinden daha yüksek olacağı için, çevre sorunlarını önleme adına alınacak tedbirler hem daha rasyonel hem de daha ekonomik olacaktır.²¹⁴

2.3.2. İşbirliği ve Eşgüdüm İlkesi

İşbirliği ve eşgüdüm ilkesi, çevre sorunlarıyla mücadele adına, yerel, bölgesel, ulusal ve evrensel düzeyde karşılıklı görüş alışverişi yaparak, bilgi belge ve teknolojinin paylaşılması amacına hizmet etmektedir. Çevre sorunlarının evrensel, karmaşık ve disiplinlerarası yönü, işbirliği ve eşgüdümü zorunlu hale getirmektedir. Hatta bu husus “Rio Bildirgesi”nde de vurgulanarak, yeryüzü ekosisteminin sağlık ve bütünlüğünü korumak için devletlerin küresel ortaklık ruhu içinde işbirliği yapmaları gerektiği belirtilmiştir.²¹⁵

2.3.3. Entegrasyon İlkesi

Entegrasyon ilkesi, çevre koruma politikalarının, ülkenin diğer alanlardaki politikalarıyla ve sektörel faaliyetleriyle uyumlu hale getirilmesi demektir. Bu ilkeye göre, diğer alanlarla ilgili politikalar belirlenirken ve sektörel plânlamalar yapılırken, çevre korumanın gerekleri de dikkate alınarak, diğer politikaların çevre politikalarıyla uyumlu bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.²¹⁶ Bunun için, enerji, ulaşım, vergilendirme, ticaret, ve tarım gibi diğer politikaların gözden geçirilerek çevreye zarar veren veya zarar verme ihtimali bulunan kısımlarının ayıklanması gerekmektedir. Entegrasyon ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel etki

²¹³ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.204.

²¹⁴ Yusuf Güneş-Aynur Aydın Coşkun, **Çevre Hukuku**, Kazancı Yayınevi, İstanbul, 2004, s.99.

²¹⁵ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.206-207.

²¹⁶ Güneş-Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.100.

değerlendirmesi kavramlarıyla da ilgili bir kavram olup, söz konusu kavramlar gereğince entegrasyon ilkesinde olduğu gibi ülkenin diğer alanlarındaki politikaların ve sektörel plânlamaların çevreye zarar vermeyecek veya en az zarar verecek şekilde belirlenmesi ve sürdürülmesi hedeflenmektedir.²¹⁷

2.3.4. Katılım İlkesi

Katılım, bireylerin kendi yaşamlarını şekillendirmek adına, çevresel yönetim sürecinde rol alarak, çevresel yönetime katılmaları demektir. Katılımın neden gerekli olduğu sorusuna verilecek iki yanıt vardır. Birincisi, idari birimlere duyulan güvensizlik olup, iktidarı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak, çevrenin bozulmasında pay sahibi olan elit kesimin hakimiyetine ve şirket tiranlığına halkın katılımıyla son verilebileceği düşüncesidir. İkincisi ise, çevrenin korunmasındaki genel menfaat olgusudur. Buna göre, çevre sorunlarından herkesin etkilenmesi, bu sorunların doğmasında herkesin pay sahibi olması, herkese ait olan çevresel varlıklar hakkında alınacak önlemlerin herkesin menfaatine yönelik olması gibi nedenlerle bireylerin katılım hakkı gerekli görülmektedir.²¹⁸

Katılımın gerçekleşmesi, çevreye etkisi olacak faaliyetlerden halkın haberdar olmasına bağlıdır. Halkın haberdar olması ise bilgi ve belgelere ulaşma hakkının tanınmasıyla mümkün olacaktır. Bu nedenledir ki katılım ilkesine yer veren ulusal ve uluslararası düzenlemelerin hemen hepsinde, bilgi ve belgelere nasıl ulaşılabileceğine de yer verilmiştir.²¹⁹

Katılım hakkının nasıl kullanılacağı konusunda dünyada belirgin ve tekdüze bir uygulama bulunmamakla birlikte, genel uygulama halkı bilgilendirmek için yapılan konferanslarla halkın görüş ve önerilerinin alındığı toplantılardır. Ayrıca ender görülmekle birlikte, yasal bağlayıcılığı olmayan ve danışma işlevi gören halk oylaması uygulamalarına da başvurulmaktadır.²²⁰

²¹⁷ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.208-211.

²¹⁸ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.280.

²¹⁹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.283.

²²⁰ Nükhet Turgut, **Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar**, "Katılım İlkesi"
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2734.pdf> 7 Mart 2011

2.3.5. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi, ilk kez 1972 yılında, OECD tarafından düzenlenen bir toplantı sonrasında yayınlanan “Çevresel Politikaların Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi” adlı metinle çevre hukuku alanına girmiştir.²²¹ Söz konusu metinde kirleten öder ilkesi: “kirletenin çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu otoritelerince belirlenen kirliliğin önleme ve kontrol önlemlerinin masraflarına katlanması” şeklinde tanımlanmıştır.²²²

Kirleten öder ilkesi, karşılanması gereken iki tür ödemeyi öngörmektedir. Bunlardan birincisi, kirliliğin ortadan kaldırılması için yapılması gereken masraflar, ikincisi ise kirlenme nedeniyle kişilerin hem malvarlığında hem de şahıs varlığında ortaya çıkan zararların giderilmesi için yapılan masraflardır. Bütün çağdaş hukuk sistemlerinde, kirletenin söz konusu masraflardan sorumluluğu “kusursuz sorumluluk” ilkesine dayanmaktadır. Yani kirliliğin ortaya çıkmasında, kirletenin herhangi bir kusuru olmasa bile, kirliliğin ortadan kaldırılabilmesi için yapılacak masrafların kirleten tarafından karşılanması gerekmektedir.²²³

Ancak aynı durumun Türk hukuku için geçerli olduğu söylenemez. 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun kirletenin sorumluluğunu düzenlediği 3.maddesinin (g) bendinde: “Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.”²²⁴ denilerek, kirletenin sorumluluğu, “kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli

²²¹ Nühket Turgut, Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku, “Kirleten Öder İlkesi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2776.pdf> , 3 Mart 2011

²²² Güneş-Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.94.

²²³ Şeref Ertaş, **Çevre Hukuku**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1997, s.77-78.

²²⁴ Çevre Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx> 5 Mart 2011

önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması” şartına bağlanmıştır.

2.3.6. İhtiyat İlkesi

Toplumsal yaşamın çeşitli sorunları karşısında, hukukçular ve siyasetçilerin bilimden bekledikleri çeşitli veri ve sonuçların, bilim dünyası tarafından bazı durumlarda ortaya konulamaması, bazı konularda bilimin yetersiz kalması, yani “bilimsel belirsizlik” durumu, ihtiyat ilkesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.²²⁵ Bilimsel belirsizlik, ulusal ve evrensel düzeyde bir çok çevre sorununun çözümü konusunda, bilim-politika ilişkisinde bilim aleyhine bir sonuç doğurmuştur. Çevreyle ilgili olarak, belirsizliğin bulunduğu konularda, politikacıların isteği doğrultusunda kararlar çıkması çevre lehine olmamış, bu da çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.²²⁶

İhtiyat ilkesinin ne olduğu konusunda üzerinde anlaşmaya varılmış belli bir tanım bulunmamakla birlikte, kabaca bir tanım yapmak gerekirse, ihtiyat ilkesi, belli bir faaliyetin çevreye etkileri konusunda, bilimsel bir belirsizliğin bulunduğu, yani o konuda bilim tarafından, mutlak ve açık bilimsel kanıtların ortaya konulmadığı durumlarda, potansiyel çevresel zarar riskini göze alarak gerekli tedbirleri almak demektir.²²⁷

İhtiyat ilkesinin öneminin vurgulandığı en önemli kaynaklardan biri 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı’nda kabul edilen “Gündem 21” adlı belgedir. Bu belgede benimsenen fikir, çevreye zarar verme ihtimali henüz kesin bilimsel bulgularla belirlenememiş olan faaliyetlerle ilgili olarak, devletlerin kendi kapasitelerine göre gerekli önlemleri almaları gerektiği yönündedir.²²⁸

²²⁵ Nükhet Turgut, İhtiyat İlkesi, “İhtiyat İlkesinin Ortaya Çıkışı” <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1996-45-01-04/AUHF-1996-45-01-04-Turgut.pdf> 5 Mart 2011

²²⁶ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.344.

²²⁷ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.352.

²²⁸ Güneş-Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.98.

2.4. Türkiye’de Çevre Hakkı Kavramının Doğuşu ve Gelişimi

2.4.1. Osmanlıdan Cumhuriyete Kadar Olan Dönem

Osmanlı Devleti’nde çevre kültürünün zihni arka plânını İslam dini belirlemektedir. İslam dininin çevre konusundaki yaklaşımı, Osmanlı Devleti’nde yöneticilerin ve halkın çevre konusundaki yaklaşımının kaynağını oluşturur. İslam toplumları daha Hz. Peygamber döneminden itibaren çevrenin korunmasına önem vermişler, Kuran ve Hz. Peygamberin sözlerini kendilerine rehber edinmişlerdir.²²⁹ İslam inancına göre, insan doğa karşısında sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. Çünkü, doğa insanın değil, Allah’ın mülküdür. İnsan doğadan yararlanırken Allah tarafından konulan düzene saygılı davranmak zorundadır. İslam’da doğa Allah’ın eseri ve ayeti olarak görüldüğünden, doğayı korumak Allah’ın eserini korumak olarak anlaşılmıştır.²³⁰

Osmanlı Devleti’nde, çevrenin korunması konusunda padişahlar tarafından çıkarılan kanunnameler önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı dönemi kanunnamelerinden ilk akla gelenler, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde çıkarılan kanunnamelerdir. Fatih kanunnamelerinin belli başlıları Haliç’in ve sokakların temizliği ile halk sağlığı hakkındaki kanunnameleridir. Fatih İstanbul’u fethettikten sonra, Haliç’in kirlenmesini ve toprakla dolmasını önlemek amacıyla bir ferman çıkararak, Haliç çevresinde ziraat ve hayvancılık yapılmasını yasaklamıştır.²³¹ Fatih’in çevre temizliği konusundaki vasiyetnamesi de son derece önemlidir. Fatih: “Ben ki İstanbul fatihi abd-i aciz Fatih Sultan Mehmet, bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım...136 bâb dükkanımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakf-ı sahih eylerim”²³² diyerek başladığı vasiyetnamesinde, bu dükkanlardan elde edilecek nemâlarla çalıştırılmak üzere, İstanbul’un her sokağına iki kişi görevlendirmiş ve bu

²²⁹ Said Öztürk, “Osmanlı’da Çevre Kültürü”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-298.html>, 5 Aralık 2010

²³⁰ Cihan Okuyucu, “Rumi’de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı”, <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf>, 5 Aralık 2010

²³¹ Ahmet Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2009, s.154.

²³² Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, s.158.

kişilere, sokaklara tükürenlerin tükürükleri üzerine kireç tozu dökme görevi vermiştir. Yine aynı vasiyetnamede, İstanbul'daki her evi dolaşıp, hasta olanları tedavi etmeleri için 10 tane cerrah, 10 tane tabip ve 3 tane yara sarıcıyla, İstanbul'un çeşitli yerlerindeki cami, medrese ve çeşmelerin bakımı ve temizliği için de çok sayıda hizmetli görevlendirmiştir.²³³

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Edirne çöplük subaşı'na verilmek üzere 1539 yılında çıkarılan ve dünyanın ilk çevre kanunu olarak kabul edilebilecek olan nizamname, çevrenin korunması için önemli kurallar içermektedir. İnsanların ev ve dükkanlarını temiz tutmaları, gıda maddeleri üretip satan iş yerlerinin temizliğine önem verilmesi, çöplük subaşısının mahallelerdeki çöpleri kaldırtması, etrafa gelişigüzel çöp atanların tespit edilerek cezalandırılması, çevreye atık su bırakan müesseselerin atık sularının kontrol altına alınması, hamamların katı ve sıvı atıklarının kaldırılması, evlerden çamaşır sularının yola dökülmemesi, hayvan leşlerinin insanların yaşadığı yerlerden derhal uzaklaştırılması, açık mezarlık bırakılmaması ve arabaların özel park yerlerine konulması gibi hususlar bu nizamnamenin başlıca hükümlerindedir.²³⁴

Çevre temizliği konusunda, Kanuni ve Kanuni'den sonraki dönemlerde çıkarılan başka kanunnameler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, Ağrıboz limanına gemilerin safra dökmelerinin yasaklanmasına dair 1559 tarihli düzenleme, Eşme, Dikme ve Sapanca dağlarındaki korudan kimseye gemi için ağaç kestirilmemesi hakkındaki 1559 tarihli düzenleme, Bursa'da su yollarına hayvan pislikleri atılmaması ve çevrenin kirletilmemesi hakkındaki 1565 tarihli düzenleme, Eski Zağra, Filibe ve Hasköy'deki korulara davar sokulması, ağaç kesilmesi ve bazı yerlerin tarla haline getirilmesinin yasaklanması hakkındaki 1566 tarihli düzenleme, İstanbul'un su yolları üzerinde bulunan dükkan ve binaların kaldırılması hakkındaki 1570 yılındaki düzenleme, İskenderiye körfezinin temizlenmesi ve temiz tutulması hakkındaki 1572 tarihli düzenleme, Bent sularına zararı olduğu için Bağçecik isimli köyün başka bir yere nakledilmesi hakkındaki 1894 tarihli hükümdür.²³⁵

²³³ Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, s.158-161.

²³⁴ Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, s.161-163.

²³⁵ Algan, **Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, "Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış", s.223-224.

2.4.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

2.4.2.1. Belli Başlı Mevzuatlarda Çevre Hakkı

Türkiye Cumhuriyeti döneminde çevreyle ilgili ilk yasal düzenleme, doğrudan çevreye ilişkin olmamakla birlikte, 1926 yılında yürürlüğe giren, özünde komşuluk hukukuyla ilgili olan, Türk Medeni Kanunu'nun 661.maddesidir. Bu madde; mülkiyet hakkının kullanılmasında, mülk sahibinin, komşusuna ve çevresine zarar verecek davranışlardan kaçınmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de çevre sorunlarına ilgi duyulmaya başlaması, dünyanın diğer ülkeleriyle paralel olarak 1970'lerde başlamış, 1980'lerden itibaren de, başta 1982 Anayasası ve Çevre Kanunu olmak üzere yasal düzenlemeler yapılması hız kazanmıştır.²³⁶ Çevrenin korunması amacına hizmet eden bu yasal düzenlemelerin başlıcaları, Orman Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, İmar Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kıyı Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu, Millî Parklar Kanunu, İmar Kanunu, ile hava, toprak ve su kirliliğini azaltmak için çıkarılan çeşitli yönetmeliklerdir.

2.4.2.1.1. 1982 Anayasası

Türkiye'de 1970'li yıllarda çevre sorunlarının hissedilmeye başlaması, 1982 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde bir çok kişi ve kurumun çevre konusunu gündeme getirmesini sağlamış ve bu durum çevre hakkı kavramının 1982 Anayasası'na girmesinde etkili olmuştur.²³⁷

1982 Anayasası'nın 56.maddesi: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir" hükmünü getirerek, çevre korumayı "çevre hakkı" düzleminde ele alarak, çevre konusuna yeni bir boyut kazandırmıştır.²³⁸ Herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu belirten anayasa, aynı zamanda bu hakkın sağlanmasının, devletin ve vatandaşların

²³⁶ Akdur, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları*, s.182-183.

²³⁷ Ertürk, *Çevre Bilimleri*, s.429.

²³⁸ Akdur, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları*, s.184.

görevi olduğunu belirterek bir yükümlülük de getirmiştir. Burada belirtilen görev, çevreyi kirletmemekten ibaret olan pasif görevin dışında, kirletenlerle mücadele etmeyi de kapsayan aktif bir görevdir.²³⁹

Anayasa'nın çevre hakkına doğrudan değinen 56.maddesi dışında, amaçları itibariyle, çevre hakkına hizmet eden başka düzenlemeleri de bulunmaktadır. Ailenin korunmasını düzenleyen 41.madde, kıyılardan yararlanmayı düzenleyen 43.madde, toprak mülkiyetini düzenleyen 44.madde, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunmasını düzenleyen 45.madde, konut hakkını düzenleyen 57.madde, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını düzenleyen 63.madde ve ormanların ve orman köylülerinin korunmasını düzenleyen 169.madde, çevre hakkına da hizmet eden düzenlemelerdir.²⁴⁰

Anayasanın çevre hakkına verdiği önemin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, 23.maddede düzenlenen seyahat hürriyetine ve bu hürriyetin sınırlanabileceği hallere değinmekte fayda vardır. 23.madde geçen: "...Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak...amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir..." şeklindeki ifadede, bir çevre hakkı olan sağlıklı ve düzenli kentleşme ihtiyacı, yerleşme hürriyetinden üstün tutularak, anayasal bir güvenceye bağlanmıştır.

Türkiye dışında, anayasalarında çevre hakkına doğrudan yer veren başka ülkeler de bulunmaktadır. Bu ülkelerin anayasalarında çevre hakkı farkı şekillerde ifade edilmiş olsa da hepsinde ortak olan nokta "herkesin çevre hakkına sahip olduğu" düşüncesinde birleşmeleridir. Bu tür anayasaların başlıcaları İspanya, Portekiz, Bulgaristan, Macaristan, Brezilya ve Peru anayasaları ile, ABD deki Illionis, Pennsylvania, Massachussets, Rhode Island ve Texas eyalet anayasalarıdır.²⁴¹

²³⁹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.141.

²⁴⁰ Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları**, s.184-186.

²⁴¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.137-138.

2.4.2.1.2. Çevre Kanunu

Türkiye'de çevre politikasına yön veren temel kanun, 1983 tarihinde kabul edilen 2872 sayılı Çevre Kanunu olup,²⁴² amacı ilk maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “Bu kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.”²⁴³ Kanunun amacının daha iyi anlaşılabilmesi için, madde metninde geçen sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının ne anlama geldiğine kısaca değinmekte fayda vardır. Sürdürülebilir çevre, gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi sürecidir. Sürdürülebilir kalkınma ise, bugünün ve geleceğin kuşaklarının sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan, çevresel, ekonomik ve toplumsal amaçlar arasında denge kurulması esasına dayanan bir kalkınma şeklidir.²⁴⁴

Kanunun amacını bu şekilde belirttikten sonra, çevre koruma kavramının neyi ifade ettiğine değinmekte fayda vardır. Kanunun 2.maddesinde çevre koruma: “...Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü...ifade eder”²⁴⁵ şeklinde tanımlanarak, kanunun koruma kapsamı belirtilmiştir.

Çevre Kanunu'nun 3.maddesinde kanunun temel ilkeleri sayılmıştır. Çevrenin korunmasında herkesin görevli sayılması, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin esas alınması, çevre politikalarının oluşturulma sürecine bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması, her türlü ekonomik etkinliğin atık oluşumunu azaltacak şekilde gerçekleştirilmesi, çevre kirliliğine yol açanların kusur koşulu aranmaksızın sorumlu tutulması, çevre kirliliğine yol açan her türlü etkinlik hakkında isteyen herkesin bilgi alma ve bu etkinliğin zararlarının kaldırılması için

²⁴² Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s. 431.

²⁴³ Çevre Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

²⁴⁴ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.518.

²⁴⁵ Çevre Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

başvuruda bulunma hakkının sağlanması, çevre bilincinin geliştirilmesi için çevre eğitimine önem verilmesi, kanunda belirtilen başlıca ilkelerdir.²⁴⁶

2.4.2.1.3. Orman Kanunu

Ormanlarının korunması için belli kuralların düzenlendiği, 1956 tarihinde kabul edilen 6831 sayılı kanunun 14.maddesinde: “Devlet ormanlarında: Yetişmiş veya yetiştirilmiş fidanları kesmek, sökmek, ekim sahalarını bozmak, yaş ağaçları boğmak, yaralamak, tepelerini veya dallarını kesmek veya koparmak veya ağaçlardan yalamuk, pedavra hartama çıkarmak; dikili yaş veya kuru ağaçları kesmek veya bunları kökünden sökmek veya bunlardan kabuk veya çıra veya katran veya sakız çıkarmak, yatık veya devrik ağaçları kesmek veya götürmek, kök sökmek, kömür yapmak; palamut, ıhlamur çiçeği, her çeşit orman örtüsü, mazı kozalağı tıbbi ve sınai nebatları veya orman tohumlarını toplayıp götürmek; ormanlardaki göl, gölet, baraj ve derelerde dinamit atmak veya zehir bırakmak suretiyle avlanmak; ticaret amacıyla olmaksızın kendi ihtiyacı için toprak, kum ve çakıl çıkarmak; yasaktır.”²⁴⁷ denilerek ormanlar çok çeşitli açılardan koruma altına alınmıştır.

Kanunun 91.maddesinde ise, 14.madde ile yasaklanan filleri işleyenler hakkında uygulanacak cezaî müeyyideler belirlenmiştir. Bu maddede: “...yasak edilen fiillerden dikiliden ağaç kesenler, kökünden sökenler veya hayatini sona erdirecek şekilde boğanlar, ağaçlardan yalamuk, pedavra, hartama çıkaranlar üç aydan beş yıla kadar hapis ve bin güne kadar adlî para cezasıyla cezalandırılır.”²⁴⁸ denilmek suretiyle, ormanların korunması için oldukça etkili olabilecek cezalar belirlenmiştir.

Ormanlara zarar verenlere uygulanacak yaptırımları belirleyen Orman Kanunu'nun ilgili maddeleri dışında, ormanlara verilen değeri göstermesi açısından Anayasa'nın 169/3 maddesine de değinmekte fayda vardır. Maddede: “...orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınmaz.”²⁴⁹

²⁴⁶ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.519-521.

²⁴⁷ Orman Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

²⁴⁸ Orman Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

²⁴⁹ TC Anayasası, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1113.html> 23.12.2010

denilerek, sağlıklı bir çevrede yaşamının temel unsurlardan biri olan ormanlar, farklı bir açıdan da koruma altına alınmıştır.

2.4.2.1.4. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

1930 tarihinde çıkarılmış olan kanun genel olarak halk sağlığını korumak için merkezî yönetim ve yerel yönetimlerce alınması gereken önlemleri düzenlemektedir.²⁵⁰ 1593 sayılı kanunun ilk maddesinde: “ Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindedir.”²⁵¹ denilmek suretiyle halk sağlığı konusunda devletin görevleri belirtilmiştir.

2.4.2.1.5. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

1983 yılında kabul edilen 2863 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “Bu Kanunun amacı; korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir.”²⁵² şeklinde belirlenmiştir.

Kanunla, kültür ve tabiat varlıklarının kimin mülkiyetinde olduğuna bakılmaksızın devlet tarafından korunması gerektiği ve koruma görevinden Kültür Bakanlığı'nın sorumlu olduğu belirtilmiştir.²⁵³

2.4.2.1.6. Kıyı Kanunu

1990 yılında kabul edilen 3621 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “Bu Kanun, deniz, tabii ve suni göl ve akarsu kıyıları ile bu yerlerin etkisinde olan ve

²⁵⁰ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.442.

²⁵¹ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

²⁵² **Resmî Gazete**, Tarih 23.07.1983, Sayı 18113

²⁵³ Görmez, **Çevre Sorunları**, s.179.

devamı niteliğinde bulunan sahil şeritlerinin doğal ve kültürel özelliklerini gözeterek koruma ve toplum yararlanmasına açık, kamu yararına kullanma esaslarını tespit etmek amacıyla düzenlenmiştir.”²⁵⁴ şeklinde belirtilmiştir.

2.4.2.1.7. Su Ürünleri Kanunu

1971 yılında kabul edilen 1380 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “Bu Kanun su ürünlerinin korunması, istihali ve kontrolüne dair hususları ihtiva eder”²⁵⁵ şeklinde belirtilmiş, 2.maddede ise: “Su ürünleri: Denizlerde ve içsularda bulunan bitkiler ile hayvanlar ve bunların yumurtalarıdır.”²⁵⁶ denilmek suretiyle su ürünlerinin kapsamı belirlenmiştir.

2.4.2.1.8. Kara Avcılığı Kanunu

2003 yılında kabul edilen 4915 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “Bu Kanunun amacı; sürdürülebilir av ve yaban hayatı yönetimi için av ve yaban hayvanlarının doğal yaşam ortamları ile birlikte korunmalarını, geliştirilmelerini, avlanmalarının kontrol altına alınmasını, avcılığın düzenlenmesini, av kaynaklarının milli ekonomi açısından faydalı olacak şekilde değerlendirilmesini ve ilgili kamu ve özel hukuk tüzel kişileri ile işbirliğini sağlamaktır.”²⁵⁷

2.4.2.1.9. Millî Parklar Kanunu

1983 yılında kabul edilen 2873 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “Bu Kanunun amacı, yurdumuzdaki milli ve milletlerarası düzeyde değerlere sahip milli park, tabiat parkı, tabiat anıtı ve tabiatı koruma alanlarının seçilip belirlenmesine, özellik ve karakterleri bozulmadan korunmasına, geliştirilmesine ve yönetilmesine ilişkin esasları düzenlemektir.”²⁵⁸ şeklinde belirtilmiş, milli parkların korunması amacıyla yasaklanan faaliyetler ise 14. maddede: “Bu Kanun kapsamına giren yerlerde; Tabii ve ekolojik denge ve tabii ekosistem değeri bozulamaz, yaban hayatı

²⁵⁴ **Resmî Gazete**, Tarih 17.04.1990, Sayı 20495

²⁵⁵ Su Ürünleri Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx> 12 Aralık 2010

²⁵⁶ Su Ürünleri Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx> 12 Aralık 2010

²⁵⁷ **Resmî Gazete**, Tarih 11.07.2003, Sayı 25165

²⁵⁸ **Resmî Gazete**, Tarih 11.08.1983, Sayı 18132

tahrip edilemez, bu sahaların özelliklerinin kaybolmasına veya değiştirilmesine sebep olan veya olabilecek her türlü müdahaleler ile toprak, su ve hava kirlenmesi ve benzeri çevre sorunları yaratacak iş ve işlemler yapılamaz, tabii dengeyi bozacak her türlü orman ürünleri üretimi, avlanma ve otlatma yapılamaz, onaylanmış planlarda belirtilen yapı ve tesisler ve Genelkurmay Başkanlığınca ihtiyaç duyulacak savunma sistemi için gerekli tesisler dışında kamu yararı açısından vazgeçilmez ve kesin bir zorunluluk bulunmadıkça her ne suretle olursa olsun hiçbir yapı ve tesis kurulamaz ve işletilemez veya bu alanlarda var olan yerleşim sahaları dışında iskan yapılamaz.”²⁵⁹ şeklinde sıralanarak, millî parklar çok çeşitli açılardan koruma altına alınmıştır.

2.4.2.1.10. İmar Kanunu

1985 yılında kabul edilen 3194 sayılı kanunun amacı ilk maddesinde: “ Bu Kanun, yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların; plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.”²⁶⁰ şeklinde belirtilmiş, sağlık ve çevre şartlarına uygunluk yerleşme yerlerinin ve bu yerlerdeki yapılaşmaların ön şartı olarak görülmüştür.

2.4.2.1.11. Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği

1986 yılında Çevre Bakanlığı tarafından kabul edilen yönetmeliğin amacı 2.maddesinde: “Bu yönetmeliğin amacı, her türlü faaliyet sonucu atmosfere yayılan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki emisyonları kontrol altına almak; insanı ve çevresini hava alıcı ortamındaki kirlenmelerden doğacak tehlikelerden korumak; hava kirlenmeleri sebebiyle çevrede ortaya çıkan umuma ve komşuluk münasebetlerine önemli zararlar veren olumsuz etkileri gidermek ve bu etkilerin ortaya çıkmamasını sağlamaktır.”²⁶¹

²⁵⁹ Resmî Gazete, Tarih 11.08.1983, Sayı 18132

²⁶⁰ Resmî Gazete, Tarih 09.05.1985, Sayı 18749

²⁶¹ Resmî Gazete, Tarih 02.11.1986, Sayı 19269

2.4.2.1.12. Toprak Kirliliğinin Kontrolü Ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik

2010 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından kabul edilen yönetmeliğin amacı ilk maddesinde: “Bu Yönetmeliğin amacı; alıcı ortam olarak toprağın kirlenmesinin önlenmesi, kirlenmenin mevcut olduğu veya olması muhtemel sahaları ve sektörleri tespit etmek, kirlenmiş toprakların ve sahaların temizlenmesi ve izlenmesi esaslarını sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde belirlemektir.”²⁶² şeklinde belirtilmiştir.

2.4.2.1.13. Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği

2004 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından kabul edilen yönetmeliğin amacı ilk maddesinde: “Bu yönetmeliğin amacı, Ülkenin yeraltı ve yerüstü su kaynakları potansiyelinin korunması ve en iyi bir biçimde kullanımının sağlanması için, su kirlenmesinin önlenmesini sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirmek üzere gerekli olan hukuki ve teknik esasları belirlemektir.”²⁶³ şeklinde belirtilmiştir.

2.4.2.1.14. Diğer Mevzuatlar

Çevreyi korumak amacıyla çıkarılan ve bu sayede çevre hakkının temini ve korunmasına da hizmet eden hukukî düzenlemeler, yukarıda maddeler halinde sayılan düzenlemelerden ibaret değildir. Bu düzenlemeler dışında, amaçları itibariyle çevreyi koruyarak çevre hakkına hizmet eden başka düzenlemeler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; “Ziraî Mücadele ve Ziraî Karantina Kanunu”, “Millî Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu”, “Boğaziçi Kanunu”, “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu”, “Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, “Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”,

²⁶² Resmi Gazete, Tarih 08.06.2010, Sayı 27605

²⁶³ Resmi Gazete, Tarih 31.12.2004, Sayı 25687

“Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”, “Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği” ve “Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği” dir.

2.4.2.2. Kalkınma Planlarında Çevre Hakkı

Türkiye’de çevre politikasını belirleyen önemli unsurlardan biri de beş yıllık kalkınma plânlarıdır. Devlet Plânlama Teşkilatı tarafından hazırlanan kalkınma plânlarının ilki 1963 yılında hazırlanmış ve günümüze gelinceye kadar da beşer yıllık dönemler halinde hazırlanmaya devam edilmiştir. Çevre koruma konusu, ilk defa 1973-1977 dönemini kapsayan 3. beş yıllık kalkınma plânında ele alınmıştır.²⁶⁴

3. beş yıllık kalkınma plânında, çevre sorunlarının çözümünde kalkınmaya ayrılan fonların olumsuz yönde etkilenmemesi, ileride kurulması plânlanan sanayi tesislerinin çevreye vereceği olası zararların önceden araştırılarak gerekli önlemlerin alınması, ülkedeki çevre sorunlarının araştırılarak bu konudaki uluslararası çalışmaların takip edilmesi ve çevre sorunları konusunda halkın bilinçlendirilmesi çevre konusunda belirlenen başlıca ilkeler olmuştur.²⁶⁵

1979-1983 yıllarını kapsayan 4. beş yıllık kalkınma plânında, çevre konusunda önleyici politikalar esas alınmıştır. Çevre Kanunu’nun da yürürlüğe girdiği bu plân döneminde, sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme sürecinde çevrenin de dikkate alınması öngörülmüş,²⁶⁶ çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi hedeflenmiştir. Çevre konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi, büyük şehirlerde yeşil alanlar oluşturulması, tarihi çevreye önem verilmesi, uluslararası düzeyde çevre konusundaki bilimsel, teknolojik ve yasal gelişmelerin takip edilmesi 4. beş yıllık kalkınma plânının belirlediği politikalar arasındadır.²⁶⁷

1985-1989 yıllarını kapsayan 5. beş yıllık kalkınma plânında, sadece oluşmuş kirliliğin ortadan kaldırılması değil aynı zamanda kaynakların gelecek kuşakların da

²⁶⁴ Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları**, s.194.

²⁶⁵ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s. 401-402.

²⁶⁶ Nesrin Algan, **Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, “Türkiye’de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış”, s.227.

²⁶⁷ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.403.

ihtiyaçları göz önüne alınarak korunması ve geliştirilmesi ilkesi benimsenmiştir.²⁶⁸ Türkiye bu dönemde çevreyle ilgili bir çok uluslararası anlaşmaya taraf olmuş, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yaparak çevreyle ilgili uyum çalışmalarını başlatmıştır.²⁶⁹

1990-1994 dönemini kapsayan 6. beş yıllık kalkınma plânının temel stratejisi; “sürdürülebilir kalkınma kavramına dayanan, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkan verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal evre bırakmak temel ilkedir” şeklinde belirlenmiştir.²⁷⁰ Bu plnla, evre konusunun bütün ekonomik politikalarda yer alması esası kabul edilmiş, kirliliği önleyici bir politika benimsenerek, kirlilik oluşmadan gerekli tedbirlerin alınması hedeflenmiştir.²⁷¹

1996-2000 yıllarını kapsayan 7. beş yıllık kalkınma plânı daha gelişmiş bir anlayışla hazırlanmış, sürdürülebilir kalkınma temel ilke olarak benimsenerek, evre konusundaki temel meselenin yönetim sorunu olduğu belirtilmiştir. Bu plân döneminde, Dünya Bankası'nın finansmanıyla, ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve bilimsel kuruluşlardan çok sayıda temsilcinin katılımıyla “Ulusal evre Stratejisi ve Eylem Plânı” hazırlanmış ve 1998 yılında yayımlanmıştır.²⁷² Bu plânda, Avrupa Birliği'nin evre standartlarının ve tüzüklerinin kabul edilmesi gereğine vurgu yapılmıştır. 7. beş yıllık kalkınma plânı daha önce hazırlanan plnlara eleştirel bir bakış aışıyla hazırlanmıştır. Eleştirilerin konusu, daha önceki plnların çevrede meydana gelen kirlenmeyi ortadan kaldırma hedefi taşıdığı, oysa önemli olanın kirlenmeyi önlemek olduğu noktasındadır. Bu bağlamda, kirliliğin önlenmesi için stratejiler belirlenmesi, evre politikalarının diğer ekonomik ve sosyal politikalarla bütünleştirilmesi, başta Anayasa ve evre Kanunu

²⁶⁸ Keleş-Hamamcı-oban, **evre Politikası**, s.508.

²⁶⁹ Algan, **Türkiye'de çevrenin ve evre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, “Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında evre ve evre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış”, s.228.

²⁷⁰ Algan, **Türkiye'de çevrenin ve evre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, “Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında evre ve evre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış”, s.228.

²⁷¹ Ertürk, **evre Bilimleri**, s.406.

²⁷² Algan, **Türkiye'de çevrenin ve evre Korumanın Tarihi Sempozyumu**, “Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında evre ve evre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış”, s.228-229.

olmak üzere çevreyle ilgili mevzuatın sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir.²⁷³

2001-2005 dönemini kapsayan 8. beş yıllık kalkınma plânında benimsenen temel amaç, ekonomik ve toplumsal gelişme sağlanırken, insan sağlığı, ekolojik denge, kültürel, tarihsel ve estetik değerlerin korunmasıdır. Erozyon ve çölleşmeyle mücadele amacıyla “Ulusal Çölleşme Eylem Plânı” hazırlanması, yeni sanayi yatırımlarında çevre dostu teknolojilere öncelik verilmesi, çevresel etki değerlendirmesi sürecinin daha etkin kılınması plânın başlıca hedeflerindedir.²⁷⁴ Çevre sorunlarının çözümü için uygulanan politikaların, ülke gerçekleri de dikkate alınarak, uzun vadede Avrupa Birliği normları ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi de plânın hedefleri arasındadır.²⁷⁵

2007-2013 dönemini kapsayan 9. kalkınma plânında çevreyle ilgili olarak, “doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esastır” ilkesi benimsenmiştir. Avrupa Birliği’nin mali takvimi esas alındığı için yedi yıllık olarak belirlenen bu kalkınma plânında, tüm sektörlerin, yatırım, üretim ve tüketim aşamalarında, kirleten ve kullanan öder ilkelerinin esas alınması, Avrupa Birliği’ne uyum kapsamında çevre mevzuatının güncellenmesi, ülkemizin sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların, araştırılması, korunması, değerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırılması için çalışmalar yapılması, sanayide çevre dostu teknikler kullanılarak atıkların azaltılması, ülke genelinde çevre korumaya yönelik olarak, atık su arıtma tesisleri ve katı atık yok etme tesislerinin kurulması için finansman sağlanması ve çevre bilincinin gelişmesi için çevre eğitimine önem verilmesi belirlenen başlıca hedeflerdir.²⁷⁶

2.4.2.3. Avrupa Birliği İle Uyum Sürecindeki Uygulamalarda Çevre Hakkı

Avrupa Birliği’ne aday ülkelerin yerine getirmeleri gereken kriterler 1993 yılında Kopenhag’da düzenlenen zirvede belirlenmiş, bu zirvede belirlenen kriterler

²⁷³ Akdur, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları**, s.195.

²⁷⁴ Keleş-Hamamcı-Çoban, **Çevre Politikası**, s.510-511.

²⁷⁵ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.420.

²⁷⁶ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.423-427.

Kopenhag Kriterleri olarak anılmaya başlamıştır. Kopenhag Kriterleri, ekonomik, siyasi ve AB Müktesebatı kısımlarından oluşmakta olup, 31 başlıktan oluşan AB Müktesebatı kısmınının 22. başlığının adı “Çevre” dir. 1999 yılında düzenlenen AB Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye resmî adaylık statüsü verilmiş, böylece Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri’ne uyum süreci başlamıştır. Bu süreç içerisinde, 2000 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri ve AB Müktesebatına uyum sürecinde, kısa ve orta vadede gerçekleştirmesi gereken hususları belirlemektedir. Katılım Ortaklığı Belgesi’nin hazırlanmasından bir yıl sonra 2001 yılında Türkiye tarafından “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program” hazırlanarak, diğer sektörlerle birlikte çevre konusunda da uyumlaştırma çalışmalarına başlanmıştır.²⁷⁷

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından her yıl birliğe aday ülkelerin AB müktesebatına uyum çalışmaları değerlendirilerek “ilerleme raporu” adı altında yayınlanmaktadır. Türkiye hakkında 2001 ve 2002 yıllarında yayınlanan raporlarda, Türkiye’nin uyum çalışmalarının yeterli düzeyde olmadığı belirtilmiş, bunu takiben 2003 yılında yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanarak Türkiye’nin kısa ve orta vadedeki öncelikleri yeniden belirlenmiştir.²⁷⁸ Kısa vadedeki öncelikler arasında, AB müktesebatının iç hukuka aktarılması için bir program belirlenmesi, yatırımların finansmanına yönelik kaynaklarla ilgili bir plân belirlenmesi, çevresel etki değerlendirme direktifinin etkin biçimde uygulanması yer alırken, orta vadedeki öncelikler arasında, AB müktesebatının iç hukuka aktarımının tamamlanarak çevre korumanın sağlanabilmesi için kurumsal idari ve denetime yönelik kapasitenin güçlendirilmesiyle sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin tüm sektörel politikaların tanım ve uygulamalarına entegre edilmesi yer almaktadır. Revize edilmiş katılım ortaklığı belgesi doğrultusunda, Türkiye’nin izleyeceği program, 24.07.2003 tarih ve 25178 sayılı Resmî Gazete’de “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair

²⁷⁷ Jale Çokgezen, “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi**, Sayı 12, (2007), s.106.

²⁷⁸ Çokgezen, “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, s.106

Karar” adı altında yayınlanmış ve katılım ortaklığı belgesinde belirlenen kısa ve orta vadedeki hedeflerin gerçekleştirileceği taahhüt edilmiştir.²⁷⁹

2004 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, Türkiye'nin özellikle çevresel etki değerlendirmesi, iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi, binek otomobillerin karbondioksit emisyonlarıyla yakıt ekonomisi hakkında tüketicinin bilgilendirilmesi, atık yönetimi, bazı kimyasalların pazarlanması ve kullanılması gibi konularda yapılan mevzuat çalışmalarında ilerleme kaydettiği belirtilmiştir. Ayrıca, hava ve su kalitesiyle doğanın korunması, nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma konularında sınırlı gelişmeler kaydedilmiştir.²⁸⁰

2005 ve 2006 yıllarında hazırlanan ilerleme raporunda, atık yönetimi ve gürültü alanındaki müktesebat aktarımının yüksek olduğu ancak diğer alanlarda önemli bir ilerleme kaydedilemediği belirtilmiştir. 2007 yılı ilerleme raporunda ise merkezî düzeyde idari kapasitenin artırıldığı, atık yönetimi, gürültü, hava kalitesi ve kimyasallar konusundaki ilerlemenin sınırlı düzeyde kaldığı, endüstriyel kirlenme ve risk yönetiminde ise hiç ilerleme kaydedilmediği, müktesebat aktarımındaki genel düzeyin düşük olduğu belirtilmiştir. 2008 yılı ilerleme raporunda da bir önceki yılın raporunda belirtildiği gibi müktesebat aktarımının genel olarak düşük düzeyde kaldığı belirtilmiş ancak hava kalitesi ve merkezî düzeyde idarî kapasitenin güçlendirilmesi konularında ilerleme kaydedildiği, atıklar, su, doğa koruma ve kimyasallar alanında ise sınırlı düzeyde ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Ayrıca endüstriyel kirlilik, risk yönetimi ve genetiği değiştirilmiş organizmalar konusunda hiçbir ilerleme kaydedilmediği, çevresel etki analizlerinin yapılmasında ise gecikmeler yaşandığı belirtilmiştir.²⁸¹

2009 yılı ilerleme raporunun çevreyle ilgili bölümünün sonuç kısmında: “Türkiye, kimyasallar konusunda ve Kyoto Protokolünü imzalamak suretiyle yatay mevzuat konusunda ilerleme kaydetmiştir. Atıklar, hava kalitesi, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi ve kimyasallar konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, genel uyum seviyesi hâlâ yetersizdir. Türkiye, su kalitesi, doğa koruma ve GDO'lar konularında ilerleme kaydetmemiştir. ÇED prosedürlerinin tam olarak

²⁷⁹ Hasan Zuhuri Sarıkaya, “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları”, **Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi**, Sayı 1, (2004), s.7.

²⁸⁰ Çokgezen, “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, s.107-108

²⁸¹ Yavuz Bozkurt, **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü**, Bursa, Ekin, 2010, s.151-152.

oluşturulmaması, ÇED Direktifinin uygulanmasına yönelik ilave iyileştirmeleri engellemektedir”²⁸² denilerek müktesebat aktarımındaki ilerlemenin genel olarak düşük düzeyde olduğu belirtilmiştir.

2009 yılı, AB sürecinde “çevre faslı”nın açıldığı yıl olması nedeniyle önemlidir. İsveç Dönem Başkanlığı tarafından gönderilen davet mektubu ile Ülkemizden “Müzakere Pozisyon Belgesi” talep edilmiş ve 13 Kasım 2009 tarihinde, “Nihai Müzakere Pozisyon Belgesi” İsveç Dönem Başkanlığı’na gönderilmiştir. İsveç Dönem Başkanlığı’nda, 21 Aralık 2009 tarihinde, Belçika’nın Brüksel kentinde düzenlenen “Hükümetlerarası Katılım Konferansı”nda “Çevre Faslı”nın resmen müzakerelere açıldığı ilan edilmiştir.²⁸³

2010 yılı ilerleme raporunun çevreyle ilgili bölümünün sonuç kısmında: “Genel olarak, daha fazla uyum yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Çevre alanındaki hazırlıklar erken aşamadadır. Türkiye, yatay mevzuat, hava ve su kalitesi, endüstriyel kirlilik kimyasallar ve idari kapasite konularında sınırlı ilerleme kaydetmesine karşılık, atık yönetimi konusunda iyi düzeyde ilerleme sağlamıştır. Türkiye, iklim değişikliği konusunda çok sınırlı ilerleme kaydetmiş ve doğa koruması konusunda ilerleme kaydetmemiştir. Türkiye, bu alanda, farklı düzeydeki idari makamlar arasındaki çalışmalarını koordine etmek için gerekli mekanizmalar oluşturmak suretiyle idarî kapasite konusunda ilerleme kaydetmiştir. Çevre alanındaki yatırımların artırılması gerekmektedir.”²⁸⁴ denilerek, bir önceki yıla göre müktesebat aktarımının daha iyi düzeyde olduğu belirtilmiştir.

2.4.2.4. Bazı Mahkeme Kararlarında Çevre Hakkı

Çevrenin korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte, çevre konusu mahkeme kararlarına da girmiş, mahkemelerce, çevre hakkı ekseninde kararlar verilmeye başlamıştır.

²⁸² 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_rap_2009.pdf 2 Nisan 2011.

²⁸³ Avrupa Birliği Çevre Faslı Müzakere Süreci, <http://did.cevreorman.gov.tr/did/Files/AB%20%C3%87EVRE%20FASLI%20M%C3%9CZAKERE%20S%C3%9CREC%C4%B0.pdf> 2 Nisan 2011.

²⁸⁴ 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_rap_2009.pdf 2 Nisan 2011.

Danıştay 10. Dairesi, 28.04.1992 tarihinde verdiği 1990/2278-1672 sayılı kararında, “ekolojik dengenin olumsuz etkileneceği” gerekçesiyle, çevreden yana bir hüküm tesis etmiştir. Davanın konusu, Aliğa’da enerji tesisleri kurulması amacıyla, Bakanlar Kurulu tarafından alınan kamulaştırma kararının, Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile Çevre Kanununun ilgili maddelerine aykırılık teşkil ettiği temeline dayanmaktadır. Danıştay, “dava dosyası içeriği ve bilirkişi raporunun kesin sonuçlarından, Bakanlar Kurulu kararıyla öngörülen serbest bölgedeki enerji üretim faaliyetleriyle sınaî tesislerin işletmeye açılması halinde ekolojik dengenin olumsuz etkileneceği anlaşılmaktadır”²⁸⁵ gerekçesiyle, Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir. Bu karar, Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkı ile Çevre Kanununun ilgili maddelerinin karara esas alındığı ilk dava olması açısından önemlidir.²⁸⁶

Anayasa’nın 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkını esas alan bir başka karar da Anayasa Mahkemesi’nin 15.01.2009 tarihinde verdiği, 2006/99-9 sayılı karardır. Davanın konusu, 26.04.2006 tarihli 5491 sayılı “Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” un bazı maddelerinin, Anayasa’nın 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkına aykırı olduğu gerekçesiyle iptali istemine ilişkindir. İptali istenen 5491 sayılı kanunun 7.maddesiyle, Çevre Kanunu’nun 10. maddesi değiştirilerek, petrol, jeotermal kaynak ve maden arama faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirmesi kapsamı dışında tutulması hükmüne yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesi davaya ilişkin olarak verdiği kararda: “Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamı dışında tutulan arama faaliyetlerinin, biyolojik çeşitlilik üzerinde ya da doğada değişiklikler meydana getirebileceği, bu değişikliklerin uzun dönemli etkilerinin olabileceği, bu nedenle çevre için riskler taşıdığı açıktır. Bu açıdan kural kapsamındaki arama faaliyetinde, mevcut risklerin ortadan kaldırılabilmesi ve önlenmesi için Çevresel Etki Değerlendirmesi’nin öngörülmesi, Anayasa’nın 56. maddesinde Devlete verilen çevrenin korunması yükümlülüğünün bir gereğidir. Kuralla, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirmesi kapsamı dışında tutulması Anayasa’nın

²⁸⁵ Danıştay 10.Dairesi, 28.04.1992 Tarih, 1990/2278 E. 1992/1672 K. Sayılı Karar

²⁸⁶ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.303.

56. maddesine aykırıdır. Kuralın iptali gerekir.”²⁸⁷ denilmek suretiyle, söz konusu kanunun iptaline karar verilmiştir.

Çevresel değerlere vurgu yapması açısından önemli olan bir başka karar da, Ankara’da bulunan Güvenpark’la ilgili olan karardır. Davanın konusu, Ankara’da bulunan Güvenpark’ın otopark ve çarşı olarak düzenlenmesine ilişkin, Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi’nin 1986 yılında aldığı kararın iptali istemine ilişkindir. Ankara 6. İdare Mahkemesi tarafından görülen davada, mahkemece, imar plânı değişikliğinin kentin uzun dönemli plânlama stratejilerini ve Kızılay merkezinin yeşil alan gereksinimini dikkate almadığı, Güvenpark’ın estetiği, tarihi, sembolik ve ekolojik değerlerini yok edeceği için, bu işlemin uygulanmasının şehircilik ilkeleri, plânlama esasları ve kamu yararına aykırı olduğu belirtilerek, Büyükşehir Belediye Meclisi’nin kararı iptal edilmiş, verilen karar Danıştay tarafından da onanmıştır.²⁸⁸

Yargıtay’ın çevreyle ilgili kararları ise daha çok tazminat hukukunda karşımıza çıkmaktadır. Yargıtay, çevreyi kirletenlerin sebep oldukları zarardan, kusur koşulu aranmaksızın sorumlu olduklarını bir çok kararında belirtmiştir.²⁸⁹ Bu bağlamda, çevre hakkını esas alması açısından, Yargıtay tarafından verilen bir kararı belirtmekte fayda vardır. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi’nin 01.06.2004 tarihinde verdiği, 2003/14540-7006 sayılı karara ilişkin davanın konusu, 17Ağustos 1999 depreminde enkaz altında kalanlara yardım etmeye çalışan davacının, davalı fabrikaya ait depodan sızan kimyasal maddelerin etkisi altında kalması nedeniyle, davalıdan maddi ve manevi tazminat istemine ilişkindir. İlk derece mahkemesince verilen kararın, Yargıtay’da temyizen incelenmesi üzerine Yargıtay 4. Hukuk Dairesi: “...Çevre, insanı etkileyen dış koşulların bütünüdür. Her canlı varlık, hatta cansız varlıklar da, çevredeki fiziksel ve kimyasal ortama göre biçimlenirler, sağlıklı ya da sağlıksız olurlar. Bunun içindir ki, Stockholm Konferansında; "insan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir" ilkesi kabul edilmiştir. Bu bildirin bağlayıcılığı olmasa da, önemli bir belge olarak gözönünde tutulması gereklidir. Çünkü bütün insanlar, özellikle doğanın sağladığı olanaklardan yararlanma hakkına

²⁸⁷ Anayasa Mahkemesi, 15.01.2009 Tarih, 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı Karar

²⁸⁸ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.299.

²⁸⁹ Rafet Erim, **İnsan Çevre Toplum**, “Türkiye’de Yasama Yürütme ve Yargı’nın Çevre Yaklaşımları” Ankara, İmge, 1997 s.391-392.

sahiptir. Bu bir çevre hakkıdır. Bu hakkın varlığı için, mutlaka bir yasal düzenlemenin varlığı bir koşul olarak düşünülmemelidir. İnsanın varoluşu ile, doğada var olan çevre hakkı da varlık kazanmaktadır. Çevre hakkının varlığı, insan haklarının temelini oluşturur. İnsanın değerine, onuruna ve gelişmesine engel teşkil etmeyecek bir çevrede yaşaması, yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Böyle bir olumsuzluğun, kişinin ruhsal fiziki ve bedensel bütünlüğünü bozacağı doğaldır. Bu hak, salt insanlar için değil, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar için gereklidir. Bu tanımdan, doğanın da bizatihi kendi hakkı olduğu, kendini yaşatma ve koruma hakkı bulunduğu kabul edilmek gerekir...Çevre Kanununun 28. maddesi, çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu oldukları kuralını getirdikten sonra, kirletenin meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğunun saklı olduğunu düzenleme altına almıştır...Deprem sonrası oluşan çevresel kirlenmeden kaçmak için uzaklaşan ve doğal ortamda barınma-beslenme-koruma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan birinin deprem nedeniyle zarar gören (örneğin evi yıkılan) bir depremededen ayrı ve farklı bir sıkıntı ile karşı karşıya kaldığı açıktır. Bu nedenle davacının temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve depremedelerden farklı olarak bazı maddi harcamalar yapması yaşamın gereğidir...Yukarıdan beri açıklandığı üzere davacının meydana gelen deprem felaketinden ayrı olarak, gaz sızıntısından dolayı, sıkıntı, tedirginlik, güvensizlik ve sağlık sorunları yaşadığı, çevredeki tüm canlıların gazdan ölmesi sonucu, yapılan uyarıyı gözeterek, bölgeyi terk etmek zorunda kaldığı, yakınlarının yardımına koşamamanın sıkıntı ve tedirginliğini yaşadığı, bu haliyle, fiziki ve sosyal kişilik değerlerinin zarar gördüğü, bununda manevi tazminatı gerekli kıldığı sonucuna varılmalıdır...Şu durum karşısında davalı şirketin maddi ve manevi tazminatlarla sorumluluğuna karar verilmesi gerekirken, yerel mahkemece bu dava bölümlerinin reddedilmesi bozmayı gerektirmiştir.”²⁹⁰ demek suretiyle, çevre hakkı ekseninde bir karar vermiştir.

²⁹⁰ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 01.06.2004 Tarih 2003/14540 E. 2004/7006 K.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKINI SAĞLAMADA VE ÇEVRE SORUNLARINI ÖNLEMEDE KURUMSAL BİR YAPI OLARAK ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ VE HUKUKİ YÖNÜ

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kavramının anlamını ve hangi amaca yönelik olduğunu daha iyi anlamak açısından, “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramına kısaca değinmekte fayda vardır.

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir Kalkınma, günümüz çevre koruma politikalarının temel kavramı olup,²⁹¹ ilk kez 1987 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda: “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak” şeklinde tanımlanmıştır.²⁹² Sürdürülebilir Kalkınma Kavramını daha geniş bir ifadeyle tanımlamak gerekirse: “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü”²⁹³ şeklinde tanımlamak da mümkündür.

Sanayileşmeyle birlikte artan fosil yakıt kullanımının, atmosferdeki flor, klor ve karbon miktarını artırmasıyla ortaya çıkan iklim değişikliği, hızlı kentleşmenin ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı çevre sorunları sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkmasında etkili olan başlıca sebeplerdir.²⁹⁴

Sürdürülebilir Kalkınma kavramının ana teması, çevrenin korunması ile kalkınma kavramlarının birbirleriyle çatışmadığı, aksine birbirlerini tamamladığı

²⁹¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.173.

²⁹² Hülya Demir, “İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma”, <http://kongreikt.ege.edu.tr/cd/pdf/36.pdf>, 26 Aralık 2010

²⁹³ Ayşegül Mengi-Nesrin Algan, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme**, Ankara, Siyasal, 2003, s.1.

²⁹⁴ Selim Kılıç, “Yeni Toplumsal Ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, (2006), s.88-91.

düşüncesidir. Sürdürülebilir Kalkınma, çevrenin korunması ile kalkınmanın bir denge içinde sürdürülmesi, çevre için kalkınmadan, kalkınma için de çevreden ödün verilmemesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır.²⁹⁵ Sürdürülebilir kalkınma, sıfır büyümeyi öngören yaklaşımlarla, salt kalkınmayı öngören yaklaşımlar arasında yer alan, dengeli bir yaklaşım tarzıdır.²⁹⁶

Kalkınma ve çevre korumanın uyum içinde sürdürülmesi için uygulanması gereken politikaları şu şekilde özetlemek mümkündür: “Büyümenin canlandırılması ve kalitesinin değiştirilmesi, temel ihtiyaçların karşılanması, sürdürülebilir bir nüfus düzeyinin garanti altına alınması, teknolojinin yeniden yönlendirilmesi ve riski yönetmek, karar vermede çevre ve ekonomiyi birleştirmek, kalkınmanın daha katılımcı yapılması, uluslar arası ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, toplumların eğitilerek bilinçlendirilmesi”²⁹⁷

Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla birlikte zikredilebilecek başlıca fikirler, doğal sermayenin tüketilmemesi, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarının karşılayabilme imkanlarının ellerinden alınmaması ve ekonomi ile ekosistem arasındaki dengenin korunmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma doğal kaynakların tüketilmeden kullanılmasına bağlıdır. Bunun için; ormanlar, toprak ve balık stokları gibi canlı doğal kaynakların tükenmelerini önleyecek bir şekilde, madenlerin yeniden kullanılmasına imkan sağlayacak bir şekilde kullanılmaları, enerjinin ise güneş enerjisi gibi tükenmeyecek kaynaklardan yararlanmak suretiyle üretilmesi gerekmektedir.²⁹⁸

Kaynakların adil paylaşımı ve fırsat eşitliğinin sağlanması, bireysel ve toplumsal gereksinimleri etkin bir biçimde karşılayarak bugünkü ve gelecek kuşakların genel yararını gözetilen bir ekonomi anlayışının tesis edilmesi, doğal yaşam temellerinin uzun süreli olarak güvenceye alınması, ortaya çıkan ekolojik zararların ortadan kaldırılması, doğanın kendi dinamik çeşitliliği içinde korunması ve kaynak tüketiminin denetlenmesi, sürdürülebilir kalkınma kavramının başlıca hedefleridir.²⁹⁹

²⁹⁵ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.175-176.

²⁹⁶ Keleş- Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.103.

²⁹⁷ Fatih Yücel, “Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 11, (2003), s.111.

²⁹⁸ Mine Kışlalıoğlu-Fikret Berkes, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, İstanbul, Remzi, 2003, s.325.

²⁹⁹ Mengi-Algan, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme**, s. 7-10.

3.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi Kavramı

3.2.1. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Tanımı

ÇED, ekonomik alanlardaki yatırım, plân ve projelerin çevre üzerinde yaratacağı tüm etkilerin nesnel olarak araştırılıp, gerekli önlemlerin saptanması ve alternatiflerin belirlenerek, söz konusu yatırım plân ve projenin kabul edilebilir olup olmadığına ilişkin kesin sonucun tespit edilmesidir.³⁰⁰ Daha açık bir ifadeyle ÇED; değişik programların, projelerin, faaliyet ve uygulamaların biyolojik çevreye ve insan sağlığına etkilerini önceden belirlemeyi amaçlayan işlemdir.³⁰¹ Tanımı biraz daha genişletmek gerekirse ÇED: “Çevreyi doğrudan ya da dolaylı olarak, olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bir faaliyetin, bu etkilerinin, bu faaliyetle ilgili yatırıma başlanmadan önce, henüz karar verilme aşamasında iken irdelenmesi ve bu faaliyetin yapabileceği olumsuz etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alternatif çözümlerin belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir”³⁰²

Tanımın daha iyi anlaşılması açısından, tanımın kapsadığı unsurlara ayrıca değinmekte fayda vardır. Bu unsurlardan ilki çevresel etki değerlendirmesinde “geniş kapsamlılık” tır. Geniş kapsamlı ÇED, “stratejik ÇED” olarak da adlandırılmaktadır. Ülkenin ekonomi politikalarının da ÇED sürecine dahil edilmesi anlamına gelen stratejik ÇED, tüm politika, plân, program ve projelerde çevresel etkilerin dikkate alınması demektir.³⁰³ Politika kavramından kastedilen, belli bir alanda, uzun vadede gerçekleştirilmesi düşünülen faaliyetlerdeki genel ilke ve hedeflerdir. Sırasına göre, plân, program ve proje ise, bu faaliyetlerin giderek daha kısa vadelerde ve daha somut şekillerde ele alındığı yol haritalarıdır. “Çevre hukukunda esas alınan bütünsel yaklaşımın ve buna bağlı olarak sürdürülebilir kalkınmanın tam olarak gerçekleştirilebilmesi için kapsayıcı ÇED’e gereksinim vardır. Çünkü burada, sınırlı bir çerçevede spesifik noktaların belirlenmesinin ağır bastığı proje düzeyindeki

³⁰⁰ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.106.

³⁰¹ Günay Kocasoy, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İstanbul, Katı Atık Türk Millî Komitesi Yayını, 1994, s.4.

³⁰² **Ormancılık Kesiminde Çevresel Etki Değerlendirme**, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi, 1992, s.10.

³⁰³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.107.

değerlendirmelerde ele alınmayan, bazı genel noktaların bütünsel çerçevede uzun vade ve gelecek kuşaklar da dikkate alınarak sosyal ve ekonomik faktörlerle birlikte daha geniş çapta analizi yapılabilmektedir.”³⁰⁴

ÇED tanımında yer alan diğer unsurlar ise, “önleme”, “alternatif belirleme”, “kesin sonuca varma”, “süreç olma” ve “teknik araç olma” unsurlarıdır. Önleme unsuru, çevre kirliliğinin ortaya çıkmasını önleyici tedbirler alınması, alternatif belirleme unsuru, ÇED sürecine konu olan faaliyetin, çevreye verebileceği olası tüm etkilerin belirlenerek, çevreye en uygun alternatifin belirlenmesi, kesin sonuca varma unsuru, ÇED sürecine konu olan faaliyetin çevreye etkisi konusunda, olumlu ya da olumsuz şeklinde kesin bir sonucun belirlenmesi, süreç olma unsuru, ÇED raporunun belli aşamalardan geçerek ortaya çıkması ve ortaya çıkan raporun da denetlenmesinin belli bir süreç şeklinde işlemesi, teknik araç olma unsuru ise, ÇED raporunun teknik olanaklarla hazırlanıp, alınması gereken önlemlerin de yine teknolojik araçlarla belirlenmesi anlamına gelmektedir.³⁰⁵

3.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Doğuşu ve Gelişim Süreci

ÇED kavramı ilk olarak ABD’de ortaya çıkmıştır. İlk zamanlarda endüstriyel faaliyetlerin çevreye en az zarar verecek şekilde gerçekleştirilmesine yönelik bir dizi uygulamadan ibaretken, 1969 yılında ABD’de kabul edilen, türkçesi “Ulusal Çevre Politikası Yasası” olan, “National Environmental Policy Act” (NEPA) ile yasal bir düzenlemeye kavuşmuştur. NEPA’nın kabul edilmesinde, Rachel Carson tarafından yazılan “Silent Spring” (Sessiz Bahar) isimli kitapla başlayan çevreci akımın büyük etkisi olmuştur.³⁰⁶ NEPA’nın yürürlüğe girmesi bir çok ülke için başlangıç olmuş, çeşitli Avrupa ülkelerinde de çevre sorunlarıyla ilgili örgütlenme ve yasal düzenlemelere gidilmiştir.³⁰⁷

ABD’den sonra, ÇED kavramının ortaya çıktığı ikinci ülke Kanada olmuştur. 1972 yılında Federal Hükümet’in aldığı bir kararla, bütün federal projelerin potansiyel olarak çevreyi kirlileme riski taşıdığı ve bu nedenle izlenilmesi gerektiği

³⁰⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.479.

³⁰⁵ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.108-110.

³⁰⁶ Nuri Yiğit, **Çevresel Etki Değerlendirme**, Ankara, Kılavuz, 2002, s. 1-2.

³⁰⁷ Atilla Gül-Hakan Ceylan, “Çevresel Etki Değerlendirme Uygulamaları ve Isparta Yöresi Örneğinde İrdelenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, (2002), s.95.

sonucuna varılmıştır. Bu kararı takiben 1973 yılında, türkçesi “Çevre Değerlendirme ve Denetleme Yöntemleri” olan, “Environmental Assessment and Review Process” (EARP) isimli bir doküman yayınlanmış ve ilerleyen yıllarda ÇED’i geliştirici yeni düzenlemeler yapılmıştır.³⁰⁸

ÇED’in Birleşmiş Milletler Teşkilatının gündemine girmesi ise, 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen çevre konferansından sonra, Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan, türkçesi “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” olan “United Nations Environmental Program” (NEPA) ile olmuştur. Bu program sayesinde çevre konusunda dünyada yürütülen çalışmaların koordinasyonu yapılmakta ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir. ÇED konusu, kurulduğu zamandan beri UNEP’in en çok önem verdiği konulardan birisi olmuştur. UNEP bu konuda, ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi engellemeden, çevre sorunlarına çözüm getirecek pratik yaklaşımların oluşturulması esasını benimsemektedir.³⁰⁹

Avrupa Birliği’nin ÇED konusundaki yaklaşımı, 1985 yılında yayınlanan ÇED Direktifine kadar, konunun çeşitli ortamlarda dile getirilmesi ve bazı metinlerde konuya değinilmesinden ibaret kalmıştır. Bu bağlamda konuya değinen ilk metin, 1972 yılında düzenlenen Paris Zirvesi’ne ilişkin metindir. Bu gelişmeyi, birincisi 1973 yılında, ikincisi 1977 yılında, üçüncüsü ise 1983 yılında yayınlanan çevre eylem programları takip etmiştir. Ayrıca Avrupa Çevre Bürosu ve Avrupa Çevre Hukuku Konseyi gibi kuruluşlarca düzenlenen seminerlerle, Avrupa Komisyonu’nun bir yandan uzmanlara hazırlattığı raporlar, bir yandan uzmanlarla yaptığı toplantı ve düzenlediği sempozyumlarla, ÇED konusu çeşitli yönleriyle tartışılmış, bu çalışmaların sonucunda 1980 yılında direktifin taslağı hazırlanabilmiştir. Söz konusu direktif 1985 yılında “Bazı Kamusal ve Özel Projelerin Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi Hakkında Konsey Direktifi” adı altında yürürlüğe girmiştir.³¹⁰

3.2.3. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Amacı ve İlkeleri

ÇED’in amacı, ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın, çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, plânlanan bir faaliyetin çevre

³⁰⁸ Yiğit, **Çevresel Etki Değerlendirme**, s.4.

³⁰⁹ Yiğit, **Çevresel Etki Değerlendirme**, s.5-6.

³¹⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.471.

ve sağlık üzerinde yol açabileceği tüm olumsuz etkilerin önceden tespit edilip,³¹¹ çevre kirliliğinin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, herhangi bir ekonomik faaliyetin çevresel etkilerinin kabul edilebilir bir sınıra çekilmesi, kabul edilebilir bir sınıra çekme imkanı bulunmuyorsa söz konusu faaliyetin engellenmesi ÇED'in nihaî hedefidir.³¹²

ÇED'in söz konusu amaç doğrultusunda başlıca ilkelerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Gerçekleştirilmesi plânlanan faaliyetin çevreye etkileri belirlenirken, öngörücü bir şekilde olası risklerin ve alternatiflerin tespit edilmesi, söz konusu faaliyetin çevreye vereceği olası zararların önlenmesi, ülke koşulları da göz önüne alınarak, çevre ve ekonomi arasında bir dengenin sağlanması, çevresel risklerin, hava, su, toprak, bitkiler ve hayvanlar arasında ayırım yapılmaksızın bir bütün olarak belirlenmesi, çevresel risklerin belirlenmesinde teknik araçlardan yararlanılması, ÇED raporunun hazırlanması sürecinde hem doğa bilimleri, hem de sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden yararlanılması ve ÇED'in her aşamasında halka bilgi alma ve görüş bildirme imkanı tanınması.³¹³

3.2.4. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Kapsadığı Konular

Çevresel etki değerlendirmesi, iklim, bitki ve hayvan popülasyonları, toprak erozyonu su ve hava ortamlarının kirlenmesi, toplum sağlığı, kentleşme ve istihdam gibi, insanın fizikî, biyolojik, sosyal ve ekonomik çevresinin birbirinden çok farklı bileşenlerini kapsamına alarak, plânlanan bir ekonomik faaliyetin çevre üzerinde doğuracağı etkileri inceler.³¹⁴

3.2.5. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Uygulama Alanı

ÇED'in hangi alanlarda uygulanacağı konusunda dünyada iki ayrı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ÇED'in bütün politika, plân, program ve projelerde uygulanmasını öngören yaklaşım, diğerisi ise sadece projelerde uygulanmasını

³¹¹ Durmuş Ali Bal, **Çevre Bilimi**, "Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar", Ankara, Anı, 2007, s.204

³¹² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.110.

³¹³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.110-114.

³¹⁴ Orhan Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı, 1996, s.18.

öngören yaklaşımdır. ÇED'in uygulama alanının daha iyi anlaşılması için öncelikle, politika, plân, program ve projenin ne anlama geldiğini açıklamakta fayda vardır. Politika, belli bir amaca ulaşmak için, geniş bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmesi düşünülen faaliyetlere yönelik, genel ilke ve hedeflerdir. Plân, politika doğrultusunda belirlenen hedeflerin, daha belirli bir zamana bağlanmış halidir. Program, plânda belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için hazırlanmış olan projeler dizisidir. Proje ise, programlarda belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi düşünülen, somut, sınırlı ve belirgin bir vadeye bağlanmış yatırım faaliyetleridir.³¹⁵

ÇED'in uygulama alanı başlangıçta proje düzeyinde iken, zamanla politika, plan ve programlarda da uygulanması gerektiğinin benimsenmeye başlamasıyla “stratejik ÇED” kavramı doğmuştur. Çevresel etki değerlendirmesinin, proje düzeyindeki faaliyetlerle sınırlı kalması halinde, yalnızca ilgili faaliyetin çevreye etkileri belirlenebilirken, stratejik ÇED'in uygulanması halinde, ülkeyi bütün olarak ilgilendiren sektörel uygulama politikalarının çevresel etkilerinin tespit edilmesiyle, olası çevre sorunlarına karşı önlemlerin alınması ve alternatiflerin belirlenmesi mümkün olabilecek, böylece çevrenin hem bütüncül olarak koruması hem de ekonomi ve çevre arasında sürekli bir dengenin kurulması sağlanabilecektir. Dünya genelindeki uygulamalara ve yasal düzenlemelere baktığımızda, ÇED'in daha çok proje düzeyinde kaldığı, stratejik ÇED'i uygulayan ülkelerin ise sınırlı olduğu görülecektir. Örneğin, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da ÇED uygulaması stratejik ÇED düzeyinde iken, Hollanda'da sınırlı düzeyde stratejik ÇED, Fransa'da ise bazı faaliyetler için program düzeyinde ÇED uygulaması benimsenmiştir.³¹⁶

3.2.6. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Aşamaları

ÇED raporunun hazırlanması için yapılacak çalışmanın, “sistemantik”, “objektif” ve “disiplinlerarası” bir çalışma olması gerekmektedir. Çalışmanın sistemantik olması demek, plânlanan faaliyetin çevre üzerindeki fizikî, biyolojik,

³¹⁵ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.479.

³¹⁶ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.115-116.

kültürel ve sosyo-ekonomik etkilerinin belirlenebilmesine imkan sağlayacak nitelikte olması demektir. Çalışmanın objektif olması, subjektif eğilimleri yansıtmaması, iki ayrı grubun birbirinden bağımsız olarak, birbirine yakın, kıyaslanabilir ve yinelenebilir sonuçlar elde edebilmesi anlamına gelmekte, disiplinler arası bir çalışma olması ise, konunun çok yönlü ve eksiksiz bir şekilde araştırılması demektir.³¹⁷

ÇED'in teknik bir süreç olması, doğal olarak belli aşamalardan geçmesini gerektirmektedir. "Ön İnceleme", "Kapsam Belirleme", "Rapor Hazırlama", "Rapor İnceleme", "Karar Verme" ve "Denetleme" bölümlerinden oluşan bu aşamalar, her ne kadar bütün ülkelerde aynı başlıklar altında olmasa da, kapsam ve içerik itibarıyla hemen hemen benzer şekilde sıralanmaktadır.³¹⁸

3.2.6.1. Ön İnceleme Aşaması

Eleme aşaması veya ilk inceleme aşaması da denilen bu aşamada, belli bir proje için ÇED raporu hazırlanmasına gerek olup olmadığı belirlenmektedir. Bu belirlemenin yapılabilmesi ise, projenin çevresel etkilerinin "önem" inin belirlenmesine bağlıdır.³¹⁹ Çevresel etkinin önemli olması kavramı ilk defa ABD'deki Ulusal Çevre Politikası Yasası (NEPA) ile kabul edilmiş, bu kavramın açılımı ise ilgili yönetmelikte, "içerik" ve "şiddet" kavramlarıyla yapılmış, yine aynı yönetmelikte, "içerik" ve "şiddet" in nasıl ölçüleceği gösterilmiştir.³²⁰ Söz konusu yönetmeliğin, 1508.27 numaralı maddesinde bu kavramlarla ilgili olarak:

"-Önemli- kelimesinin NEPA'da kullanılan şekli, içerik ve şiddet kelimelerinin birlikte değerlendirilmesini gerektirir:

-İçerik-: Bunun anlamı bir olayın önemliliği, toplumun tümü (insan, millet), etkilenen bölge, etkilenen menfaatler ve çevre gibi bazı şartların birlikte analiz edilmesini gerektirir. Önemlilik planlanan olayın kurgusuna göre değişir. Örneğin,

³¹⁷ Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.23.

³¹⁸ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.118.

³¹⁹ Abdurrahman Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Ankara, İmaj, 2007, s.163-164.

³²⁰ Ayşe Öznur Özer, **Çevresel Etki Değerlendirmesine Giriş, Nedir, Nasıl Uygulanmalıdır**, Ankara, TMMOB Şehir Plâncıları Odası, 1996, s.16.

bir bölgeye özgü olayda, önemlilik tüm dünya yerine bölge üzerindeki etkilere bağlı olacaktır. Uzun ve kısa vadeli etkilerin her ikisi de bu duruma uyar.

-Şiddet-: Etkinin gücünü ifade eder³²¹ şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Proje sahibinin ilgili idari birime başvurmasıyla başlayan ön inceleme aşamasıyla, çevre üzerinde önemsiz etkisi veya çok az etkisi olması muhtemel projeler elenerek değerlendirme dışı bırakılmaktadır.³²²

Ön inceleme aşamasında hangi projelerin ÇED kapsamında değerlendirilmeye alınacağı konusunda dünyada üç ayrı yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, her proje için ayrı ayrı değerlendirme öngören yaklaşım, ikincisi, ÇED uygulanacak projelerin genel özelliklerinin belirlenip her bir proje için bu özelliklerin ölçü alındığı yaklaşım, son yaklaşım ise en çok uygulanan ve en pratik olan, ÇED'e tabi projeleri liste halinde belirleyen yaklaşımdır.³²³

3.2.6.2. Kapsam Belirleme Aşaması

Bu aşama, ÇED çalışmasının sınırlarının belirlendiği aşamadır. Sınırların belirlenmesi, çalışmanın makul bir süre içinde ve makul bir bütçeyle bitirilmesine katkı sağlar.³²⁴ Çalışmanın sınırlarının belirlenmesi, faaliyetin olası etkilerinin belirlenip, zaman ve yer olarak çerçevesinin çizilmesi demektir.³²⁵

Bu aşamada faaliyetin zaman içinde neden olabileceği çevresel-ekolojik etkiler ve bu etkilerin bölgesel sınırları saptanır. Kapsam çalışmasında faaliyetin olası etkileri bir liste halinde belirlendikten sonra, etkinin boyutu, alanı, niteliği ve çevresel duyarlılığın belirlenmesi gerekmektedir. Etkinin boyutu, plânlanan faaliyetin boyutuyla orantılı olarak, faaliyetin çevreye vereceği zararın büyüklüğünü, etkinin alanı, faaliyetin etkilerinin bölgesel sınırlarını, etkinin niteliği ise faaliyetin çevrenin kullanım amacına yapacağı etkiyi ifade eder. Çevresel duyarlılığın belirlenmesi ise, faaliyetin etkilerinin belirlenmesinde, faaliyetin gerçekleştirileceği bölgenin özel durumunun dikkate alınması demektir. Yani bir faaliyetin, her hangi

³²¹ <http://ceq.hss.doe.gov/nepa/regs/ceq/1508.htm> 8 Ocak 2011

³²² Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s.164-165.

³²³ Özer, *Çevresel Etki Değerlendirmesine Giriş, Nedir, Nasıl Uygulanmalıdır*, s.16-17.

³²⁴ Uslu, *Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s.32.

³²⁵ Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s.168.

bir bölgedeki çevresel etkileri ile özel koruma bölgesi olarak ilan edilen bir yerdeki etkilerinin birbirlerinden ayrı tutularak belirlenmesi demektir.³²⁶

3.2.6.3. Rapor Hazırlama Aşaması

ÇED raporunun en önemli aşaması rapor hazırlama aşamasıdır. Herhangi bir faaliyetin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi, alternatiflerin gösterilmesi ve alınacak önlemlerin belirlenmesi, ÇED raporunun iyi hazırlanmasına bağlıdır. ÇED raporunun hazırlanma aşamasıyla ilgili olarak, bütün ülkelerde ortak kabul görmüş bir usûl bulunmamaktadır. Ancak bütün ülkelerde ve özellikle Avrupa Birliği ÇED Direktifinde benimsenen genel ilkeler ışığında bir değerlendirme yapmak gerekirse, rapor hazırlama aşamasında iki hususu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, rapor içeriğinin belirlenmesi, ikincisi ise raporu hazırlamakla yükümlü olanların ve sorumluluklarının belirlenmesidir.³²⁷

3.2.6.3.1. Raporun İçeriğinin Belirlenmesi

Rapor içeriğinde, projenin tanımı, amacı, büyüklüğü, gerçekleştirileceği yerin konumu ve çevresel özellikleri, önemli çevresel etkilerle bunlara karşı alınacak önlemler ve teknik olmayan özet yer alır.³²⁸

Projenin tanımlanması ve amacının belirtilmesiyle, projeye konu yatırımın tanımı yapılarak, böyle bir projeye ihtiyaç duyulma sebebi açıklanmış, projenin uygulanacağı yerin konumunun belirtilmesiyle, faaliyetin yapılacağı yerin nâzım imar plânlarına uygun olup olmadığı, yakınlarında herhangi bir sanayi tesisi veya yerleşim alanı bulunup bulunmadığı, yerin jeolojik ve coğrafi yapısının özellikleri belirlenmiş olacaktır. Projenin gerçekleştirileceği yerin çevresel özelliklerinin belirlenmesiyle, etki altında kalacak çevrenin, nüfus yapısı, fauna ve florası, jeolojik ve hidrojeolojik özellikleri, doğal afet durumu, toprak, su, hava ve iklimsel faktörleri, mülkiyet durumu, mimari ve arkeolojik özellikleri ve arazi kullanım durumu belirtilerek, faaliyetin bu faktörler ve duyarlı yöreler üzerindeki etkileri belirlenmiş

³²⁶ Ali Yılmaz, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008, s.40-41.

³²⁷ Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.172.

³²⁸ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.498.

olacaktır. Projenin önemli çevresel etkileri ve bunlara karşı alınacak önlemler belirlenirken, sadece mevcut proje için değil, belirlenen alternatif projeler için de önlemler belirlenmelidir. Çevresel etkiler belirlenirken, faaliyetin, doğrudan-dolaylı, kısa-orta-uzun vadeli, bireysel-kümülatif-bağlantılı, küçük-büyük, negatif-pozitif, sürekli-geçici, statik-dinamik, yavaş-hızlı, giderilebilir-kalıcı gibi tüm etkileri belirlenmelidir. Raporun, okuyan herkes tarafından anlaşılabilmesi için, teknik olmayan bir özetinin hazırlanması gerekmektedir. Bu şekilde faaliyetin çevresel etkileri ile alınması gereken önlemler daha iyi anlaşılacak olacaktır.³²⁹

Rapor içeriğinin belirlenmesinde önemli bir husus da, halkın katılımının sağlanmasıdır. Bir projenin gerçekleştirilmesi için yapılacak faaliyetlerden en çok etkilenecek olanlar, faaliyetin yapıldığı bölgede yaşayan halk olduğu için, projenin halka tanıtılması, amaçlarının ve çevresel etkilerinin anlatılması son derece önemlidir.³³⁰ Bu sayede, projeye ilgili raporun hazırlanmasında yalnızca sayısal ve teknik verilerden değil, halkın da görüşünden yararlanılmış olur.³³¹

3.2.6.3.2. Raporu Hazırlamakla Sorumlu Olanlar ve Yükümlülükleri

ÇED raporunu hazırlamakla sorumlu olanlar ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, genel uygulamaya bakılarak bir sınıflandırma yapmak gerekirse, iki yaklaşım olduğu göze çarpar. Bunlardan ilkinde, projeye onay verecek olan idari birim aynı zamanda rapor hazırlamakla sorumlu olan birim olup, ABD’de uygulanan sistem bu şekildedir. İkinci yaklaşımda ise, rapor hazırlamakla sorumlu olan proje sahibinin kendisidir. Gerek Avrupa Birliği ÇED Direktifinde kabul edilen, gerek Türkiye’de uygulanan sistem bu şekildedir.³³²

Raporu hazırlanırken dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan biri, raporun anlaşılır bir dille yazılması ve teknik ayrıntılar içinde boğulmamasıdır. Rapor onay merciiine sunulurken, incelenen projenin çevresel etkilerinin neler olacağı, çeşitli alternatiflerin yarar ve zararları ile alınması gerekli önlemler düzenli

³²⁹ Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s. 173-185.

³³⁰ Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s. 184.

³³¹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s. 500.

³³² Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s. 187.

bir şekilde sunulmalı, kullanılan ölçüler, değer yargıları ve varsayımlar belirtilmeli, sonuçlar mümkün olduğu ölçüde grafik, şekil ve çizelgelerle anlatılmalıdır.³³³

3.2.6.4. Rapor İnceleme Aşaması

Raporun incelenmesi süreci, hazırlanan taslak ÇED raporunun, mevzuatta belirlenen yetkili resmî kuruluşa verilmesiyle başlar. Bu aşamada, ÇED raporunun kapsadığı konuların doğru ve eksiksiz olarak ele alınıp alınmadığı incelenir.³³⁴

Raporun sunulduğu resmî birimler, raporun incelenmesinde, ya kendilerince kurulan organlardan ya da konusunda uzman kişi ve kurumlardan yararlanmaktadırlar. Çeşitli ülkelerin rapor inceleme konusundaki uygulamalarına baktığımızda, Hollanda ve Kanada'da ÇED Komisyonu veya ÇED Komiseri gibi uzmanlaşmış kişi veya kurumlardan yararlanıldığı, ABD ve Belçika'nın da aralarında bulunduğu bazı ülkelerde çevre korumayla görevli birimlerden yararlanıldığı, Türkiye, Fransa, İngiltere ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde ise Çevre Bakanlıkları tarafından ÇED raporlarının incelendiği görülmektedir.³³⁵

İnceleme, ÇED raporu hazırlanmasındaki amacın yerine getirilip getirilmediği ile raporun ilgili mevzuata uygun olup olmadığının belirlenmesini sağlar. Bu bağlamda, raporun eğer varsa bir genel formata uygun hazırlanıp hazırlanmadığı, çevresel etkilerin bütün yönleriyle saptanıp saptanmadığı, kullanılan yöntemlerin bilimselliği ve güvenilirliği, alternatiflerin belirlenmesinde nesnellik kriterine uyulup uyulmadığı ve olası çevresel riskleri engellemek için bütün önlemlerin belirtilip belirtilmediği incelenir.³³⁶

3.2.6.5. Karar Aşaması

ÇED raporunun hazırlanıp ilgili resmî kuruma verilmesinin ardından, ilgili kurumca, ÇED raporu hazırlanan faaliyetin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğine karar verilir.³³⁷

³³³ Yılmaz, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.52-53.

³³⁴ Özer, **Çevresel Etki Değerlendirmesine Giriş, Nedir, Nasıl Uygulanmalıdır**, s. 49.

³³⁵ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s. 124.

³³⁶ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s. 124.

³³⁷ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s. 126.

Çeşitli ülkelerdeki ÇED uygulamalarının karar aşamasında, nihaî kararın genellikle rapora uygun şekilde olduğu görülmektedir. Ancak karar mercii tarafından, raporla birebir uyumlu bir karar verilmesi şart değildir. Raporla incelemeye konu faaliyetin zararlı veya zararsız olduğu şeklinde ikili bir ayrım yapılmadığı durumlarda, karar mercii tarafından farklı seçenekler doğrultusunda da karar verilebilir. Örneğin, faaliyetin çevresel etkileri konusunda ÇED raporunda belirtilen alternatifler dikkate alınarak, çevreye zararlı veya zararsız faaliyetler yerine, daha az zararlı veya daha az zararsız faaliyetlere onay vermek şeklinde bir karara da varılabilir. Genel politik mülahazalar ve sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle, politik karar mekanizmalarında kararlar her zaman “iyi” ile “kötü” arasında olmamaktadır. “İyi” ile “daha iyi” seçeneklerinden sadece “iyi” nin, “kötü” ile “daha az kötü” seçeneklerinden ise sadece “daha az kötü” nün seçilebilmesi mümkündür.³³⁸

ÇED raporu hakkında, karar merciiince her zaman onay veya red kararı verilmeyebilir. Raporun bazı konularda yeterli açıklıkta olmaması veya eksiklikler içermesi halinde, karar mercii söz konusu eksikliklerin giderilmesi için, raporu iade edebilir.³³⁹

3.2.6.6. Denetleme Aşaması

Karar aşamasında, ilgili projenin gerçekleştirilmesine onay verildikten sonra, son aşama olarak projenin denetlenmesi aşamasına geçilir. Bu aşamada, gerçekleştirilmesine izin verilen projenin, buna ilişkin kararda gösterilen önlemler ve program çerçevesinde yürütülüp yürütülmediği denetlenir. İlk olarak, karardan sonra belli bir süre içinde faaliyete başlanıp başlanmadığı denetlenir. Bu süre içinde faaliyete başlanılmaması, ÇED raporundaki değerlendirmelerin geçerliliğinin zayıfladığı ve yeniden yapılmasına gereksinim duyulduğu yolunda bir karine doğmasına yol açabilir. Faaliyetin belli süre içinde başladığının belirlenmesinden sonra, projenin hem inşaat, hem işletme, hem de sona erdirilme aşamasında ÇED

³³⁸ Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.49.

³³⁹ Yılmaz, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 54.

raporunda belirtilen çevresel etkilere yönelik önlemlerin alınıp alınmadığı denetlenir.³⁴⁰

Denetleme işlemlerinin nasıl yapılacağı ÇED raporunun metninde açıklanır. Raporun onaylanması aynı zamanda denetleme aşamasının nasıl olacağının da onaylanması demektir. ÇED raporunda anlatılan denetleme işlemleri kapsamında, önleneceği belirtilen çevresel etkilerin kontrolü amacıyla yapılacak ölçümlerin yeri zamanı ve şekli konularında düzenlemeler bulunmaktadır.³⁴¹

Projenin gerçekleştirilmesi sırasında, daha önceden öngörülemeyen bazı çevresel etkilerin ortaya çıkması halinde, bu etkilerin önlenmesi amacıyla yeni önlemler alınması, denetleme işlemlerinin önemli bir faydasıdır.³⁴²

3.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi Konusunda Dünya'daki Başlıca Düzenlemelere Genel Bakış

3.3.1. ABD

ABD'de 1969 yılında kabul edilen, türkçesi "Ulusal Çevre Politikası Yasası" olan, "National Environmental Policy Act" (NEPA), dünyada ÇED konusunu ele alan ilk hukuksal düzenlemedir.³⁴³ Yasanın ÇED raporunu düzenleyen 102/2-C maddesinde; tüm federal faaliyetlerin insanın çevre kalitesini önemli derecede etkilediği, bu nedenle, plânlanan bir faaliyetin çevresel etkisinin belirlenmesi, faaliyetin çevre üzerinde olumsuz etki doğurmasına izin verilmemesi, uygulanacak faaliyetin alternatiflerinin belirtilmesi, çevrenin sürdürülebilir şekilde kullanımı ve uygulanacak faaliyette hiç bir kaynağın geri dönüşümsüz ve onarılamaz bir şekilde kullanılmaması³⁴⁴ gerektiği hüküm altına alınmıştır.

NEPA, çevreyle ilgili diğer düzenlemelerin aksine, kısa, temel ve kapsamlı bir metindir. ABD'de, NEPA'nın uygulamaya aktarılmasında idari kurumlardan ziyade, mahkemelerce verilen kararlar daha etkili olmuştur. Yasayla, "Çevre Kalite Konseyi" adı altında bir idari birim kurulmuş, yasanın uygulamaya aktarılmasında bu

³⁴⁰ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.512.

³⁴¹ Özer, **Çevresel Etki Değerlendirmesine Giriş, Nedir, Nasıl Uygulanmalıdır**, s. 54.

³⁴² Turgut, **Çevre Hukuku**, s.512.

³⁴³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.128.

³⁴⁴ http://ceq.hss.doe.gov/laws_and_executive_orders/the_nepa_statute.html 11 Ocak 2011

birim görevli kılınmıştır. Konseyin görevi, ÇED sürecini yönetmekle görevli bulunan federal idari birimleri denetlemek ve çevresel değerlendirmelerin yeterliliği hakkında idari birimler arasında çıkan uyuşmazlıklarda hakemlik yapmaktır. ÇED sürecinde öne çıkan bir başka idari birim ise “Rehber Federal İdare” dir. Bunun görevi, ÇED sürecinde görevli olan diğer federal birimlere rehberlik etmektir. Bir projeye ilgili faaliyete başlanması için izin verme yetkisini elinde bulunduran bu idari birim, gerektiğinde projenin inşa aşamasına fiilen katılmakta veya bir program, plân ya da yasanın önerilmesinde en etkin konumda yer almaktadır.³⁴⁵

NEPA’ya göre, bir faaliyet hakkında ÇED raporu hazırlanması için öncelikle üç koşulun bir arada bulunması gerekmektedir. Buna göre; plânlanan faaliyetin federal bir faaliyet olması, faaliyetin hem finansal açıdan hem de kapsadığı alan açısından çok büyük bir faaliyet olması, faaliyetin insan çevresi üzerinde önemli bir etki doğurma ihtimalinin bulunması gerekmektedir.³⁴⁶ Federal faaliyet kavramı, Çevre Kalite Komisyonu tarafından 1978 yılında verilen bir kararda; politika, plân, program, proje, kural, usûl ve yasa önerileriyle belirlenen faaliyetlerin tamamını kapsayan faaliyet olarak tanımlanmış³⁴⁷, böylece ÇED’in sadece proje düzeyindeki faaliyetlerde değil daha geniş kapsamlı faaliyetlerde de uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

NEPA’da belirtilen bu üç unsurun bir arada bulunması halinde ÇED süreci başlatılır ve ilk aşama olarak Rehber Federal İdare tarafından faaliyetin sebep olacağı çevresel etkilerin “önemli” olup olmayacağı belirlenir. Faaliyetin çevresel etkilerinin önemli olacağına sonucuna varılırsa ÇED’in gerekli olduğuna karar verilerek diğer aşamalara geçilir. İkinci aşamada, faaliyetin kapsamı belirlenerek bir sonraki aşamaya geçilir. Üçüncü aşamada, faaliyetle ilgili hazırlanan ön taslak görüşlerini bildirmeleri için “Çevre Koruma İdaresi” ile, federal, eyalet ve yerel yönetimler düzeyindeki örgütlere gönderilir. Bu süreçler tamamlandıktan sonra federal idare tarafından nihaî bir ÇED raporu hazırlanarak faaliyete izin verilip verilmeyeceğine

³⁴⁵ Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 37-39.

³⁴⁶ Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 38.

³⁴⁷ Ahmet M. Güneş-L.L.Münster, “Çevre Hukuku Açısından Stratejik Çevresel Etki Değerlendirme”, <http://www.scribd.com/doc/43885694/Çevre-Hukuku> 11 Ocak 2011

karar verilir. Kararla birlikte uygulamaya konulan faaliyetin, ÇED raporu doğrultusunda denetlenmesi aşamasına geçilerek ÇED süreci tamamlanmış olur.³⁴⁸

3.3.2. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin ÇED konusundaki yaklaşımı, 1985 yılında yayınlanan ÇED Direktifine kadar, konunun çeşitli ortamlarda dile getirilmesi ve bazı metinlerde konuya değinilmesinden ibaret kalmıştır. Bu bağlamda konuya değinen ilk metin, 1972 yılında düzenlenen "Paris Zirvesi" nde kabul edilen metindir.³⁴⁹ "Paris Zirvesi"nde, o günkü adıyla Avrupa Topluluğu'nun çevre politikasındaki amacı, çevrenin ve insanın yaşam koşullarının kalitesinin yükseltilmesi olarak belirlenmiş ve bu amaçla çeşitli ilkeler kabul edilmiştir.³⁵⁰ Bu gelişmeyi, birincisi 1973 yılında, ikincisi 1977 yılında, üçüncüsü ise 1983 yılında yayınlanan çevre eylem programları takip etmiştir. Ayrıca Avrupa Çevre Bürosu ve Avrupa Çevre Hukuku Konseyi gibi kuruluşlarca düzenlenen seminerlerle, Avrupa Komisyonu'nun bir yandan uzmanlara hazırlattığı raporlar, bir yandan uzmanlarla yaptığı toplantı ve düzenlediği sempozyumlarla, ÇED konusu çeşitli yönleriyle tartışılmış, bu çalışmaların sonucunda 1980 yılında direktifin taslağı hazırlanabilmiştir. Söz konusu direktif 1985 yılında "Bazı Kamusal ve Özel Projelerin Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi Hakkında Konsey Direktifi" adı altında yürürlüğe girmiştir.³⁵¹

Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından kabul edilen 85/337 sayılı Direktif, çevre üzerinde önemli etkiler doğurma ihtimali olan, kamu kuruluşları veya özel sektör tarafından plânlanan faaliyetlerin çevreye etkilerinin değerlendirilmesi amacını taşımaktadır. Direktifin kabul edilmesindeki ana düşüncelerden biri de, çevreye zararlı faaliyetlerin, çevre üzerindeki olumsuz etkilerini gidermeye çalışmaktansa, zararlı çevresel etkileri olabilecek faaliyetleri baştan tespit ederek, etkilerin önlenmesi isteğidir. Bu amaç, direktifin önsözünde de belirtilerek, bütün teknik plânlama ve karar alma sürecinde mümkün olan en erken safhada çevre üzerindeki sonuçları hesaba katma ihtiyacı teyit edilmiştir. Direktifle, üzerinde

³⁴⁸ Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, s. 38-40.

³⁴⁹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s.471.

³⁵⁰ Bozkurt, *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü*, s.82.

³⁵¹ Turgut, *Çevre Hukuku*, s.471.

çevresel etki incelemesi yapılacak faktörler sırasıyla, insanlar, flora, fauna, toprak, su, hava, iklim, peyzaj, maddi varlıklar ve kültürel miras olarak belirlenmiştir.³⁵²

ÇED usûlüne ilişkin kuralların geliştirilmesi amacıyla 1997 yılında Avrupa Birliği'nin yeni ÇED Direktifi kabul edilmiştir. 97/11 sayılı bu direktifle, 85/337 sayılı direktifte sayılan çevre üzerinde muhtemel etkileri olabilecek projelerin listesi genişletilmiş, direktifin maddi ve usûli açılardan ıslahı sağlanmaya çalışılmıştır.³⁵³ 2001 yılına gelindiğinde ise, ÇED'in kapsamını daha da genişleten, yani ülkelerin plân ve programlarında yer alan faaliyetlerle ilgili olarak da ÇED'i zorunlu kılan, 2001/42/AT sayılı "Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönergesi" kabul edilmiştir. Bu yönergeyle, AB üyesi ülkelerin, ekonomik alanlardaki "plân" ve "program" larını belirlerken ÇED usulüne başvurmaları zorunlu hale getirilmiştir.³⁵⁴ 2003 yılında yürürlüğe giren, 2003/35 sayılı yeni ÇED Direktifi'nin getirdiği en önemli yenilik ise, ÇED sürecinde kamunun katılımını daha etkin hale getirmek yönünde hükümler tesis etmiş olmasıdır.³⁵⁵

Avrupa Birliği ÇED Direktifi, birliğe üye olan bütün ülkelerin kendi iç hukuklarında bağlayıcı niteliği olan bir düzenlemedir. Bu nedenle birliğe üye olan ülkelerin iç hukuklarında, bu direktifle çelişen hukuki düzenlemeler revize edilmiştir.³⁵⁶

3.4. Türkiye'de ÇED'in Gelişim Süreci ve Pozitif Hukuktaki Yeri

3.4.1. Doğuşu ve Gelişim Süreci

Türkiye'de çevre konusunun gerçek manada yasalarda yer almaya başlaması 1982 Anayasası'yla olmuştur. Anayasa'nın 56.maddesinin: "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir."

³⁵² Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 58-59.

³⁵³ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.66.

³⁵⁴ Suat Dervişoğlu, "AB Müktesebatına Uyum Sürecinde Çevresel Etki Değerlendirmesi", **Türk İdare Dergisi**, Sayı 467, 2010, s.124.

³⁵⁵ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.66.

³⁵⁶ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.71.

şeklindeki hükmü doğrultusunda hazırlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu, 11.08.1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁵⁷

Çevre Kanunu'nda, günümüzün çağdaş yaklaşımına uygun olarak, kirlenme sonrası temizleme yerine, kirlenmeden önce araştırma ve inceleme yaparak gerekli tedbirleri almak ve aldırma ilkesi benimsenmiştir.³⁵⁸ Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte ÇED kavramı da ilk defa pozitif hukuktaki yerini almış oldu. Kanunun ÇED'i düzenleyen 10. maddesinde: "gerçekleştirmeyi plânladıkları etkinlikleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler" in ÇED raporu hazırlamakla yükümlü oldukları belirtilmiş, raporun hazırlanma şekline ilişkin ayrıntıların ise çıkarılacak yönetmelikle belirleneceği öngörülmüştür. Kanunun 31.maddesinde ilgili yönetmeliğin beş ay içinde çıkarılması gerektiği belirtilmesine karşın, bu konuyu düzenleyen ÇED yönetmeliği 07.02.1993 yılında çıkarılarak yürürlüğe girebilmiştir.³⁵⁹

Yönetmeliğin 29.maddesinde, ÇED raporu hazırlayacak kurum, kuruluş ve kişilerin Çevre Bakanlığı'ndan bir yeterlilik belgesi almakla yükümlü oldukları belirtilmiştir. Bu belgenin alınmasıyla ilgili olarak yine aynı maddede: "...Yeterlik Belgesi'nin verilmesi, Yeterlik Belgesi verilen kurum, kuruluş ve kişilerin Bakanlıkça denetlenmesi ve Belge'nin iptal edilmesi ile ilgili hususlar bir tebliğ halinde yayımlanır." şeklinde bir hüküm bulunmasına rağmen, bu konuya ilişkin tebliğ, yönetmeliğin yürürlükte kaldığı süre boyunca çıkarılamamıştır.³⁶⁰

07.02.1993 tarihli ÇED yönetmeliğinde "olası önemli olumsuz etki" kavramından bahsedilip, tanımının yapılmaması ve ölçütlerinin belirlenmemesi, ÇED raporu hazırlayanlar, değerlendirenler ve karar verenler arasında görüş ayrılıklarının doğmasına neden olmuştur. Ön ÇED sürecini yönetmekle görevli "Mahalli Çevre Kurulu" nun bilimsel ve teknik yeterliliğe sahip bir yapıda olmaması, projenin gerçekleştirilmesinden önceki izin sürecinde bazı projeler için birden fazla idari kurumdan izin alınmasının yarattığı kargaşa, eşgüdüm eksikliği, çelişki ve görev yinlemeleri, sürecin oldukça uzun olup yatırımcı üzerinde caydırıcı etki yaratması, çevresel etkilerin belirlenmesine ilişkin yöntem ve tekniklerle, alternatif çözüm

³⁵⁷ Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.233.

³⁵⁸ Güneş- Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.124.

³⁵⁹ Mihriban Şengül, **Türkiye'de ÇED ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**, Ankara, Detay, 2002, s.18-21.

³⁶⁰ Şengül, **Türkiye'de ÇED ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**, s.21-22.

önerilerine yeterince yer verilmemesi³⁶¹ yönetmeliğin almış olduğu başlıca eleştirilerdir.

07.02.1993 tarihli ÇED Yönetmeliğinin almış olduğu eleştiriler ve uygulamada yaşanan bazı zorluklar nedeniyle yeni bir ÇED Yönetmeliği hazırlanmış ve 23.06.1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yeni yönetmelik her ne kadar 07.02.1993 tarihli ÇED Yönetmeliğinin olumlu bazı yanları değiştirmiş ve ÇED'in uygulama alanını daraltmışsa da³⁶², ilk ÇED yönetmeliğinin 29.maddesinde belirtilen, yeterlilik belgesi verilecek kişi ve kurumlara ilişkin çıkarılması öngörülen tebliğ, bu yönetmeliğin 32.maddesiyle yeniden düzenlenmiş, 12.08.1999 tarihinde "Çevresel Etki Yönetmeliği Uyarınca Rapor Hazırlayacak Olanlara Yeterlik Belgesi Verilmesi Hakkında Tebliğ" adı altında yayınlanmıştır.³⁶³

Avrupa Birliği ile uyum yasaları kapsamında yapılan çalışmaların bir sonucu olarak, ÇED Yönetmeliği yeniden değiştirilmiş ve yeni yönetmelik 06.06.2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁶⁴ Avrupa Birliği ÇED Direktifi'ne benzer olarak hazırlanan yeni yönetmeliğin amacı öncekilerden farklı olmamakla birlikte daha kısa bir ifade kullanılarak: "Çevresel Etki Değerlendirme sürecinde uyulacak idari ve teknik usûl ve esasları düzenlemek" şeklinde belirtilmiştir.³⁶⁵ Bu yönetmelik de kısa bir süre sonra değiştirilmiş ve 16.12.2003 tarihinde yeni ÇED Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir.³⁶⁶

1993 yılından beri uygulamada yer alan ÇED Yönetmeliği, Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde sanayi çevrelerini memnun etmemiş ve uygulanmasında çeşitli aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Sanayi çevrelerinin bu yaklaşımı, ÇED'i uygulamaya geçirmekle görevli idarî birimleri de etkilemiş, ÇED yönetmeliklerinin sonuna konulan ve af niteliği taşıyan geçici maddelerle ÇED'in özü zedelenmiştir.³⁶⁷

ÇED konusunda çıkarılan ve bugün de hala yürürlükte olan beşinci ve son yönetmelik 17.07.2008 tarihli yönetmeliktir.

³⁶¹ Firuz Demir Yaşamış, "Türkiye'de Çevresel Etki Değerlendirmesinin İçinde Bulunduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları", **Türk İdare Dergisi**, Sayı 410, 1996, s.42-45.

³⁶² Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.257.

³⁶³ Şengül, **Türkiye'de ÇED ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**, s.22.

³⁶⁴ Güneş- Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.125.

³⁶⁵ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.271.

³⁶⁶ Güneş- Coşkun, **Çevre Hukuku**, s.125.

³⁶⁷ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 282.

3.4.2. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği

26939 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak 17.07.2008 tarihinde yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliği³⁶⁸, 1993 yılından bu yana çıkarılan beşinci ve son yönetmelik olup, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 10. maddesine dayanılarak çıkarılmıştır. Yönetmelik, geçici 4 maddeyle birlikte toplam 34 maddeden ve EK’lerden oluşmaktadır. EK-I de Çevresel Etki Değerlendirmesi Uygulanacak Projeler Listesi, EK-II de Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projeler Listesi, EK-III de Çevresel Etki Değerlendirmesi Genel Formatı, EK-IV de Proje Tanıtım Dosyasının Hazırlanmasında Esas Alınacak Seçme Eleme Kriterleri, EK-V de ise Duyarlı Yörelere ele alınmıştır.

3.4.2.1. Yönetmeliğin Amacı ve Kapsamı

Yönetmeliğin amacı 1.maddesinde: “Bu Yönetmeliğin amacı, Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinde uyulacak idari ve teknik usul ve esasları düzenlemektir.”³⁶⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Yönetmeliğin kapsamı ise 2.maddesinde:

“Bu Yönetmelik;

- a) Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamına giren projelerin işletme öncesi, işletme sırası ve işletme sonrası dönemde izlenmesi ve denetlenmesini,
- b) Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu ile Proje Tanıtım Dosyasının hangi tür projeler için isteneceği ve içereceği konuları,
- c) Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinde uyulacak idari ve teknik usul ve esasları,
- ç) Çevresel Etki Değerlendirmesi için Kapsam Belirleme ve İnceleme Değerlendirme Komisyonunun oluşturulması ile ilgili çalışmaları,

³⁶⁸ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

³⁶⁹ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

d) Çevresel Etki Değerlendirmesi sisteminin, çevre yönetiminde etkin ve yaygın biçimde uygulanabilmesi ve kurumsal yapısının güçlendirilmesi için gerekli eğitim çalışmalarını, kapsar.”³⁷⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Maddenin a bendinde belirtilen: “projelerin işletme öncesi, işletme sırası ve işletme sonrası dönemde izlenmesi ve denetlenmesi” demek, gerçekleştirilmesine izin verilen projenin, buna ilişkin kararda gösterilen önlemler ve program çerçevesinde yürütülüp yürütülmediğinin denetlenmesi demektir. Bu denetleme, karardan sonra belli bir süre içinde faaliyete başlanıp başlanmadığı, projenin hem inşaat, hem işletme, hem de sona erdirilme aşamasında ÇED raporunda belirtilen çevresel etkilere yönelik önlemlerin alınıp alınmadığının denetimini kapsar.³⁷¹ Maddenin b bendi, hangi tür projelerde ÇED raporu hazırlanması gerektiğini ifade etmekte olup, bu husus yönetmeliğin EK-I ve EK-II listelerinde sayılmıştır. Maddenin c ve ç bentleri ÇED raporunun hazırlanması sürecindeki usûlü ifade etmekte olup, bu usûlün nasıl olması gerektiği yönetmeliğin üç, dört ve beşinci bölümlerinde anlatılmıştır. Maddenin d bendi ise, ÇED sisteminden beklenen faydanın gerçekleştirilmesi için halkın eğitiminin önemini ifade etmekte olup, bu hususun nasıl yerine getirileceği yönetmeliğin 9. maddesinde “Halkın Katılımı Toplantısı” başlığı altında anlatılmıştır.

3.4.2.2. ÇED Raporu Hazırlanmasının Gerekli Olduğuna Karar Verme Yetkisi ve Rapor Hazırlama Sorumluluğu

Yönetmeliğin “Yetki” başlıklı 5. maddesinde: “Bu Yönetmeliğe tabi projeler hakkında "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu", "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumsuz", "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir" veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" kararlarını verme yetkisi Bakanlığa aittir. Ancak Bakanlık gerekli gördüğü durumlarda "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir" veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" kararının verilmesi konusundaki yetkisini, sınırlarını belirleyerek Valiliklere devredebilir.”³⁷² denilerek, bir proje hakkında ÇED Raporu hazırlanmasına gerek olup olmadığına karar verme

³⁷⁰ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

³⁷¹ Turgut, Çevre Hukuku, s.512.

³⁷² Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

yetkisinin Bakanlık'ta olduğu, Bakanlık tarafından gerek görülürse bu yetkinin sınırları belirlenmek suretiyle Valiliklere devredilebileceği ifade edilmiştir. Burada kastedilen bakanlığın, yönetmeliğin tanım ve kısaltmalarının açıklandığı 4.maddesinden, Çevre ve Orman Bakanlığı olduğu anlaşılmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı, kanununun 5.maddesine dayanarak 17.07.2008 tarihinde çıkardığı 2008/10 sayılı genelgeyle bu konudaki karar verme yetkisini kısmen valiliklere devretmiştir. Yetki devriyle valiliklerin hangi faaliyetler hakkında karar verebilecekleri ise genelgede: "17.07.2008 tarih ve 26939 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliğinin 5. maddesi gereğince, Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projeler (Ek II) Listesi kapsamında yer alan projelere ilişkin ÇED Gereklidir veya ÇED Gerekli Değildir kararı verme yetkisi Valiliklere devredilmiştir."³⁷³ şeklinde belirtilmiştir.

Yönetmeliğin "Çevresel etki değerlendirmesi başvuru dosyası, çevresel etki değerlendirmesi raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlama yükümlülüğü" başlıklı 6.maddesinin (1) numaralı bendinde: "Bu Yönetmelik kapsamındaki bir projeyi gerçekleştirmeyi planlayan gerçek ve tüzel kişiler; Çevresel Etki Değerlendirmesine tabi projeler için; Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu, Seçme Eleme Kriterlerine tabi projeler için proje tanıtım dosyası hazırlamak, ilgili makamlara sunmak ve projelerini verilen karara göre gerçekleştirmekle yükümlüdürler."³⁷⁴ denilerek, ÇED raporu hazırlama yükümlülüğünün ilgili proje sahibine ait olduğu ifade edilmiştir.

3.4.2.3. ÇED Raporu Hazırlanması Zorunlu Olan Projeler

Hangi projeler hakkında ÇED raporu hazırlanması gerektiği, yönetmelikte üç grup halinde belirtilmiştir. Yönetmeliğin 7. maddesinde:

"Bu Yönetmeliğin;

a) EK-I listesinde yer alan projelere,

b) Seçme Eleme Kriterlerine tabi olup "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir" kararı verilen projelere,

³⁷³ <http://www.cedgm.gov.tr/CEd/AnaSayfa/genelgeler.aspx?sflang=tr> 16 Ocak 2011

³⁷⁴ **Resmî Gazete**, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

c) Bu Yönetmelik kapsamında ya da kapsamı dışında bulunan projelere ilişkin kapasite artırımı ve/veya genişletilmesi halinde, kapasite artışı toplamı bu Yönetmeliğin EK-I'inde belirtilen eşik değer veya üzerindeki projelere,

Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu hazırlanması zorunludur³⁷⁵ denilerek, ÇED raporu hazırlanması zorunlu olan projeler belirtilmiştir. Buna göre, EK-I listesinde yer alan projeler hakkında ÇED raporu hazırlanması için herhangi bir ön şart bulunmamaktadır. Bu listede yer alan projeler hakkında her zaman ÇED raporu hazırlanması zorunludur. Seçme Eleme Kriterine tabi olup, EK-II listesinde belirtilen projeler hakkında ise ÇED raporu hazırlanması, proje hakkında ÇED raporu hazırlanmasının gerekli olduğuna karar verilmesine bağlıdır. Yönetmeliğin 17.maddesi gereğince, bu konuda Çevre ve Orman Bakanlığı'na ait olan karar verme yetkisi, Bakanlığın 17.07.2008 tarih 2008/10 sayılı genelgesiyle valiliklere devredilmiştir. 7.maddenin c bendinde belirtilen projeler ise, bu yönetmelik kapsamında olmadığı halde, kapasite artırımı ve/veya genişletilmesi yoluyla, yönetmeliğin EK-I listesinde sayılan projelerle eşit veya fazla kapasiteye ulaşan projelerdir.

3.4.2.4. ÇED Raporu Hazırlanmasının Aşamaları

ÇED sürecinin aşamaları, 7.maddenin (a) bendine tabi projelerde farklı, (b) bendine tabi projelerde farklı şekillerde işlemektedir. EK-I listesinde yer alan, yani (a) bendinde belirtilen projelere ilişkin ÇED raporunun aşamaları üçüncü bölümde, (b) bendinde belirtilen projelere ilişkin sürecin aşamaları ise, “Seçme, Eleme Kriterleri Uygulama Yöntemi” başlığı altında dördüncü bölümde anlatılmıştır. Beşinci bölüm ise her iki bentte belirtilen projeler için ortak olan, izleme ve kontrol aşamasıdır.

³⁷⁵ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

3.4.2.4.1. EK-I Listesinde Yer Alan Projelere İlişkin ÇED Sürecinin Aşamaları

EK-I listesinde yer alan projelere ilişkin ÇED süreci, yönetmeliğin 8. ilâ 14. maddeleri arasında anlatılmıştır. Sürecin aşamaları, yönetmelik metnindeki sıraya bağlı kalarak aşağıdaki gibi sıralanabilir.

3.4.2.4.1.1. Çevresel Etki Değerlendirmesi Sürecinin Başlatılması ve Komisyonun Kurulması

ÇED süreci, yönetmeliğin 8. maddesi gereğince, proje sahibinin Çevre ve Orman Bakanlığı'na başvurmasıyla başlar. Başvuru sırasında, yönetmeliğin EK-III'ünde yer alan “Çevresel Etki Değerlendirmesi Genel Formatı” esas alınarak hazırlanmış iki adet başvuru dosyasının da başvuru dilekçesine eklenmesi gerekmektedir.

Bakanlık tarafından, başvuru dosyasındaki bilgi ve belgelerin genel formata uygunluğu incelendikten sonra, uygun hazırlanmadığı anlaşılan dosya, eksiklikleri tamamlanmak üzere proje sahibine iade edilir. Uygun olduğuna karar verilen dosya hakkında ise Bakanlık tarafından bir komisyon oluşturulur. Komisyon, dosyadaki bilgi ve belgeler dikkate alınarak ilgili kurum ve kuruluş temsilcileri, Bakanlık yetkilileri ve proje sahibi ve/veya temsilcilerinden oluşur.

Bakanlık tarafından, söz konusu projeye ilişkin Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin başladığı ve süreçle ilgili bilgilerin alınabileceği internet aracılığı ile halka duyurulur ve Çevresel Etki Değerlendirmesi başvuru dosyasının bir nüshası ilgili Valiliğe gönderilir. Valilik tarafından, halka yörede proje ile ilgili olarak başvurunun yapıldığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin başladığı ve Çevresel Etki Değerlendirmesi süreci tamamlanana kadar projeye ilişkin görüş, soru ve önerilerinin değerlendirilmek üzere Valiliğe veya Bakanlığa bildirilebileceği anons, askıda ilan, internet gibi herhangi bir yöntemle duyurulur.

ÇED başvuru dosyasının bir nüshası Bakanlık tarafından oluşturulan Komisyon üyelerine gönderilerek, Komisyon ilk toplantıya çağrılır. Komisyon üyelerine başvuru dosyası gönderilirken, “halkın katılımı toplantısı” ve “kapsam belirleme toplantısı”nın yeri ve tarihi de bildirilir. Bakanlık tarafından gerekli görülmesi

halinde, projenin konusu, türü ve proje için belirlenen yerin özellikleri de dikkate alınarak, üniversiteler, enstitüler, araştırma ve uzman kuruluşları, meslek odaları, sendikalar, birlikler, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de komisyon toplantılarına üye olarak çağrılabilir.

3.4.2.4.1.2. Halkın Katılımı Toplantısı ile Komisyonun Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı

Yönetmeliğin 9. maddesi gereğince, kapsam belirleme toplantısından önce, halkı proje hakkında bilgilendirmek, görüş ve önerilerini almak amacıyla, İl Çevre ve Orman Müdürü'nün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında "Halkın Katılımı Toplantısı" düzenlenmesi gerekmektedir. Toplantı, Bakanlıkla mutabakat sağlanarak belirlenen tarihte, proje sahibi tarafından gerçekleştirilir. Toplantının yeri ve zamanının hem ulusal bir gazetede hem de projenin gerçekleştirileceği yerde yayınlanan yerel bir gazetede, proje sahibi tarafından toplantıdan en az 10 gün önce yayımlanması gerekmektedir.

Yönetmeliğin 10. maddesi gereğince düzenlenecek olan "Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı" nda, proje ve halkın katılımı toplantısı hakkında komisyon üyelerinin bilgilendirilmesi, projenin kapsamıyla özel formatının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Proje hakkındaki bilgilendirme proje sahibi tarafından, halkın katılımı toplantısı hakkındaki bilgilendirme ise Bakanlık ve/veya İl Çevre ve Orman Müdürlüğü tarafından yapılır.

Toplantıda, projenin önemli çevresel etkileri göz önüne alınarak, yönetmeliğin EK-III'ündeki ÇED genel formatında ana başlıklar altında ele alınan konular detaylandırılarak "kapsam" belirlenir. Kapsam belirleme işinden sonra genel formata ilave edilmesi veya çıkarılması gereken hususlar tespit edilip, halkın katılımı toplantısındaki görüş ve öneriler de dikkate alınarak "özel format" ile ÇED raporunu hazırlayacak olan çalışma grubu belirlenir.

Yönetmeliğin yine 10.maddesi gereğince, halkın katılımı, kapsam ve özel format belirleme işlemlerinin on iki iş günü içinde bitirilmesi gerekmektedir.

Komisyon tarafından belirlenen özel format, ÇED raporunu hazırlatıp Bakanlığa sunması amacıyla proje sahibine verilir. Proje sahibinin bir yıl içinde ÇED

raporunu hazırlayarak Bakanlığa vermesi gerekmektedir. Bir yıl içinde Bakanlığa sunulmayan ve geçerli bir mazeret bildirilerek ek süre istenmeyen başvurular geçersiz sayılır. Geçerli bir mazeret halinde ise Bakanlık tarafından bir defaya mahsus olmak üzere altı aylık ek süre verilir.

3.4.2.4.1.3. Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporunun Bakanlığa Sunulması

ÇED raporu hazırlandıktan sonra, yönetmeliğin 11.maddesi gereğince incelenmek üzere Bakanlığa sunulur. Bakanlık tarafından yapılacak incelemede öncelikle, raporun belirlenen çalışma grubunda yer alması gereken meslek uzmanlarınca özel formata uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı üç iş günü içinde araştırılarak bir sonuca varılması gerekmektedir. Bu araştırma sonucunda, raporun belirlenen çalışma grubunda yer alması gereken meslek uzmanlarınca hazırlanmadığı veya özel formata uygun olmadığının anlaşılması halinde, söz konusu eksikliğin düzeltilmesi için rapor proje sahibine iade edilerek üç aylık bir ek süre verilir. Ek sürede eksiklik giderilerek raporun Bakanlığa sunulmaması halinde başvuru geçersiz sayılır.

Raporun özel formata uygun olduğunun tespiti halinde, komisyonun raporu inceleyip değerlendirmesi için Bakanlık tarafından bir toplantı günü belirlenerek komisyona bildirilir. Ayrıca inceleme ve değerlendirme sürecinin başladığı ve ÇED raporunun halkın görüşüne açıldığı Bakanlık ve valilik tarafından halka duyurularak, halkın rapor hakkındaki görüş ve önerilerini bildirmeleri sağlanır. Halk görüş ve önerilerini doğrudan bakanlığa bildirebileceği gibi valiliğe de bildirebilir. Valiliğe bildirilen görüş ve öneriler valilik tarafından bakanlığa iletilir. Halk tarafından bildirilen görüş ve öneriler komisyon tarafından dikkate alınarak ÇED raporuna yansıtılır.

3.4.2.4.1.4. Komisyon Tarafından ÇED Raporunun İncelenmesi

Yönetmeliğin 12. maddesi gereğince, komisyon üyelerinin rapor hakkındaki görüşlerini bildirmeleri için üye tam sayısının salt çoğunluğu ile bir toplantı

düzenlenmesi gerekmektedir. Komisyon tarafından yapılacak toplantıda; ÇED raporu ve eklerinin yeterli ve uygun olup olmadığı, yapılan incelemelerin, hesaplamaların ve değerlendirmelerin yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığı, projenin çevreye olabilecek etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenip incelenmediği, çevreye olabilecek olumsuz etkilerin giderilmesi için gerekli önlemlerin tespit edilip edilmediği, halkın katılımı toplantısının usulüne uygun yapılıp yapılmadığı, halkın katılımı toplantısında üzerinde durulan konulara yeterince çözüm getirilip getirilmediğine ilişkin inceleme ve değerlendirmeler yapılır.

Toplantıda komisyon tarafından, proje sahibinin, proje hakkında geniş kapsamlı bilgi vermesi, laboratuarda analiz, deney ve ölçümler yaptırması istenebileceği gibi, projenin gerçekleştirileceği alanda veya tesiste komisyonunun görevlendireceği üyeleri aracılığıyla inceleme yapılmasına da karar verilebilir.

İnceleme sonucunda proje hakkında önemli eksiklikler görülürse, inceleme süreci durdurularak, proje sahibinden söz konusu eksiklikleri gidermesi istenir. Belirtilen eksikliklerin giderilmesinden sonra, bakanlık tarafından komisyon yeniden toplantıya çağrılarak incelemeye kaldığı yerden devam edilir. Proje sahibinden ÇED raporu hakkında düzeltme yapması en fazla iki defa istenebilir. İkinci düzeltmeden sonra da belirtilen eksiklik giderilmezse proje hakkında yapılan başvuru bakanlık tarafından geçersiz sayılır.

Komisyon tarafından yapılacak inceleme işlemleri on işgünü içinde sonuçlandırılarak ilgili dökümanlar bakanlığa sunulur.

3.4.2.4.1.5. Nihâî ÇED Raporu ve İlgili Dökümanların Bakanlığa Sunulması ve Bakanlık Tarafından Rapor Hakkında Karar Verilmesi

Yönetmeliğin 13. maddesi gereğince, komisyon tarafından son şekli verilen nihâî raporun, beş işgünü içinde proje sahibi tarafından bakanlığa sunulması gerekmektedir. Proje sahibinin, ÇED raporuyla birlikte, raporda belirtilen hususları taahhüt ettiğine dair bir taahhütnameyle, bir imza sirkülerini de bakanlığa sunması gerekmektedir. Raporun, taahhütnamenin ve imza sirkülerinin sunulmaması halinde rapor geçersiz sayılır.

Yönetmeliğin 14.maddesi gereğince bakanlığa sunulan nihaî ÇED raporunun, halkın görüş ve önerilerinin alınması için, on işgünü süresince İl Çevre ve Orman Müdürlüğü ile Bakanlıkta halkın görüşüne açılması gerekmektedir. Halkın görüş ve önerileri de alındıktan sonra beş işgünü içinde Bakanlık tarafından, “ÇED Olumlu” veya “ÇED Olumsuz” kararı verilmesi gerekmektedir. “ÇED Olumlu” kararı verilen projeler hakkında yedi yıl içinde yatırıma başlanmaması halinde verilen karar geçersiz sayılır. “ÇED Olumsuz” kararı verilen projeler hakkında ise, kararın olumsuz çıkmasına neden olan şartların tamamında değişiklik olması halinde yeniden başvuru yapılabilir.

3.4.2.4.1.6. İzleme ve Kontrol Aşaması

Yönetmeliğin 18. maddesi gereğince, “ÇED Olumlu” kararı verilen projelerle ilgili olarak ÇED raporunda, “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen projelerle ilgili olarak da proje tanıtım dosyasında öngörülen ve proje sahibi tarafından taahhüt edilen hususların yerine getirilip getirilmediğinin Bakanlık tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Bakanlığın kontrol görevini yerine getirebilmesi için proje sahibince yatırımın başlangıç, inşaat, işletme ve işletme sonrası dönemlere ilişkin izleme raporlarını Bakanlığa veya Valiliğe iletmesi gerekmektedir.

Yönetmeliğin 19. maddesi gereğince, ÇED incelemesi yapılmadan başlanan faaliyetlerin Bakanlıkça, proje tanıtım dosyası hazırlanmaksızın başlanan faaliyetlerin ise Valilikçe durdurulması gerekmektedir. Bu şekilde faaliyeti durdurulan projeler hakkında “ÇED Olumlu” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı alınmadıkça yatırıma ilişkin durdurma kararı kaldırılamaz. “ÇED Olumlu” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı verildikten sonra proje sahibi tarafından, taahhüt edilen hususlara uyulmaması halinde, söz konusu hususlara uygun hareket edilmesi için proje sahibine bir defaya mahsus olmak üzere süre verilebilir. Bu süreyi verme yetkisi, “ÇED Olumlu” kararı verilen projeler için Bakanlıkta, “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen projeler için ise Valiliktedir.

3.4.2.4.2. Seçme-Eleme Kriteri Uygulanan Projelere İlişkin ÇED Sürecinin Aşamaları

Seçme-Eleme kriterine tabi projeler, yönetmeliğin 15.maddesinde, yönetmeliğin EK-II listesinde yer alan projelerle, yönetmelik kapsamında ya da kapsamı dışında bulunan projelere ilişkin kapasite artırımı ve/veya genişletilmesi halinde, kapasite artış toplamı bu yönetmeliğin EK-II'sindeki eşik değer veya üzerindeki projeler şeklinde belirtilmiştir.

3.4.2.4.2.1. Başvuru ve İnceleme Aşaması

Seçme-eleme kriterine tâbi bir proje sahibinin, projesi için ÇED uygulamasının gerekli olup olmadığının araştırılması amacıyla, bu yönetmeliğin Ek-IV'üne göre hazırlayacağı üç adet proje tanıtım dosyasıyla Bakanlığa başvurması gerekmektedir. Başvuru sırasında, proje tanıtım dosyasında ve eklerinde yer alan bilgi ve belgelerin doğru olduğunu belirtir taahhüt yazısıyla imza sirkülerinin de Bakanlığa sunulması gerekmektedir.

Bakanlık tarafından, proje için hazırlanan proje tanıtım dosyası bu Yönetmeliğin Ek-IV'ünde yer alan kriterler çerçevesinde beş işgünü içinde incelenerek, dosya kapsamındaki bilgi ve belgelerde eksikliklerin bulunması halinde bunların tamamlanması proje sahibinden istenir. Eksiklikleri altı ay içerisinde Bakanlığa sunulmayan proje tanıtım dosyaları iade edilerek başvuru geçersiz sayılır.

3.4.2.4.2.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi Gereklidir veya Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir Kararı Verilmesi

Yönetmeliğin 17. maddesi gereğince, Bakanlığın projeyi yönetmeliğin EK-IV'ündeki kriterler çerçevesinde inceleyerek “ÇED Gereklidir” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı vermesi gerekmektedir. Bakanlık, bu aşamada gerekli görülmesi halinde proje sahibinden projesi ile ilgili geniş kapsamlı bilgi vermesini, araç gereç sağlamasını, yeterliği kabul edilebilir kuruluşlarca analiz, deney ve ölçümler yapmasını veya yaptırmasını isteyebilir.

Bakanlık tarafından yapılacak inceleme ve değerlendirmelerin on beş işgünü içinde tamamlanması, inceleme ve değerlendirmelerin tamamlanmasından sonraki beş iş günü içinde ise proje hakkında "ÇED Gereklidir" veya "ÇED Gereklidir Değildir" kararının verilmesi gerekmektedir.

“ÇED Gereklidir Değildir” kararı verilen proje için beş yıl içinde yatırıma başlanmaması durumunda karar geçersiz sayılır. “ÇED Gereklidir” kararı verilen projeler için ise, bir yıl içinde 8. maddede belirtilen sürecin başlatılmaması halinde başvuru geçersiz sayılır. Görüldüğü üzere, seçme-eleme kriterine tabi projelerde ÇED süreci, belli bir aşamadan sonra EK-I listesine tabi projelerdeki gibi işlemektedir.

3.4.2.5. Çeşitli ve Son Hükümler

Yönetmeliğin 20. maddesi, “sürelerin uzatılması ve durdurulması” başlığını taşımakta olup, buna göre, ÇED Yönetmeliğinde belirtilen süreler, proje sahibinin istemi ve Bakanlıkça uygun görülmesi halinde veya doğrudan Bakanlıkça gerekçesi belirtilmek suretiyle uzatılabilmekte veya durdurulabilmektedir.

Yönetmeliğin 23.maddesine göre, Askeri projelere ilişkin ÇED uygulamalarının nasıl olacağı, ilgili kurumun görüşü alınarak Bakanlık tarafından belirlenmektedir.

Yönetmeliğin 24. maddesinde bazı ÇED prosedürlerinin Bakanlıkça belirleneceği ifade edilmiştir. Bunlar, doğal afetler sonucu yıkılan, bozulan, tahrip olan veya hasar gören herhangi bir yatırımın bulunduğu yerde kısmen veya tümü ile yeniden gerçekleştirilmesi planlanan projeler, ÇED Yönetmeliğine tabi olmayan veya Seçme Eleme Kriterlerine tabi projelere kredi almak ve benzeri finansal nedenlerle proje sahibinin talebi üzerine Bakanlığın uygun gördüğü projeler, organize sanayi bölgeleri, ihtisas organize sanayi bölgeleri, endüstriyel bölgeler, serbest bölgeler, stratejik çevresel değerlendirme yapılacak alanlar, su ürünleri potansiyel üretim alanları ile teknoloji geliştirme bölgelerinde kurulması planlanan projeler, İleri teknoloji uygulamak suretiyle yapılmak istenilen değişiklikleri içeren veya prototip üretim yapan projeler ve yönetmeliğin Ek-I veya Ek-II listesinde

bulunup da eşik değeri olmayan projelerde yapılacak her türlü değişikliği içeren projelerdir.

Yönetmeliğin geçici 3.maddesinde bazı projelerin bu yönetmeliğin kapsamı dışında olduğu belirtilmiştir. Bu projeler, Çevre Kanunu ve ilgili diğer yönetmeliklerde alınması gereken izinler saklı kalmak kaydıyla 7/2/1993 tarihli ve 21489 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya çevre mevzuatı ve ilgili diğer mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat, onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış projelerle bu tarihten önce üretim ve/veya işletmeye başladığı belgelenen projelerdir.

Yönetmeliğin geçici 4.maddesi “yeterlik belgesi” ile ilgili bir düzenleme olup, buna göre, 01.09.2008 tarihine kadar ÇED raporu hazırlayacak kurum ve kuruluşlar için 24.02.2004 tarihli ve 25383 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan tebliğ hükümlerinin geçerli olacağı belirtilmiştir. 01.09.2008 tarihine kadar “ÇED başvuru dosyası” veya “proje tanıtım dosyası” hazırlayacak kurum ve kuruluşlarda ise “yeterlik belgesi” bulunması şartı aranmamakta, ancak bunların, projenin türü ve yeri ile ilgili en az üç farklı meslek grubundan en az lisans seviyesinde eğitim görmüş kişiler tarafından hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir.

3.5. ÇED’in ve 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği’nin Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi

Birinci bölümde, doğal hukuk, çevre etiği ve çeşitli inanç sistemleriyle kültürler açısından çevre hakkı ele alınmış, çevre hakkının meşruiyeti bu açılardan incelenmişti. İkinci bölümde ise çevre hakkının pozitif hukukta yerini alması tarihsel süreç içerisinde ele alınmış, çeşitli uluslararası metinler ışığında çevre hakkının meşruiyeti anlatılmaya çalışılmıştı. Bu başlık altında ise, doğal hukuk, çevre etiği, çeşitli inanç sistemleriyle kültürler ve temel uluslararası metinler ışığında, ÇED ele alınarak, ÇED’in, söz konusu bu kriterlere ne ölçüde uygun olduğunun tahlili yapılacak, arkasından da Türkiye’nin 17.07.2008 tarihli ÇED yönetmeliği yine bu açılardan ele alınacaktır.

3.5.1. CED'in Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi

3.5.1.1. Doğal Hukuk Açısından CED

“Doğal Hukuk, insan davranışlarına ilişkin olarak evrende, doğada, insan doğasında rasyonel bir düzenin var olduğunu ve bu düzenin ilkelerinin insan aklı ile keşfedilebileceğini kabul eden felsefi yaklaşım olarak kabul edilebilir”³⁷⁶ Doğal hukuk ulaşılmaması ideal olan hukuk olup her zaman yürürlükte olan hukuktur.³⁷⁷ Bu tanımlardan yola çıkarak, yaşama hakkı, kanun önünde eşitlik, irade özgürlüğü, kendini savunma hakkı ve mülkiyet hakkı gibi insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu bu haklara saygı duymanın doğal hukukun bir gereği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu haklara her insanın sahip olması gerektiği fikri insan aklının ve vicdanının gereğidir.

Doğal hukuk düşüncesi, her insanın doğuştan belli haklara sahip olduğu, bu hakların adalet kavramı içerisinde yer alan “eşitlik” ve “özgürlük” esasları üzerinde temellendiği varsayımına dayanmaktadır. Adaletin asıl içeriğini oluşturan eşitlik ancak özgür bir ortamda anlam ifade eder. Bu nedenle adalet ve özgürlük doğal hukukun iki temel kavramıdır.³⁷⁸

Platon’a göre adalet, ideler evrenindeki diğer hakikatler gibi, insanın üstünde, aşkın, soyut akılla kavranabilir bir hakikattir. İnsanoğlunun görevi bu evrendeki değerleri gerçeğe dönüştürmektir. En üstün değerlerden biri olan adalet Tanrı’dan hemen sonra gelmekte olup “salt” iyiyi ifade etmektedir. Aristo’ya göre adalet eşitlik esasına, Stoa felsefesine göre de iyi ve ahlaklı davranma esasına dayandırılmalıdır. Ulpianus onurlu yaşayarak herkese hakkını vermeyi, rasyonalist doğal hukuk temsilcilerinden Groitius ise hakka saygı duyup ahde vefa göstermeyi adaletin temel unsurları arasında saymışlardır. “Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma” şeklindeki adalet anlayışı da bir diğer rasyonalist hukuk temsilcisi olan Thomasius’un adalet tanımıdır.³⁷⁹

³⁷⁶ Uslu, **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, s.38.

³⁷⁷ Öztan, **Medeni Hukukun Temel Kavramları**, s.17.

³⁷⁸ Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, s.52.

³⁷⁹ Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, s. 54-56.

Adaleti erdem anlamında tanımlamak da mümkündür. Erdem, kişinin sürekli haklı olana yönelip, hakkı yerine getirmek için herkese kendisine düşeni vermek uğrundaki düşünce ve çabasıdır. Bu tanıma göre adalet, hakikat severlik, yardım severlik gibi diğer erdemlerle iç içe bulunur ve kişinin karakter değerini belirtir.³⁸⁰

Adalet hakkında yapılan tüm bu tanımlardan yola çıkarak, adaletin doğal hukukun egemen kılınmasında önemli bir unsur olduğu, adaletin olmadığı yerde doğal hukuktan da bahsedilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Doğal hukukun diğer temel kavramı olan özgürlük esasına göre herkes özgür ve eşit olup, kimse bir başkasının özgürlüğüne, hayatına ve mülkiyetine zarar veremez. Herkesin her istediği şeyi yapması anlamına gelmeyen özgürlük; bireyin kişiliğini, eylemlerini ve mülkiyetini hukuk kuralları çerçevesinde tanzim edebilmesi için, başkalarının keyfi isteklerinden bağımsız olması anlamına gelmektedir. Doğal hukuk bu anlamda özgürlüğün teminatıdır.³⁸¹

Yukarıda anlatıldığı üzere, “adalet” ve “özgürlük” doğal hukukun temel kavramları olup, buradan hareketle doğal hukukun varlık sebebinin ve amacının adalet ve özgürlüğü sağlamak olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

ÇED’in amacı, ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın, çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, plânlanan bir faaliyetin çevre ve sağlık üzerinde yol açabileceği tüm olumsuz etkilerin önceden tespit edip,³⁸² çevre kirliliğinin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, herhangi bir ekonomik faaliyetin çevresel etkilerinin kabul edilebilir bir sınıra çekilmesi, kabul edilebilir bir sınıra çekme imkanı bulunmuyorsa söz konusu faaliyetin engellenmesi ÇED’in nihaî hedefidir.³⁸³

ÇED’in amacıyla, doğal hukukun varlık sebebi ve amacı birlikte düşünüldüğünde, ÇED ile ulaşılmak istenen nihaî hedefin, başta yaşam hakkı olmak üzere, doğal hukukun güvencesi altındaki temel hakların korunması olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve kendini savunma hakkı gibi başlıca doğal haklar herkes için dokunulmaz nitelikte bulunan haklar olup, çeşitli tehditler karşısında korunması meşru olan haklardır. Tehdidin türüne göre değişik

³⁸⁰ Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, s. 37.

³⁸¹ Toku, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, s.73-74.

³⁸² Bal, **Çevre Bilimi**, “Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, s.204.

³⁸³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.110.

şekillerde olan bu korunma yollarından bir tanesi de ÇED yoluyla mümkün olmaktadır. Çevreye zararlı etkileri olabilecek bir faaliyetin önceden tespit edilip, gerekli önlemlerin alınmasını sağlayan ÇED ile, çevre koruma sağlandığı gibi, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ve mülkiyet hakkı da sağlanmış olmaktadır. Çevreye zararlı faaliyetler insan sağlığına zarar verdiği gibi bazı durumlarda özel mülkiyete tabi malvarlığı değerlerine de zarar vermektedir. Örneğin, tarımsal faaliyet yapılan bir taşınmazın yakınına kurulan bir fabrikanın zararlı atıklarının, taşınmazın toprak yapısına ve taşınmazda üretilen ürünlere zarar vermesi veya hayvancılık yapılan bir bölgede havaya ve toprağa karışan zararlı atıklarla hayvanların etkilenip zarar görmesi mülkiyet hakkına açık bir tecavüz olarak değerlendirilebilir. Başka bir doğal hak olan kendini savunma hakkı da, tehdidin türüne göre değişik yollarla icra edilebilir. Bu yollardan biri de ÇED sayesinde, çevreye zararlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine engel olunmasıdır. ÇED'in aşamaları bölümünde yukarıda anlatılan “katılım” bahsinde belirtildiği üzere, bir faaliyetin gerçekleştirileceği bölgede yaşayan halk, görüş ve önerileriyle faaliyetin çevreye olası zararları konusunda fikir beyan ederek sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını savunmuş olur. Şu halde, meşruiyetini doğal hukuktan alan belli başlı hakların korunmasında ÇED'in önemli bir araç olduğu ve doğal hukuka hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Doğal hukukun iki temel kavramı olan “adalet” ve “özgürlük” açısından değerlendirildiğinde de, ÇED'in hem adalet hem de özgürlüğün tesisine hizmet ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Şöyleki;

Adalet, Stoa felsefesine göre iyi ve ahlaklı davranmak, Ulpianus'a göre onurlu yaşayarak herkese hakkını vermek, Groitius'a göre hakka saygı duymak, Thomasius'a göre sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapmamaktır.³⁸⁴ Erdem olarak da nitelenen adalet, kişinin sürekli haklı olana yönelip, hakkı yerine getirmek için herkese kendine düşeni vermek uğrunda düşünce ve çabasıdır.³⁸⁵ Herkesin sağlıklı bir çevrede yaşamasına hizmet etme amacına yönelik olan ve bu amaç doğrultusunda ekonomik faaliyetlere ve onları gerçekleştirecek olanlara belli ölçülerde sınırlamalar getiren ÇED sayesinde, faaliyet sahibi aynen adaletin çeşitli tanımlarında belirtildiği

³⁸⁴ Öktem, **Hukuk Sosyolojisi**, s.54-56.

³⁸⁵ Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, s.37.

gibi, iyi ve ahlaklı davranmış, onurlu bir şekilde davranarak toplumun sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına saygı duymuş, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmamış, erdemli davranarak hakkı yerine getirmeye çalışmış olmaktadır. Bundan yola çıkarak denilebilirki, ÇED doğal hukukun temel kavramlarından biri olan adaletin tesisine hizmet etmekle doğal hukuka da hizmet etmektedir ve bu haliyle doğal hukukun bir gereğidir.

Doğal hukukun bir diğer kavramı olan özgürlük herkesin her istediği şeyi yapması anlamına gelmemekte olup, bireyin kişiliğini, eylemlerini ve mülkiyetini hukuk kuralları çerçevesinde tanzim edebilmesi için başkalarının keyfi isteklerinden bağımsız olması demektir. Doğal hukuka göre herkes özgür ve eşit olup, kimse bir başkasının hayatına ve mülkiyetine zarar veremez.³⁸⁶ Şu halde ortaya koyduğu ölçütlerle, bir faaliyetin, kişilerin hayatına ve mülkiyetine zarar vermesine engel olan ÇED, faaliyet sahibinin ekonomik kaygılarla her istediğini yapıp kişilerin hayat ve mülkiyet haklarına tecavüz etmesini önlemekte, bireylerin kişiliğini, eylemlerini ve mülkiyetini hukuk kuralları çerçevesinde tanzim edebilmesine imkan sağlamaktadır. Bu sayede insanların çevresel sorunların ortaya koyduğu risklerden bağımsız ve sağlıklı yaşamalarına hizmet ederek doğal hukukun bir gereğini de yerine getirmiş olmaktadır.

3.5.1.2. Çevre Etiği Açısından ÇED

Çevre etiğinin amacı, doğayı koruyarak insanın mutlu olmasını sağlamaktır. Çevre etiği, herkesin kendi yaşamında ve birbirleriyle bağlı ortak yaşamında, başarılı ve mutlu olmalarını sağlamak için, doğayı korumaya yönelik normlar ve prensipler koymayı amaçlar.³⁸⁷

Çevresel değerleri, ekonomik politikalar ve faaliyetlerin yol açacağı olası zararlardan korumayı amaçlayan ÇED ile³⁸⁸, çevre etiği karşılaştırıldığında, ikisinin de ortak bir amaca hizmet ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Plânlanan bir ekonomik faaliyetin, çevreye verebileceği zararlara engel olmak için belli kurallar koyan ÇED, bu sayede doğayı korumaya yönelik normlar ve prensipler koymayı

³⁸⁶ Toku, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, s.73-74.

³⁸⁷ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.37.

³⁸⁸ Bal, **Çevre Bilimi**, "Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar", s.204 .

amaçlayan çevre etiğinin amacına hizmet etmiş olmaktadır. Bu bağlamda belli normlar öngören ÇED'i, soyut değerlerden ibaret olan çevre etiğinin uygulamaya dönüşmüş hali olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Çevre etiğinin korumayı amaçladığı üç temel alan vardır. Bunlar; çevrenin korunması, hayvanların korunması ve bütün olarak doğanın korunmasıdır. Çevrenin korunması doğada insan kaynaklı olan her türlü kirlenmeye ve bozulmaya karşı gerekli tedbirleri almayı, hayvanların korunması hayvanların acı çekmesini ve işkence görmesini engelleyecek önlemler almayı, doğanın korunması ise, insanın doğadan yararlanmasında gerekli olan bilgilerin aktarılmasıyla doğal yaşam alanlarının korunmasını amaçlar.³⁸⁹ ÇED ise, iklim, bitki ve hayvan popülasyonları, toprak erozyonu su ve hava ortamlarının kirlenmesi, toplum sağlığı, kentleşme ve istihdam gibi, insanın fizikî, biyolojik, sosyal ve ekonomik çevresinin birbirinden çok farklı bileşenlerini kapsamına alarak, plânlanan bir ekonomik faaliyetin çevre üzerinde doğuracağı etkileri inceler.³⁹⁰ Görüldüğü üzere, çevre etiğinin korumayı amaçladığı bu üç temel alan ile, ÇED'in kapsadığı konular karşılaştırıldığında da, çevre etiği ile ÇED ortak bir noktada birleşmektedir. Her ikisinde de korunması amaçlanan genel olarak tüm canlıların yaşam alanıdır.

3.5.1.3. Çeşitli İnanç Sistemleri Açısından ÇED

Birinci bölümde, Uzakdoğu dinleri ve İlahi Dinlerle Kızılderili ve Afrika toplumlarında çevre anlayışı anlatılmış, hepsinde de çevreyi korumaya ve çevreye saygı duymaya yönelik öğreti ve emirler ele alınmış, sonuçta da bu dinler ve kültürlerin çevreyi korumayı öğütleyen yaklaşımlarının çevre hakkı açısından önemi açıklanmaya çalışılmıştı.

ÇED'in amacı; çevre değerlerini çevreye zarar verebilecek ekonomik politikalar ve faaliyetlerden koruyarak, insanların sağlıklı bir çevrede yaşamasına hizmet etmektir.³⁹¹ Hinduizm ve Budizm'in bütün varlıklara derin bir saygı

³⁸⁹ Kılıç, **Çevre Etiği**, s.38.

³⁹⁰ Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.18.

³⁹¹ Bal, **Çevre Bilimi**, "Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar", s.204.

duyulması gerektiğini belirten öğretileri,³⁹² Hıristiyan teolog ve yazarların bir çoğunun, insanın dünyadaki varlıkların sahibi olmayıp, onları korumakla yükümlü bir emanetçi oluğu şeklindeki düşünceleri,³⁹³ İslâm'daki, insanın Allah'ın mülkü olan doğayı korumak ve saygı duymakla yükümlü olduğu inancı,³⁹⁴ ÇED'in amacıyla örtüşmektedir. Benzer şekilde, Kızılderili toplumlarında tabiatın kutsal görülmesi, Afrika toplumlarında da gelecek kuşakların emaneti olarak görülen tabiatı korumacı bir yaklaşımın benimsenmesi³⁹⁵ ÇED'in amacına uygun olan yaklaşımlardır.

3.5.1.4. Çevre Konusundaki Temel Uluslararası Metinler Açısından ÇED

İkinci bölümde, çevre hakkı kavramının kurumsallaşmasında etkili olan temel uluslararası kaynaklar anlatılmış, çevre hakkına yönelik her türlü tecavüzün, bu kaynaklar bağlamında uluslararası hukuka aykırılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle bu kaynakların çevre hakkının meşruiyetini güçlendirmesinde oynadıkları rolün önemi vurgulanarak çevre hakkının meşruiyet kaynakları arasında bu temel metinlerin de yer aldığı belirtilmeye çalışılmıştır. Burada ise, çevre hakkının güvencelerinden biri olan ÇED'in, temel uluslararası kaynaklarla ne ölçüde örtüştüğü, bu kaynakların başlıcaları referans alınarak anlatılmaya çalışılacaktır.

1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenen konferans sonrasında yayımlanan "Stockholm Bildirgesi" ile benimsenen "insan onuruna yaraşır sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı" ilkesinin, konferanstan sonra çevreyle ilgili ulusal ve uluslararası bir çok belgeye girmesi, bu bildirgeyi çevre hakkı konusundaki uluslararası ilk ve en önemli belge haline getirmektedir.³⁹⁶ İnsanların onurlu ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için elverişli bir çevrede yaşama temel hakkına sahip oldukları, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma ve iyileştirme konusunda bir sorumlulukları bulunduğu belirtilen³⁹⁷ "Stockholm Konferansı"nın önemli bir özelliği de, konferanstan sonra Birleşmiş Milletler bünyesinde "Birleşmiş

³⁹² Cihan Okuyucu, "Rumi'de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı" <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 4 Nisan 2011

³⁹³ Ünder, **Çevre Felsefesi**, s. 146.

³⁹⁴ Cihan Okuyucu, "Rumi'de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı" <http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 4 Nisan 2011

³⁹⁵ Uslu, **Çevre Sorunları**, s. 9.

³⁹⁶ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.324.

³⁹⁷ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.212-213.

Milletler Çevre Programı”(United Nationals Environmental Program-NEPA-) nın kurulmuş olmasıdır. Bu program sayesinde çevre konusunda dünyada yürütülen çalışmaların koordinasyonu yapılmakta ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.³⁹⁸

ÇED konusu, kurulduğu zamandan beri UNEP’in en çok önem verdiği konulardan birisi olmuştur. UNEP bu konuda, ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi engellemeden, çevre sorunlarına çözüm getirecek pratik yaklaşımların oluşturulması esasını benimsemektedir.³⁹⁹ Görüldüğü üzere, çevre değerlerini çevreye zarar verebilecek ekonomik politikalar ve faaliyetlerden koruyarak, insanların sağlıklı bir çevrede yaşamasına hizmet eden ÇED’in amacı⁴⁰⁰ ile, Stockholm Bildirgesi’nde öngörülen ilkeler örtüşmektedir.

ÇED’i amacı göz önüne alındığında, “Stockholm Bildirgesi” ile benimsenen, “İnsanın; hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak temel hakkıdır” ilkesinin hayata geçirilmesi adına, ÇED’in önemli bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1982 yılında kabul edilen “Dünya Doğa Şartı” devletlerin gelecek kuşaklara ve doğaya karşı yükümlülüklerinin, uluslararası hukuk kurallarına yansıtılması yolunda önemli bir girişimdir. Anlaşmanın önsözünde, insanoğlunun doğanın bir parçası olduğu belirtilerek, her türlü yaşam şeklinin insana sağladığı faydaya bakılmaksızın değerli olduğu felsefesi benimsenmiştir.⁴⁰¹ Bugünkü ve gelecek kuşaklar açısından, türlerin ve ekosistemlerin korunmasının önemine değinilen bildiride, “sürekli ve dengeli gelişme” kavramının önemi belirtilmiştir.⁴⁰²

Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından, 1987 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda çevre ile kalkınma arasında var olduğu varsayılan uyumsuzluğun, dengeli ve sürekli gelişme olarak adlandırılan yöntemle

³⁹⁸ Yiğit, **Çevresel Etki Değerlendirme**, s.5.

³⁹⁹ Yiğit, **Çevresel Etki Değerlendirme**, s.5-6.

⁴⁰⁰ Bal, **Çevre Bilimi**, “Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, s.204.

⁴⁰¹ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.62.

⁴⁰² Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.213-214.

giderilebileceği savunulmakta olup,⁴⁰³ ilk defa “sürdürülebilir kalkınma” kavramı resmî bir metinde tanımlanmıştır.⁴⁰⁴

Avrupa Birliğinin kuruluş anlaşması olan Roma Anlaşması’nda değişiklik yapan ve 1987 yılında yürürlüğe giren “Avrupa Tek Senedi” ile, Roma Anlaşması’na çevreyle ilgili yeni bir başlık eklenmiştir. Çevre kalitesinin korunup geliştirilmesi, insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların akılcı kullanılmasının sağlanması hükümlerini içeren bu düzenlemeyle, birliğin kuruluş anlaşmasında değişiklik yapılmış ve topluluk konseyine çevrenin korunması konusunda tedbir alma ve üst düzeyde koruma yetkisi verilmiştir. Çevre konusunda “Tek Senedi” ile yapılan düzenlemeleri geliştirici, Tek Senedi’nin devamı mahiyetinde kabul edilebilecek bir anlaşma olan ve 1992 yılında Hollanda’nın Maastricht kentinde yapılan toplantıda kabul edilen “Maastricht Anlaşması” ile de, Avrupa Birliğinin kuruluş anlaşması olan Roma Anlaşmasına, çevreyle ilgili yeni maddeler eklenmiştir. Bu maddeler; çevre kalitesinin korunması, aynen muhafaza edilmesi ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların temkinli ve akılcı kullanılması, bölgesel ya da dünya düzeyinde ortaya çıkan çevre sorunlarına karşı koymayı hedefleyen önlemlerin uluslararası düzeyde geliştirilmesi şeklindedir. Aralık 1991’de imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasıyla, çevreye saygılı bir sürdürülebilir gelişme amaçlanmıştır.⁴⁰⁵

1992 yılında Brezilya’nın Rio kentinde düzenlenen “Rio Konferansı”nda yaşam kalitesinin ve insan sağlığının geliştirilmesi, atmosferin, biyolojik çeşitliliğin, tatlı su kaynaklarının, arazi kaynaklarının ve denizlerle kıyı alanlarının korunması gibi oldukça farklı konularda değerlendirmeler yapılmıştır. Konferans sonunda “Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Bildirgesi” ile, “Gündem 21” ve “Orman İlkeleri” isimli bildiriler yayımlanmış, “İklim Değişikliği Sözleşmesi” ile “Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır.⁴⁰⁶

Rio Bildirgesi, ülkelerin, çevre ve kalkınma konularındaki hak ve yükümlülüklerini belirleyen 27 ilkedен oluşmakta olup, birinci ilkede insanların sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezinde olduğu, sağlıklı ve verimli bir hayat

⁴⁰³ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.214-215.

⁴⁰⁴ Turgut, **Çevre Hukuku**, s.62.

⁴⁰⁵ Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özellikleri http://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm#_ftn25 5 Nisan 2011

⁴⁰⁶ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.331-332.

hakkına sahip oldukları belirtilmektedir.⁴⁰⁷ Doğrudan ÇED’le ilgili olan bildirgenin 17. maddesinde, çevre üzerinde olumsuz etkileri olabilecek faaliyetlerde ÇED’in uygulanması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁰⁸

“İklim Değişikliği Sözleşmesi”, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan karbondioksit ve diğer gazların atmosfere salınımını belli bir seviyeye çekmeyi, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”, ulusal ve uluslar arası biyolojik çeşitliliklerin korunmasını, “Gündem 21” çevre-kalkınma ilişkisi konularında belli prensiplere uyulmasını sağlamayı amaçlamaktadır.⁴⁰⁹ “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”nin 14. maddesinde, biyolojik çeşitliliğin korunması amacıyla ÇED uygulamalarına önem verilmesi bir ilke olarak belirlenirken, “Gündem 21” ise, ÇED’i hemen hemen her başlık altında, çevre konusunda uygulanması gereken bir usul olarak öngörmüştür.⁴¹⁰ Orman İlkeleri ise, tüm coğrafi bölgelerdeki ormanların, yönetimi, korunması ve geliştirilmesine ilişkin ilkeleri belirlemektedir.⁴¹¹

Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik olarak, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi kapsamında 1997 yılında Japonya’nın Kyoto şehrinde imzalanan Kyoto Protokolü, başta karbondioksit olmak üzere sera etkisine neden olan diğer gazların salınımını azaltmayı hedeflemektedir.⁴¹²

Çevreyle ilgili olarak Dünya gündeminde önemle takip edilmiş ve ortaya koydukları ilkelerle ulusal ve uluslararası düzeyde çevre koruma alanında önemli bir rol oynamış olan bildirge ve sözleşmeler incelendiğinde, her birinin çevreyle ilgili çeşitli sorunlara çözüm amacıyla belli ilkeler getirdiği, ancak hepsinde de çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin İklim Değişikliği Sözleşmesi küresel ısınma açısından meseleyi ele alırken, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ise Dünyadaki biyolojik çeşitliliğin korunması açısından meseleyi ele almaktadır. Dünya Doğa Şartı’nda ise çevre korumanın gelecek kuşaklar da gözetilerek yapılması gerektiği belirtilmektedir.

⁴⁰⁷ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.333.

⁴⁰⁸ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.78.

⁴⁰⁹ Güney, **Çevre ve İnsan**, s.226-228.

⁴¹⁰ Saygılı, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s.79.

⁴¹¹ Ertürk, **Çevre Bilimleri**, s.339.

⁴¹² <http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/kyoto.htm>, 6 Nisan 2011

Amacı, ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın, çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, plânlanan bir faaliyetin çevre ve sağlık üzerinde yol açabileceği tüm olumsuz etkilerin önceden tespit edilip,⁴¹³ çevre kirliliğinin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak olan ÇED'in⁴¹⁴ bu amacının, yukarıda anlatılan başlıca bildirge ve sözleşmelerle hedeflenen amaçlara da uygun olduğunu söylemek yanlış olmaz. O halde, ortaya koydukları ilkeler, Dünyanın hemen hemen her yerinde benimsenen ve meşruiyetinden şüphe duyulmayan çevreyle ilgili temel uluslararası metinlerin, ÇED'in de meşruiyet kaynaklarından olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.2. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliğinin Çevre Hakkı Bağlamında Çeşitli Açılardan İncelenmesi

3.5.2.1. Doğal Hukuk Açısından ÇED Yönetmeliği

Birinci bölümde; doğal hukukun ne olduğu, “adalet” ve “özgürlük” olmak üzere iki temel kavramının bulunduğu, başta yaşam hakkı olmak üzere belli başlı doğal hakların neler olduğu anlatılmıştı. Bu nedenle, burada doğal hukukun ayrıntılarına girmeden, 17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği'nin, doğal hukukla ne ölçüde örtüştüğü anlatılmaya çalışılacaktır.

17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği'nin 1.maddesinde: “Bu Yönetmeliğin amacı, Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinde uyulacak idari ve teknik usul ve esasları düzenlemektir.”⁴¹⁵ şeklinde bir ifade kullanılmış ancak ÇED'in amacından bahsedilmemiştir. Yönetmeliğin 1.maddesinde, amacın ÇED sürecinde uyulacak esasları belirlemek olduğu belirtilmekle birlikte, ÇED Yönetmeliği'nin çıkarılış amacının ne olduğunu anlamak için 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2.maddesine değinmekte fayda vardır.

Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde: “Çevresel etki değerlendirmesi: Gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye

⁴¹³ Bal, **Çevre Bilimi**, “Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, s.204.

⁴¹⁴ Keleş-Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, s.110.

⁴¹⁵ **Resmî Gazete**, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları...ifade eder.”⁴¹⁶ denilerek, ÇED’in, dolayısıyla da ÇED Yönetmeliği’nin amacının, gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin çevreye zarar vermelerini önlemek veya en aza indirmek olduğu anlaşılmaktadır. Çevreye verilecek zararlardan, çevrenin bir parçası olan insanın da etkilenmesi ve zarar görmesi mümkün olduğuna göre, insanın sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesine hizmet eden araçlardan birinin de ÇED olduğunu söylemek yanlış olmaz. Şu halde, 17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği’nin, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına hizmet ederek doğal hukuka hizmet ettiğini ve doğal hukukla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Doğal hukukun “adalet” ve “özgürlük” kavramlarından yola çıkarak da 17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği’nin doğal hukuka uygun olduğunu söylemek mümkündür. Şöyleki;

17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği’nin, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 2.maddesi anlamındaki amacı düşünüldüğünde, doğal hukukun “adalet” kavramı içinde yer alan değerlere uygun bir amaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci bölümde anlatılan; Platon, Stoacılar, Ulpianus, Grotius ve Thomasius gibi filozofların adalete yükledikleri anlamlar düşünüldüğünde, ÇED Yönetmeliği ile ulaşılmak istenen amacın, bu anlamlara hiç de uzak olmadığı anlaşılacaktır. Aynı şekilde birinci bölümde “özgürlük” konusunda anlatılanlardan yola çıkarak da, ÇED Yönetmeliği’nin insana sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı sunarak, hiçbir çevre tehdidi altında kalmadan hayatını istediği gibi yaşayabilme imkanı sağladığı, dolayısıyla doğal hukuktaki anlamıyla insanı özgür kılmaya hizmet ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliği’nin, raporun hazırlanmasına ilişkin usul ve esaslarının düzenlendiği, 3, 4 ve 5. bölümleri incelendiğinde, yönetmeliğin oldukça ayrıntılı düzenlemeler içerdiği anlaşılmaktadır. ÇED raporu için Bakanlığa başvuruda bulunulmasından, raporun hazırlanıp onaylanmasına ve onaydan sonra da projenin rapor doğrultusunda sürdürülüp sürdürülmediğinin izlenmesine kadar geçen sürecin nasıl işleyeceğine ilişkin belli kurallar getiren yönetmeliğin, çevreyi

⁴¹⁶ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

koruma amacı doğrultusunda önemli bir fonksiyonu yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Söz konusu sürecin ayrıntıları yukarıda geniş bir şekilde anlatıldığından, burada ayrıntılara fazla girmeden bu fonksiyonun nasıl yerine getirildiği anlatılmaya çalışılacaktır. Şöyleki; ÇED Yönetmeliği'nin 8.maddesinde, proje sahibinin başvurusunu yaparken, projeye ve çevresel etkilerine ilişkin ayrıntılı bilgileri içeren, yönetmeliğin EK-III'ünde yer alan, "ÇED Genel Formatı" nı esas alması gerektiği belirtilmektedir. "ÇED Genel Formatı" nın, proje ve projenin çevresel etkileri konusunda ayrıntılı açıklamaların yapılmasını zorunlu kılması, projenin çevre üzerinde yaratacağı tüm etkilerin önceden bilinip önlenmesi adına önemli bir düzenleme olarak düşünülebilir. 8.madde gereğince, genel formata göre hazırlanan başvuru dosyasının incelenmesi için Bakanlık tarafından bir komisyon oluşturulup başvuru dosyasının halkın görüş ve önerilerine açılması, 10.madde gereğince Bakanlık tarafından oluşturulan komisyon tarafından halkın görüşleri de dikkate alınarak projenin kapsamının, özel formatının ve raporu hazırlayacak çalışma grubunun belirlenmesi, 11.madde gereğince, hazırlanan ÇED raporunun Bakanlığa sunulması ve Bakanlık tarafından raporun özel formata uygunluk açısından incelenmesi, bu inceleme sürecinde raporun halkın görüşüne açılması, 12.maddenin (9) numaralı bendi gereğince raporun çeşitli açılardan incelenmesi ve 14.madde gereğince halkın görüş ve önerileri de alınarak "ÇED Olumlu" veya "ÇED Olumsuz" kararı verilmesi sürecine ilişkin düzenlemeler incelendiğinde, rapor hazırlama ve onay sürecinin son derece objektif ve keyfî uygulamaları önlemeye elverişli şekilde belirli kriterlere bağlandığı anlaşılabacaktır. Aynı şekilde, 18.madde gereğince, proje sahibinin taahhütlerini yerine getirip getirmediğinin izlenmesi ve kontrol edilmesiyle, 19.madde gereğince, yönetmeliğe aykırı uygulamalarla proje sahibinin taahhütlerine aykırı olarak devam eden uygulamaların durdurulmasına ilişkin düzenlemelerden, yönetmeliğin son derece objektif ve keyfî uygulamaların önüne geçmeye elverişli olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.2.2. Çevre Etiği Açısından ÇED Yönetmeliği

Birinci bölümde, çevre etiğinin amacının, doğayı koruyarak insanın mutlu olmasını sağlamak olduğu belirtilmişti. Bir üst başlıkta ise ÇED Yönetmeliği'nin

amacının, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2.maddesi anlamında, gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin çevreye zarar vermelerini önlemek veya en aza indirmek olduğu anlatılmıştı. Gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin, çevreye zarar vermelerinin önlenmesi veya en aza indirilmesinin, insanın sağlıklı bir çevrede yaşamasına hizmet edeceği muhakkaktır. İnsanın sağlıklı bir çevrede yaşaması ise mutluluğuna katkı sağlayacaktır. Şu halde, çevre etiğinin amacı ile ÇED Yönetmeliğinin amacı birlikte düşünüldüğünde, her ikisinin de ortak bir noktada bulunduğu, çevre etiğinin amacına hizmet etme adına bir araç olan ÇED Yönetmeliği'nin meşruiyet kaynaklarından birinin de çevre etiği olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.2.3. Çeşitli İnanç Sistemleri Açısından ÇED Yönetmeliği

Birinci bölümde, başlıca Uzakdoğu dinleri ile İlahi dinlerin ve çeşitli kültürlerin çevre anlayışı ele alınmış, bu anlayışın çevre hakkına ne şekilde katkı sağladığı anlatılmaya çalışılmıştı. Yukarıda da belirtildiği üzere, amacı gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin çevreye verebileceği zararları önlemek olan ÇED Yönetmeliği ile çevreye derin anlamlar yükleyen ve çevrenin korunmasını öngütleyen dinler ve kültürlerin çevre konusundaki yaklaşımları karşılaştırıldığında, her ikisinin de ortak bir amaçta buluştukları anlaşılmaktadır. Denilebilirki, çevrenin korunması adına önemli bir araç olan ÇED Yönetmeliğinin meşruiyet kaynakları arasında söz konusu dinler ve kültürler de bulunmaktadır.

3.5.2.4. Çevreyle İlgili Temel Uluslararası Metinler Açısından ÇED Yönetmeliği

İkinci bölümde anlatılan; “Stockholm Bildirgesi”, “Dünya Doğa Şartı”, “Ortak Geleceğimiz Raporu”, “Avrupa Tek Senedi”, “Mastricht Anlaşması”, “Rio Bildirgesi”, “İklim Değişikliği Sözleşmesi”, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”, “Gündem 21”, “Orman İlkeleri”, ve “Kyoto Protokolü” gibi çevreyle ilgili olarak Dünya gündeminde önemle takip edilmiş ve ortaya koydukları ilkelerle ulusal ve

uluslararası düzeyde çevre koruma alanında önemli bir rol oynamış olan bildirge ve sözleşmeler incelendiğinde, her birinin çevreyle ilgili çeşitli sorunlara çözüm amacıyla belli ilkeler getirdiği, ancak hepsinde de çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Her biri, uluslararası çevre hukukunun oluşumuna önemli katkı sağlamış olan bu metinlerin amacı ile ÇED Yönetmeliğinin 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2.maddesi anlamındaki amacı karşılaştırıldığında, ÇED Yönetmeliğinin, zikredilen uluslararası metinlerde güdülen amaca uygun bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

ÇED Yönetmeliği ortaya koyduğu hükümlerle, çevreye zarar verme ihtimali olan projelerin gerçekleştirilmesine engel olarak, çevre korumaya ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun amacının düzenlendiği 1.maddesinden bahsetmekte fayda vardır. Bu maddede: “Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.”⁴¹⁷ denilmektedir. Çevre Kanunu'nun 10.maddesinde ise: “Gerçekleştirmeyi plânladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlüdürler. Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı veya Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir Kararı alınmadıkça bu projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez; proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez...”⁴¹⁸ denilerek, 1.maddede belirtilen amaca ulaşmanın yollarından birinin de ÇED olduğu belirtilmektedir. Şu halde ÇED'in sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak adına önemli bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Çevreyle ilgili yukarıda bahsedilen uluslararası metinlerin hepsinde de ortak amaç çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması olduğuna göre, Çevre Kanunu'nun 1. ve 10.maddelerinden yola çıkarak ÇED'in de aynı amacın sağlanması için bir araç olduğunu söylemek mümkündür.

⁴¹⁷ Resmî Gazete, Tarih 13.06.2006, Sayı 26167

⁴¹⁸ Resmî Gazete, Tarih 13.06.2006, Sayı 26167

3.5.3. 17.07.2008 Tarihli ÇED Yönetmeliği'nin Çevre Hakkı ile Bağdaşmadığı Düşünülebilecek Düzenlemeleri

ÇED Yönetmeliği'nin; doğal hukuk, çevre etiği, dinler, çeşitli kültürler ve çevreyle ilgili uluslararası temel metinler açısından incelenmesinde, evrensel olarak değerlendirebileceğimiz bu değerlere ve düzenlemelere genel olarak uygun olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak; ÇED Yönetmeliği'nin, bazı hükümlerinin çevre hakkı ile bağdaşmadığı düşünülebilir. Şöyleki;

Yönetmeliğin 14/3 maddesindeki: “"Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu" kararı verilen proje için yedi yıl içinde yatırıma başlanmaması durumunda "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu" kararı geçersiz sayılır.”⁴¹⁹ şeklindeki hükmünde geçen yedi yıllık sürenin, bazı bölgeler için oldukça uzun olduğu düşünülebilir. Örneğin, yedi yıllık süre zarfında, projenin gerçekleştirileceği bölgede yeni yerleşim birimleri oluşturulması halinde, o bölgede yaşayan insanların projeden olumsuz şekilde etkilenmeleri mümkündür. Projeye onay verilirken, projenin olası etkilerinin yakın zaman içinde hesaplanabilmesi mümkünken, yedi yıllık sürede bölgenin koşullarında meydana gelebilecek değişiklikler hesaplanamayabilir. Bu nedenle süre daha kısa tutularak, bölgenin sosyal durumunda uzun vadede ortaya çıkacak değişiklikler de önlenir.

Yönetmeliğin 20.maddesindeki: “Bu Yönetmelikte belirtilen süreler, proje sahibinin istemi ve Bakanlıkça uygun görülmesi halinde veya Bakanlığın doğrudan gerekli gördüğü hallerde, gerekçesi belirtilerek Bakanlık tarafından uzatılabilir veya durdurulabilir. Proje sahibine raporlarla ilgili eksiklikleri gidermesi ve ilave işlemler yapması için verilen süreler Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecine dâhil değildir.”⁴²⁰ şeklindeki hüküm, süreler yönüyle Bakanlığ'a geniş bir takdir hakkı vermektedir. Üstelik, süre uzatımını, “...Bakanlıkça uygun görülmesi halinde veya Bakanlığın doğrudan gerekli gördüğü hallerde...” gibi belirsiz bir şarta bağlayan hükmün, yönetmeliğin amacına aykırı şekilde, keyfî uygulamaların yapılmasına elverişli nitelikte bir hüküm olduğu düşünülebilir.

⁴¹⁹ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

⁴²⁰ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

Yönetmeliğin 24.maddesindeki: “Aşağıdaki projeler için uygulanacak prosedür Bakanlıkça belirlenir.

a) Doğal afetler sonucu yıkılan, bozulan, tahrip olan veya hasar gören herhangi bir yatırımın bulunduğu yerde kısmen veya tümü ile yeniden gerçekleştirilmesi planlanan projeler,

b) Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğine tabi olmayan veya Seçme Eleme Kriterlerine tabi projelere kredi almak ve benzeri finansal nedenlerle proje sahibinin talebi üzerine Bakanlığın uygun gördüğü projeler,

c) Organize Sanayi Bölgeleri, İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri, Endüstriyel Bölgeler, Serbest Bölgeler, Stratejik Çevresel Değerlendirme yapılacak alanlar, Su Ürünleri Potansiyel Üretim Alanları ile Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde kurulması planlanan projeler,

ç) İleri teknoloji uygulamak suretiyle yapılmak istenilen değişiklikleri içeren veya prototip üretim yapan projeler,

d) Bu Yönetmeliğin Ek-I veya Ek-II listesinde bulunup da eşik değeri olmayan projelerde yapılacak her türlü değişikliği içeren projeler.”⁴²¹ şeklindeki hüküm de, yönetmeliğin amacına aykırı şekilde, keyfî uygulamaların yapılmasına elverişli bir hüküm olarak düşünülebilir.

⁴²¹ Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

SONUÇ

İnsanın sağlıklı bir çevrede yaşayabilme hakkı olan çevre hakkı; birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, doğal hukukun ve çevre etiğinin bir gereği olup, belli başlı dinler tarafından da meşru olarak görülmüş bir hakır.

Doğal hukuk ve doğal hukukun temel kavramları olan adalet ve özgürlük konusunda, Ulpianus, Ciceron, Platon, Aristo, Stoacılar, Grotius, Thomasius, John Locke ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin ortaya koymuş olduğu düşüncelerden, doğal hukukun amacının, insan haklarına uygun yaşam koşullarının ölçüsünü ortaya koyarak, bu doğrultuda bir yaşam olanağı sağlamak için pozitif hukuka yol göstermek olduğunu anlamak mümkündür. Doğal hukuk, adalet ve özgürlük konularında, çeşitli düşünürler ve fikir akımlarının ortaya koyduğu “hakka saygı duymak”, “iyi ve ahlaklı davranmak”, “kendisine yapılması istenmeyen şeyi başkasına yapmamak”, “kimseye zarar vermemek”, “eşitlik” ve “özgürlük” gibi ilkelerin, çevre hakkının korunmasında da geçerli olan ilkeler olduğu, çevre hakkı ihlalleriyle söz konusu ilkelerin bir veya birden fazlasının da ihlale uğrayacağı, dolayısıyla çevre hakkının da bir doğal hak olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çevre hakkının ilgili olduğu bir diğerk kavram da çevre etiğidir. Birinci bölümde anlatıldığı üzere, çevre etiğinin amacı doğayı koruyarak insanların mutlu olmasını sağlamaktır. Çevre hakkının korunmasıyla ulaşılmak istenen amacın, insanın sağlıklı bir çevrede yaşamasını sağlamak olduğu düşünülduğünde, çevre etiğinin, çevre hakkının meşruîyet kaynaklarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Uzakdoğru dinleriyle ilâhi dinlerin çevre konusundaki yaklaşımlarına bakıldığında, hepsinde de çevrenin korunmasının öğütlendiğı, dolayısıyla çevreyi korumanın dinlerin de bir gereğı olduğu anlaşılmaktadır.

Çevre koruma konusu ve çevre hakkı kavramı, 20.yüzyılla birlikte, dünya kamuoyunda ilgiyle takip edilen bir konu olmuştur. İkinci bölümde de anlatıldığı üzere, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının temini için dünya çapında yapılan konferanslar, ilan edilen bildirgeler, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve uluslararası anlaşmalar, çevre hakkını dünya kamuoyunda her geçen gün daha da ilgi duyulan bir konu haline getirmiştir. Çevre sorunlarının, insan hayatı üzerinde yol açtığı tehlikeler düşünülduğünde, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olan ve

üçüncü kuşak haklar arasında yer alan, “çevre hakkı”nın, birinci kuşak haklar arasında yer alan “yaşama hakkı” kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle, her geçen gün daha da artan çevre sorunlarıyla mücadele adına, çevrenin korunmasına yönelik yapılan yasal düzenlemeler hayati öneme sahiptir.

Çevre sorunlarıyla mücadelede etkin bir yöntem olan ve üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılan ÇED, çevre hakkının tesisi adına önemli bir araçtır. Çevre hukukunun temel ilkeleri arasında yer alan “önleme ilkesi” gereğince, ÇED uygulamalarına hassasiyetle devam edilmesi gerekmektedir.

ÇED’in etkin olarak uygulanabilmesinde, yasal düzenlemeler en önemli role sahip olmakla birlikte, ÇED’in mevzuata uygun olarak yürütülmesinde uygulayıcılara da önemli bir görev düşmektedir. Teknik bir süreç olan ÇED’in, mevzuata uygun olarak yürütülebilmesi için yeterli teknik bilgiye sahip iş gücü ile yeterli teknik donanıma sahip araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, ÇED sürecinin usulüne uygun şekilde yürütülüp yürütülmediğinin denetlenmesi de son derece önemlidir. Bu noktada, ÇED raporu hazırlamaya yetkili kuruluşlara yeterlilik belgesi veren idari birimlere büyük görev düşmektedir. Yeterlilik belgesinin verilmesi sırasında, raporu hazırlayacak kuruluştaki aranan şartların bulunup bulunmadığının tespitinde ve rapor hazırlama sürecindeki denetimlerde bu görevin titizlikle yerine getirilmesi gerekmektedir.

Ekonomik faaliyetlerin yol açacağı çevre sorunlarını önleme adına, Türkiye’nin 17.07.2008 tarihli ÇED Yönetmeliğinde yer alan kriterlerin, asgari düzeyin üstünde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yönetmelikte, ÇED raporunun hazırlanmasına ilişkin sürecin anlatıldığı, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler incelendiğinde, sıkı şekil kurallarının yer aldığı görülecektir. Bu durum, rapor hazırlama sürecinde proje sahibinin ve raporu hazırlayacak kuruluşun belli bir ciddiyet içinde çalışmasını ve ortaya çıkacak raporun da daha gerçekçi olmasını sağlayacaktır.

Yönetmelikte, ÇED raporunun hazırlanması sürecinde halkın katılımına yeterli ölçüde yer verildiğini de görmekteyiz. Halkın projeye ilgili görüş ve önerilerinin alınması için, çeşitli aşamalarda katılımının sağlanması hedeflenmektedir. Proje için başvurunun yapıldığı ilk aşamada, halkın katılım toplantısı düzenlenerek, halkın projeye ilişkin görüş ve önerilerinin alınmasının

sağlanması, rapor hazırlandıktan sonra da raporla ilgili olarak yine halkın görüş ve önerilerinin alınması oldukça önemli düzenlemelerdir. ÇED'in, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına hizmet ettiği düşünüldüğünde, belli bir projeden etkilenecek halk kesimine görüşlerinin sorulmasına yönelik bu düzenleme son derece isabetlidir.

Yönetmeliğin, 14/3 maddesinde, “ÇED Olumlu” kararı verilen proje için yedi yıl içinde yatırıma başlanmaması halinde “ÇED Olumlu” kararının geçersiz sayılacağı belirtilmişse de söz konusu sürenin oldukça uzun olduğu düşünülebilir. Projeye onay verilirken, projenin olası etkilerinin yakın zaman içinde hesaplanabilmesi mümkünken, yedi yıllık sürede bölgenin koşullarında meydana gelebilecek değişiklikler hesaplanamayabilir. Bu durum, yedi yıl içinde projeden olumsuz olarak etkilenebilecek yeni gelişmelerin doğmasına neden olabileceği için süre daha kısa tutularak, bölgenin sosyal durumunda uzun vadede ortaya çıkacak değişikliklerin önlenmesi sağlanabilir.

Yönetmelikte geçen sürelerin uzatılması ve durdurulmasıyla ilgili düzenlemenin yer aldığı 20.madde, keyfî uygulamaların doğmasına müsait olabilecek bir madde olduğu için, yönetmeliğin olumsuz yanlarından biri olarak düşünülebilir. Bu nedenle, sürelerin uzatılması veya durdurulmasının belli objektif kriterlere bağlanması daha yerinde bir düzenleme olabilir.

Yönetmeliğin, 23.maddesinde askeri projelerle ilgili ÇED uygulamalarının, ilgili kurumun görüşü alınarak Çevre Bakanlığı tarafından belirleneceği şeklindeki düzenleme bazı durumlarda keyfî uygulamaların doğmasına yol açabilecek bir düzenlemedir. Bunun önlenmesi adına, hem millî güvenliği hem de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tehlikeye atmayan orta bir yol bulunması daha akılcı bir yöntem olabilir. Bu nedenle söz konusu maddenin, belli kriterler belirlenerek daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi mümkün olabilir.

Yönetmeliğin 24.maddesinde, bazı projeler için uygulanacak prosedürün Bakanlık tarafından belirleneceği şeklindeki düzenleme de, Bakanlığa geniş ölçüde takdir hakkı vermekle, keyfî uygulamalara imkan sağlayabilecek bir düzenleme olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKDUR, Recep, **Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009.

ARAL, Vecdi **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001.

AYTEKİN Kerim, **İslam’ın Bakışıyla Ekoloji Çevre Sorunları ve Kent Hayatı**, İstanbul, Gülhane Yayınları, 2008.

BOZKURT, Yavuz, **Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2010.

BUDAK, Sevim, **Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası**, İstanbul, Büke Yayınevi, 2000.

BULUT, Nihat, **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, İstanbul, On İki Levha Yayınları, 2009.

DEDELER BEZİRCİ, Pervin, **Avrupa Birliği Sürecinde Çevre**, İstanbul, Tasam Yayınevi, 2005.

EKİNCİ Oktay, **İnsan Hakları ve Çevre**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1994.

ERTAŞ, Şeref, **Çevre Hukuku**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1997.

ERTÜRK Hasan, **Çevre Bilimleri**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2009.

GOLDFARB, Theodore D., **Taking Sides**, The Dushkin Publishing Group Inc., Guilford, 1993.

GÖRMEZ, Kemal, **Çevre Sorunları**, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007.

GÜNEŞ, Yusuf-COŞKUN, Aynur Aydın, **Çevre Hukuku**, Kazancı Yayınevi, İstanbul, 2004.

GÜNEY Emrullah, **Çevre ve İnsan**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2003.

HİRŞ, Ernst, **Hukuk Felsefesi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Vakfı Banka ve Ticaret Enstitüsü Yayınları, 2001.

HUGHES BUTTS, Kent, **Nato'nun Avrupa Çevre Güvenliğine Katkıları**, Çev. Fikret Hakküden-Mesut Hakkı Çaşın-Hakan Akgül, Ankara, Genel Kurmay Yayınları, 1998.

İRİ, Murat, **İnsan Hakları Bir Gündelik Hayat Pratiği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006.

JARDİNS, Joseph R. Des, **Çevre Etiği**, Çev.Ruşen Keleş, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

KABOĞLU, İbrahim, **Çevre Hakkı**, Ankara, İmge, 1996.

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993.

KELEŞ, Ruşen-ERTAN, Birol, **Çevre Hukukuna Giriş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

KELEŞ, Ruşen-HAMAMCI, Can-ÇOBAN, Aykut, **Çevre Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, 2009.

KILIÇ, Selim, **Çevre Etiği**, Ankara, Orion Kitabevi, 2008.

KIŞLALIOĞLU, Mine – BERKES, Fikret, **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

KOCASOY, Günay, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İstanbul, Katı Atık Türk Millî Komitesi Yayını, 1994.

MENGİ, Ayşegül – ALGAN, Nesrin, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme**, Ankara, Siyasal Yayınları, 2003.

MUSLU Yılmaz, **Ekoloji ve Çevre Sorunları**, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2000.

Ormanlık Kesiminde Çevresel Etki Değerlendirme, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1992.

ÖKTEM, Niyazi, **Hukuk Sosyolojisi**, İstanbul, Beta Yayınevi, 1988.

ÖZDEMİR, Şevket, **Temel Ekoloji Bilgisi ve Çevre Sorunları**, Ankara, Hatiboğlu Yayınları, 1997.

ÖZER, Ayşe Öznur, **Çevresel Etki Değerlendirmesine Giriş, Nedir, Nasıl Uygulanmalıdır**, Ankara, TMMOB Şehir Plâncıları Odası Yayınları, 1996.

ÖZKAN, Noyan, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006.

- ÖZTAN, Bilge, **Medeni Hukukun Temel Kavramları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002.
- PORRİT, Jonathon, **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989.
- PORTER, Gareth – BROWN, Janet Welsh, **Global Environmental Politics**, Westview Pres, San Francisco, 1991.
- SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- SAYGILI, Abdurrahman, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Ankara, İmaj Yayınları, 2007.
- SCHUMACHER, E.F., **Küçük Güzeldir**, Çev.Osman Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları, 2002.
- ŞEN, Ersan, **Çevre Ceza Hukuku**, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1994.
- ŞENGÜL, Mihriban, **Türkiye’de ÇED ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2002.
- TOKU, Neşet, **John Locke ve Siyaset Felsefesi**, Ankara, Liberte Yayınları, 2003.
- TURGUT, Nükhet, **Çevre Hukuku**, Ankara, Savaş Kitabevi, 2001.
- USLU İbrahim, **Çevre Sorunları**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- USLU, Cennet, **Doğal Hukuk ve Doğal Haklar**, Ankara, Liberte Yayınları, 2009.
- USLU, Orhan, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, 1996.
- ÜNDER Hasan. **Çevre Felsefesi**, Ankara, Doruk Yayınları, 1996.
- YAVUZ Fehmi, **Çevre Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975.
- YILMAZ, Ali, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2008.
- YİĞİT, Nuri, **Çevresel Etki Değerlendirme**, Ankara, Kılavuz Yayınları, 2002.

MAKALELER

ALGAN, Nesrin, “Türkiye’de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumamın Tarihine Kısa Bir Bakış”, **Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumamın Tarihi Sempozyumu**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (2000), s.221-233.

AYDINLI, Halil İbrahim-AYHAN, Veysel, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması” **C.Ü. İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi**, Sayı 1, (2004) s.67-82.

BAL, Durmuş Ali, “Çevreyle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, **Çevre Bilimi**, Ankara, Anı Yayıncılık, (2007, s.184-207.

CURİ, Kriton, “Environmental Exploitation and Environmental Ethics”, **Environmental Ethics**, Boğaziçi University Institute of Environmental Sciences, İstanbul, (1996), s.263-268.

ÇOKGEZEN, Jale, “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi**, Sayı 12, (2007), s.91-113.

DERVİŞOĞLU, Suat, “AB Müktesebatına Uyum Sürecinde Çevresel Etki Değerlendirmesi”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı 467, (2010), s.115-134.

DURAL, A.Baran, Eko-Kalkınmada İnsan Merkezli Politika “Türkiye’de Çevreci Harekete Sağlanan Destek ve Yeşil Siyaset”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, (2008), s.190-216.

ERİM, Rafet, “Türkiye’de Yasama Yürütme ve Yargı’nın Çevre Yaklaşımları” **İnsan Çevre Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, (1997), s.372-394.

GÜL, Atilla – CEYLAN, Hakan, “Çevresel Etki Değerlendirme Uygulamaları ve Isparta Yöresi Örneğinde İrdelenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, (2002), s.94-106.

KELEŞ, Ruşen, “Çevre sorunları ve Çevre Hakları”, **İnsan Hakları Armağanı**, Ankara, Doğan Kitabevi, (1978), s.79-115

KILIÇ, Selim, “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı 2, (2001), s.131-149.

KILIÇ, Selim, “Yeni Toplumsal Ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, (2006), s.81-101.

MİSRA, R.P., “Interdependence of Environmental Ethics and Jurisdiction Relationships”, **Environmental Ethics**, Boğaziçi University Institute of Environmental Sciences, İstanbul, (1996), s.91-103.

ÖNDER, Tuncay, “Yeşil Siyaset”, **Siyaset**, Ankara, Lotus Yayınevi, (2008), s.591-627.

SARIKAYA, Hasan Zuhuri, “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları”, **Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi**, Sayı 1, (2004), s.1-10.

SAV, Özden N., “Devletin Çevre Zararlarından Doğan Uluslararası Sorumluluğu: Uluslararası Gelenek Hukuku ve Yargı Kararlarına Genel Bakış”,**Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara, (1986), s.131-142.

TATAR, Nilgün – ÖREN, Şaşmaz, “Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar ve Faaliyetleri”, **Çevre Bilimi**, Ankara, Anı Yayıncılık, (2007), s.168-181.

TEPE Harun, “Çevre Etiği: Toprak Etiği mi Yoksa İnsan Etiği mi”, **Felsefelogos**, Sayı 6, (1999), s.41-56.

TÜRKOĞLU Aziz - ÇOKADAR Hulusi - GEZER Kudret, “Çevre Sorunları” **Çevre Bilimi**, Ankara, Anı Yayıncılık, (2007), s.86-95.

UŞAK, Muhammet, “Çevre Nedir”, **Çevre Bilimi**, Ankara, Anı Yayıncılık, (2007), s.2-8.

YAŞAMIŞ, Firuz Demir, “Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesinin İçinde Bulunduğu Sorunlar ve Çözüm Yolları”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı 410, (1996), s.37-57.

YÜCEL, Fatih, “Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 11, (2003), s.100/120.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu,
http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_rap_2009.pdf 2 Nisan 2011

Ahmet M. Güneş-L.L.Münster, “Çevre Hukuku Açısından Stratejik Çevresel Etki Değerlendirme”, <http://www.scribd.com/doc/43885694/Cevre-Hukuku> 11 Ocak

Avrupa Birliği Çevre Faslı Müzakere Süreci,
<http://did.cevreorman.gov.tr/did/Files/AB%20%C3%87EVRE%20FASLI%20M%C3%9CZAKERE%20S%C3%9CREC%C4%B0.pdf> 2 Nisan 2011

Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özellikleri
http://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm#_ftn25 5 Nisan 2011

Bahir Güneş Türközer, “Sosyolojik Hukuk Düşüncesinin Oluşumu”,
<http://w3.gazi.edu.tr/web/bahir/sosyolojik.pdf> 14 Mayıs 2010

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu
<http://www.gezeganimiz.com/riodektr.asp>, 2 Aralık 2010

Chen Demin, Dong Zhengai, “Environmental Rights: on the Perspective of Harmonious Development between Human Beings and Nature”, China Population, Resources and Environment Volume 18, Issue 1, 2008, s.189-192

Cihan Okuyucu, “Rumi’de ve Asya Dinlerinde Ekoloji Anlayışı”
<http://www.asianpa.net/asianpa/conferences/indonesia/5.pdf> 25 Mayıs 2010

Çevre Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx> 5 Mart

http://ceq.hss.doe.gov/laws_and_executive_orders/the_nepa_statute.html 11 Ocak 2011

<http://ceq.hss.doe.gov/nepa/regs/ceq/1508.htm> 8 Ocak 2011

<http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/durustockholm.pdf>, 3 Aralık 2010

http://unfccc.int/files/cc_inet/information_pool/application/pdf/rec_turkey_fccc_kp.pdf

<http://www.cedgm.gov.tr/CED/AnaSayfa/genelgeler.aspx?sflang=tr> 16 Ocak 2011

<http://www.cmo.org.tr/index.php/yargi/aihm-kararlari/586-oeckan-ve-derler-tuerkye-davasibavuru-no4677199->

<http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/kyoto.htm>, 2 Aralık 2010

<http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/kyoto.htm>, 6 Nisan 2011

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, 2 Aralık 2010

Hülya Demir, “İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma”,
<http://kongreikt.ege.edu.tr/cd/pdf/36.pdf>, 18 Kasım 2010

İslamiyet İnsan Haklarına Büyük Önem Vermiştir
<http://www.diyenet.gov.tr/yayin/basiliyayin/yweboku.asp?sayfa=26&yid=25> (10 Mayıs 2010)

Marc Pallemarts, Çev. Bülent Duru, “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı”, s.615

Nükhet Turgut, İhtiyat İlkesi, “İhtiyat İlkesinin Ortaya Çıkışı”
<http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1996-45-01-04/AUHF-1996-45-01-04-Turgut.pdf>

Nükhet Turgut, Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku, “Kirleten Öder İlkesi”,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2776.pdf> , 3 Mart 2011

Orman Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

Roman A. Tokarczyk, Çev. Sururi Aktaş, “Sosyal Düzenin Evrensel Temeli Olarak Doğal Hukuk” <http://hukuk.erkincan.edu.tr/dergi/makale/1997-16.pdf> (10 Mayıs 2010)

Said Öztürk, “Osmanlı’da Çevre Kültürü”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-298.html>, 5 Aralık 2010

Salih Batal, “Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özelliği”
http://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm#_ftn25 16 Kasım 2010

Su Ürünleri Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 12 Aralık 2010

Taoizm-İnanç Esasları ve Ahlak Anlayış, <http://dunyadinleri.com/taoizm.html> (10 Mayıs 2010)

TC Anayasası, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1113.html> 23.12.2010

Turgut, Nükhet, Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar, “Katılım İlkesi” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2734.pdf> 7 Mart 2011

Türkiye AB İlişkileri, http://www.did-cevreorman.gov.tr/sayfa_detay.asp?id=40 20 Kasım 2010

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx> 11 Aralık 2010

MAHKEME KARARLARI ve RESMÎ GAZETELER

Anayasa Mahkemesi, 15.01.2009 Tarih, 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı Karar

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 01.06.2004 Tarih 2003/14540 E. 2004/7006 K. Sayılı Karar

Danıştay 10.Dairesi, 28.04.1992 Tarih, 1990/2278 E. 1992/1672 K. Sayılı Karar

Resmî Gazete, Tarih 17.07.2008, Sayı 26939

Resmî Gazete, Tarih 13.06.2006, Sayı 26167

Resmî Gazete, Tarih 23.07.1983, Sayı 18113

Resmî Gazete, Tarih 17.04.1990, Sayı 20495

Resmî Gazete, Tarih 11.07.2003, Sayı 25165

Resmî Gazete, Tarih 11.08.1983, Sayı 18132

Resmî Gazete, Tarih 09.05.1985, Sayı 18749

Resmî Gazete, Tarih 02.11.1986, Sayı 19269

Resmi Gazete, Tarih 08.06.2010, Sayı 27605

Resmi Gazete, Tarih 31.12.2004, Sayı 25687

ÖZGEÇMİŞ

1977: Nevşehir’de doğdu

1988: Gülşehir 100.Yıl İlkokulu’ndan mezun oldu

1991: Gülşehir Alparslan İlköğretim Okulu orta bölümünden mezun oldu

1994: Nevşehir Lisesi’nden mezun oldu

1999: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu

2008: Kafkas Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı